منهنجون بهترين ڪهاڻيون

نجم عباسي

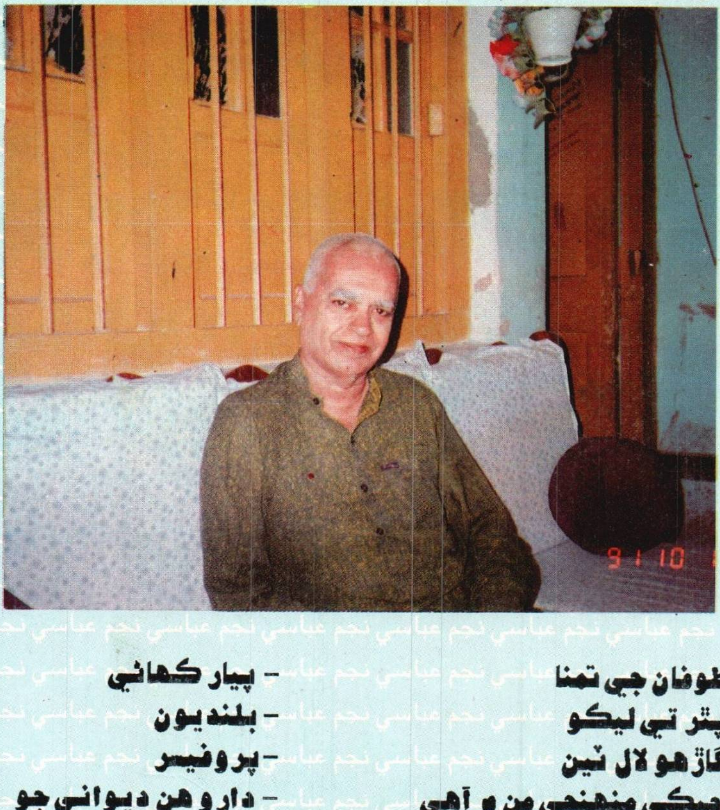

- طوفان جي تمنا
- پٿر تي ليڪو
- ڳاڙهو لال ٽين
- جيڪي منهنجي من ۾ آهي
- ناچڻي
- ايڏو سور سهي
- مون پڻ ڳايو هو
- ڏنم اڻ ڏٺل
- رشتا ناتا
- اڪيلا نہ آهيون
- سور ۾ هوندي مرجهايل
- للڪار
- پهاڙن ۾ پڪار
- پيار ڪهاڻي
- بلنديون
- پروفيسر
- دارو هن ديواني جو
- ڪهاڻي جو ڪافل
- گانڌي
- تصوف جي چير ڦاڙ
- تلاش
- زلزلو
- ماستر ياڻي
- دوڪو
- مٿي سنڌ سڪار
- لينن جي انقلابي ڪهاڻي

منهنجون بهترين ڪهاڻيون

نجم عباسي

ساهتي سوشل ويلفيئر آرگنائيزيشن خانواهڻ
تعلقہ ڪنڊيارو ضلع نوشهروفيروز سنڌ
١٩٩١ع

(سيئي حق ۽ واسطا لکيڪ وٽ)

چپائيندڙ: غلام نبي ناشاد
جنرل سيڪريٽري ساهتي سوشل ويلفيئر آرگنائيزيشن
خانواهڻ- ضلع نوشهروفيروز.

تعداد: هڪ هزار

ڪمپوزنگ: سنڌ ليڪ ڪمپيوٽر ڪمپوزنگ سينٽر حيدرآباد سنڌ

ڪمپيوٽر آپريٽنگ: حبيب قادر قريشي - سارنگ رام

ڇپيندڙ: نيو فيمس پريس - حيدرآباد

ڇاپو: پهريون

قيمت: ٦٠ روپيا

پاران ايم ايچ پنهور انسٽيٽيوٽ آف سنڌ اسٽڊيز، ڄامشورو.
Digitized by M. H. Panhwar Institute of Sindh Studies, Jamshoro.

فهرست

جاڻ سڃاڻ	6
ڪڏهن ٻہ ٽڪيٽ وارو ليڪڪ	8
ادب. ساڃاهہ ۽ سگهہ	11
مان فهيم جو مامو آهيان	14
1- ڪوريءَ جي ڪهاڻي	22
2- حادثا	26
3- لطيفان(فهيم جو خط)	30
4- قدمن ڇمڻ لاءِ	37
5- پٿر تي ليڪو	41
6- ڪراچيءَ جي ميزبان	48
7- هٿ ڪشڪول نہ آهن	58
8- پروفيسر	6[illegible]
9- وري نہ ايندو وڻجارو	71
10- سنڌ ۾ طوفان	76
11- چوريءَ جا انگل	82
12- ڪتي جو موت	87
13- ٻڳهو ٻرامو	95
14- ٻاهہ جو ڇنڊ	101
15- دوکو	104
16- منهنجي ڌرتي جي روشني	109
17- ويهبو نہ هاڻي ماٺ	114
18- ڪارو صوبيدار	118
19- سرٽيفڪيٽ	125
20- سائيهہ مٿاڻ سون تي	128
21- مڙسي	135

جيئي سنڌ	ويهين سالگرهه (٢٤.٩.٩١)	سدا جيئي

"شيامر" املهه يا بي مُلهه جِيون
ڪَٿجي ڪِيئن، ڪُو مَانُ نه اهڙو.

موتن جنيهن ميهٽو

I LOVE SINDH

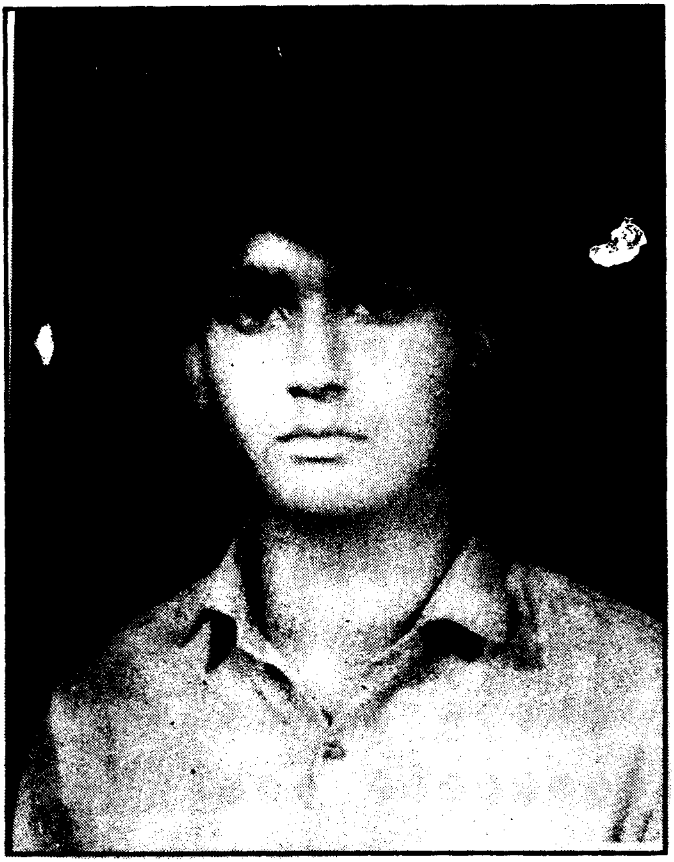

YOUNG ENGINEER

(90)

PROUD TO BE SINDHI

اَديسي اِڄ مَرُ، سپان مزندو سيڪو
(١٩ مئي ١٩٩١ع، هالا ناڪه حيدرآباد سنڌ)

انتساب

غزل

هيرو صراف جي ڳولا ۾ هٿون هٿ هلندو،
نيٺ لهندو ۽ وڃي مٽ ۾ انهيءَ جي پوندو!

نند تارن کي، نہ دريا کي ملي ويساهين،
ياڳ ۾ جاڳ هنن جي، ۽ هي هلندو رهندو!

ڪنهن بہ ساحل تان ڪڏهن ڪو نہ ڪو موتي پاتو،
لهي پاتار ۾ پوندو جو انهيءَ کي ليندو!

جاوري ياد پئي يا تہ حقيقت هوندي، وسرندو،
وسري وري ياد نہ سپنو پوندو!

پير هلندڙ نہ کي بيٺل ئي ڪٿي پير ٽڪل،
جو وڃن مان ٿو وڃي ڪنهن کي سو رستو لڳندو؟

مينهن ڪڻ، ماڪ ڦڙا، لڙڪ بہ آخر پاڻي،
جو ڦڙو موتي بڻيو سو تہ نہ پاڻي بڻندو!

نارائڻ شيام

فَهيم عباسيءَ جي نالي....
جنهن ١٩ مئي ١٩٩١ع، حيدر چوڪ حيدر آباد تي، سنڌايل سنڌ
جي قومي جلسي ۾ شرڪت لاءِ نوابشاهہ جي پانديئڙن سان
ويندي، هالا ناڪہ حيدر آباد وٽ پنهنجي جيون ڀيٽا ڪئي.

ڄاڻ سڃاڻ

اهڙو ادب تخليق ڪيو وڃي، جيڪو انساني جذبن ۽ اُڌمن جي ترجماني ڪري. ائين هروڀرو نہ آهي تہ اديب پنهنجي ذات، پنهنجي ذهني سُڪون خاطر لکي ٿو. پر اڄ تائين سائين نجم عباسيءَ جيڪي بہ ڪجھ لکيو آهي، اُهو ٻين کي ٻڌائڻ لاءِ ، ٻين جي ذهن تائين پهچائڻ لاءِ لکيو آهي، پنهنجي عوام جي نفسيات کي سامهون رکي لکيو آهي. هن، سماجي مسئلن ، معاشي مسئلن، ثقافتي، سياسي ۽ ديس وارن جي مسئلن تي قلم کنيو آهي.

اڄ بہ هو اڌرنگ جهڙي موذي مرض ۾ مبتلا آهي. شديد جسماني ڪمزوري جي باوجود هي اڏول ارادي وارو مهان اديب (اڃا خاموش نہ ٿيو آهي) پنهنجي قوم ۽ عوام جي نجات جي لاءِ مسلسل لکي پيو هو ٿڪو نہ آهي، پنهنجي سنڌي پڙهندڙن کي نيون نيون ڪهاڻيون ڏئي پيو، پنهنجي ڪهاڻين ۾ ڇڻ ماڻهن جي دلين جي ڳالھ پيو ڪري، ڳالھ سان گڏ ان تي عمل ڪرڻ جي وات بہ ڏسي ٿو. سائين نجم عباسيءَ سادگيءَ سان گذاريو آهي . پاڻ ڪڏهن بہ شهرت جي ضرورت محسوس نہ ڪئي اٿن، نہ ئي ڪي ورې هن حيلا هلاياآهن ۽ هي واحد سنڌ ۾ ڪهاڻيڪار آهي، جنهن جا ايترا ڪتاب ڇپجي سنڌي قوم جي هٿن تائين پهتا آهن. هو ڳالھ ڪندو تہ صاف ڪري، جنهن ۾ نہ مُنافقيءَ وارو رويو هوندو نہ ئي ورې ڪنهنجي اجائي طرفداري هوندي. هن ثابت ڪري ڏيکاريو آهي تہ هو قول ۽ فعل ۾ سچو آهي. ڪهاڻي هجي، مضمون هجي، ناول هجي، آتم ڪٿا هجي،مڪالمو هجي يا ترجمو هجي، هن تخليقي ادب سان گڏ تحقيقي ادب ۾ بہ پاڻ ميرايو آهي- سائين نجم عباسي مختلف موضِوعن جهڙوڪ: سياست، فلسفو، ادب ۽ سنڌ جي تاريخ تي سنئي ڄاڻ رکي ٿو، هن ڪڏهن بہ سمجهوتو نہ ڪيوآهي، پنهنجي لکڻين ۾ اوليت پنهنجي نظرين کي ڏني آهي- سائين امان الله عباسي ۽ مون سائين نجم عباسيءَ کي چيو تہ اسان ساهتي سوشل ويلفيئر آرگنائيزيشن خانواهڻ طرفان اوهان جو ڪتاب ڇپرائڻ ٿا چاهيون، اوهان پنهنجون پسنديده ڪهاڻيون چونڊي اسان کي ڏيو ۽ سائين نجم عباسيءَ اُهي ڪهاڻيون اسان کي چونڊي ڏنيون. هي ڪتاب نجم عباسي جو ٢٧هون ڪتاب آهي -

هتي تنظيم خانواهڻ جو بنياد ١ سيپٽمبر ١٩٨٤ع تي پيو. هيءَ تنظيم، تعليم، ادب، صحت ۽ ماڻهن جي سماجي مسئلن جي خدمت لاءِ قائم ڪئي وئي آهي. هن تنظيم طرفان هن وقت ساهتي لائبريري ۽ ساهتي ٽيوشن سينٽر هلن پيا. - ١٨ آڪٽوبر١٩٨٥ع تي ساهتي لائبريري جو افتتاح ۽ سائين نجم عباسي جو

جنم ڏينهن خانواهڻ ۾ ملهايو ويو.٢٦ اپريل ١٩٩١ع تي خانواهڻ ۾ نجم عباسي جو سنڌي ادب ۾ گولڊن جوبلي سال (٩١-١٩٤١ع) ملهايو ويو - پاڻ هن تنظيم جو ميمبر پڻ آهي، ساهتي لائبرري کي ڪافي ڪتاب امداد ڪيا آهن ۽ ڪندو رهي ٿو.

شهيد فهيم فاروق عباسي جيڪو ساهتي تنظيم جو بنيادي ميمبر هو، نهايت خوش مزاج، ادب دوست ۽ سنڌ دوست انسان هو. لائبريريءَ کي پڻ ڪافي ڪتاب امداد ڪيائين، جڏهن به خانواهڻ آيو ته ساهتي لائبريري ۾ اچي ضرور حاضري ڀرائي.

ساهتي سوشل ويلفيئر آرگنائيزيشن خانواهڻ جو سرپرست اعليٰ ۽ صدر سائين امان الله عباسي آهي. ساهتي لائبريري ١٩٨٤ع کان اڄ تائين هلائڻ ۾ ان جو ساٿ رهيو آهي. اها حقيقت آهي ته جيڪڏهن سائين امان الله جو لائبريري سان ساٿ نه هجي ها ته ساهتي لائبريري پوين پساهن۾ اچي ختم ٿي وڃي ها. مفت ۾ جاءِ ڏيڻ، لائبررين کي پگهار ، ڪتاب ۽ اخبارون گهرائڻ لاءِ امداد ۽ هر ممڪن مدد ڪندو رهي ٿو. هن ڪتاب جي تياريءَ ۾ اسان يوسف سنڌي،علي نواز گهانگهرو، سرمد عباسي ۽ سارنگ سهتو جا ٿورائتا آهيون جن پنهنجو قيمتي وقت سيڙائي هن ڪتاب ڇپائڻ ۾ مدد ڪئي -

"منهنجون بهترين ڪهاڻيون" اوهان جي هٿن ۾ آهي، اڳتي به هن اداري طرفان سٺا ۽ معياري ڪتاب ڇپرائي پڌرو ڪنداسين.

ساٿ سلامت

غلام علي ناشاد

جنرل سيڪريٽري ساهتي سوشل ويلفيئر آرگنائيزيشن
(رجسٽرڊ) خانواهڻ ضلع نوشهرو فيروز سنڌ.

ڪڏهن به نه ٿڪجڻ وارو ليکڪ!

هڪ مسلسل لکندڙ ليکڪ، ڪڏهن نه منجهندڙ، وات نه وجهائيندڙ ۽ پنهنجي همعصر ليکڪن کي پنهنجي چڙهي اڳتي وڌي ويندڙ ليکڪ طور جي ڪنهن ليکڪ جو نالو کڻجي ته اهو سائين نجم عباسيءَ جو کڻجي ته صفا ٺهڪي ايندو. سائين نجم عباسي پيشي جي لحاظ کان ڊاڪٽر ته آهن ئي پر بحيثيت اديب به پاڻ سماجي، صنعتي، مذهبي ۽ معاشي بيمارين جو ڪنهن اسپيشلسٽ ڊاڪٽر جيان پتو لڳايو آ. نه صرف پتو لڳايو آ، بلڪ ان جي جاچ پڙتال ڪري حل به ڏسيو اٿن – ان جي مثال طور سيپٽمبر ١٩٨٩ع وارو سهڻي منگرين کڻجي ته ڪهاڻي "لطيفان" ۾ اها خوبي تمام چٽي نظر ايندي. هن ڪهاڻيءَ جو مک ڪردار هڪ نوجوان عورت "لطيفان" جو آهي جنهن جو پوڙهو پيءُ نسلي هنگامن ۾ ڪلاشنڪوف جي ديوتا آڏو پينٽ طور استعمال ٿئي ٿو. لطيفان جي گهر جا حالات خراب ٿي وڃن ٿا جن کان تنگ اچي هوءَ آپگهات ڪري ٿي، پر بچي وڃي ٿي ۽ اسپتال پهچي ٿي. جت ڊاڪٽر سهاڳ سندس علاج ڪري ٿو ۽ نيڪ حسن سلوڪ سان ڊاڪٽر سهاڳ، لطيفان کي پيهر جيئري رهڻ جي خواهش ڏانهن مائل ٿو ڪري ۽ لطيفان کي هڪ سلائي مشين ٿو وٺي ڏي جنهن سان هوءَ پورهيو ڪري سکي زندگيءَ لاءِ جاکوڙ ٿي ڪري. هن ڪهاڻيءَ جي مک ڪردار لطيفان جهڙيون الائجي گهڻيون عورتون آهن جن لاءِ حياتي ڪنڊن واري راهه آهي ۽ جيڪي ڪنهن ڊاڪٽر سهاڳ جون منتظر آهن. ڊاڪٽر نجم عباسي اهڙين عورتن جو مسئلو کڻي نه صرف ان جي پس منظر کان پڙهندڙن کي آگاهه ڪيو آهي بلڪ ان جو حل به ڏسيو اٿائون. جي اهڙين لاچار ۽ غربت جو شڪار عورتن کي سلائي مشينون وٺي ڏنيون وڃن ته نه صرف سندن پيٽ جي پالنا ٿي سگهي ٿي بلڪ، پيون به گهڻيون اٿوريون آسون پوريون ٿي سگهن ٿيون.

سائين نجم عباسي جڏهن به لکيو آهي ته نالي ڇپرائڻ يا ڇپيل ليک، مٽن مائٽن کي ڏيکارڻ لاءِ ناهي لکيو. پاڻ سدائين پنهنجي ديس سنڌ ۽ سنڌ واسين لاءِ لکيو اٿائون. پاڻ سدائين پنهنجي لکڻين ۾ سنڌ خلاف ٿيندڙ سازشن کي وائکو ڪيو اٿائون. سندن ڪهاڻين ۾ مسڪين ماروئڙن مٿان ٿيندڙ ڏاڍاين جو ذڪر آهي ۽ شهرن توڙي ڳوٺن ۾ سنڌي ماڻهن مٿان ٿيندڙ ڦهري ڪاروائين تي احتجاج ڪيل آهي. سندن هر ڪهاڻيءَ ۾ سنڌ ۽ سنڌيت جو جذبو تمام چٽو نظر ايندو –

ڪنهن ناڪام ليکڪ هڪ دفعي سائين ڊاڪٽر نجم عباسي لاءِ چيو ته نجم

عباسي اهو ليکڪ آهي جيڪو پاڻ پنهنجي خرچ تي زوريءَ ليکڪ ٿيو آهي. ٻهرين ڳالهه ته ڪوبه شخص ليکڪ ٿيندو ناهي. بلڪ ليکڪ ته پيدائشي ليکڪ هوندو آهي. ڪير ڪٿي ڪيترا به لفظن جا جهان جوڙي ۽ اهي ڇهرائي ته جيستائين انهن منجهه عوام جو درد ۽ ذات جو اظهار نه هوندو ته اهو شخص عوامي مقبوليت حاصل ڪري نه سگهندو. هونءَ به ليکڪ لاءِ به شيون تمام ضروري آهن. هڪ ته ذات ٻيو عوامي پذيرائي. اهي ٻئي شيون جنهن وٽ هونديون اهو ئي اصل ۾ ليکڪ آهي. ۽ اسان ١٩٤١ع کان ١٩٩١ع تائين جي پنجاهه سالن جو جائزو وٺنداسين ۽ ان عرصي ۾ ڊاڪٽر نجم عباسيءَ جن جي ڇهيل ڪتابن ۽ اڪيلين ڪهاڻين جو جائزو وٺنداسين ته اسان کي سندن ڪهاڻين ۾ ذات جو اظهار ڪهاڻيءَ جي بيهڪ، موضوع جي چونڊ ۽ بهترين ڊائلاگس جي صورت ۾ نظر ايندو، ۽ عوامي پذيرائي انهيءَ صورت ۾ نظر ايندي جو ڊاڪٽر صاحب جي ڪيترن ئي ڪهاڻي ڪتابن ۽ ناولن آڏو (ٻيو ڇاپو) جا لفظ لکيل نظر ايندا. هڪ ليکڪ جي ان کان وڌي ۽ وڏيڪ ڪاميابي ڇا هوندي ته ڪيس سندس ديس جو عوام چاهي ٿو ۽ ڪيس پڙهڻ ٿو چاهي. هت ڊاڪٽر صاحب جي ٢٦ ڪتابن جا نالا پڻ ڏيندس.

١. طوفان جي تمنا - ٻه ڇاپا - ڪهاڻيون
٢. پٿر تي ليڪو - ٻه ڇاپا - ڪهاڻيون
٣. ڳاڙهو لالٽين - ٻه ڇاپا - ڊرامو
٤. جيڪي منهنجي من ۾ - ڪهاڻيون
٥. ناچڻي - ڪهاڻيون
٦. ايڏو سور سهي - ڪهاڻيون
٧. مون پڻ ڳايو هو - شاعري
٨. ڏنم ان ڏئل - آتم ڪهاڻي - ٻه ڇاپا
٩. رشتا ناتا - ڪهاڻيون
١٠. اڪيلا نه آهيون - ڪهاڻيون
١١. سورج هوندي مرجهايل - ڪهاڻيون
١٢. للڪار - ڪهاڻيون
١٣. ٻهاڙن ۾ ٻڪار - ڪهاڻيون
١٤. پيار ڪهاڻي - ناول
١٥. بلنديون - ٻه ڇاپا - ناول
١٦. پروفيسر - ڪهاڻيون
١٧. دارون هن ديواني جو - ڪهاڻيون
١٨. ڪهاڻيءَ جو قافلو - تنقيد

١٩. گانڌي - جيون چرتر
٢٠. تصوف جي چير ڦاڙ - مضمون
٢١. تلاش - ناول
٢٢. ماستريائي - ناول
٢٣. دوکو - ڪهاڻيون
٢٤. مٺي سنڌ سکار - ڪهاڻيون
٢٥. زلزلو - ناول
٢٦. لينن جي انقلابي ڪهاڻي - جيون چرتر

ڊاڪٽر نجم عباسي جو اصل نالو نجم الدين عباسي آهي، پاڻ ١٨ آڪٽوبر ١٩٢٧ع تي ضلع نوشهروفيروز جي ننڍڙي شهر خانواهڻ ۾ ڄاوا هئا. پاڻ ١٩٥٣ع ۾ ايم-بي-بي-ايس جي ڊگري ورتي هئائون. سائين نجم عباسي صاحب لاءِ شايد ڪيترن کي اها خبر نہ هوندي تہ سائين جن شاعر بہ رهي چڪا آهن. پاڻ اسڪول جي زماني ۾ شاعري بہ ڪندا هئا جيڪا 'مون پڻ ڳايو هو' جي نالي سان ڇپجي بہ چڪي آهي. پاڻ هاڻي شاعريءَ کان ايترو تہ دور آهن جو اهو چوڻ ڏاڍو ڏکيو ٿو لڳي تہ ڪو پاڻ شاعر بہ هيا. توڙي جو سندن ڪيترن ڪهاڻين مثلن 'ڪراچيءَ جا ميزبان' (پٿر تي ليڪو)، ڪتاب ناچڻي جي انتساب، ڪهاڻي ناچڻي، ڦلڙي(ناچڻي) وغيره ۾ پاڻ ڪهاڻين کي اهڙو رنگ ڏنو اٿائون جو آزاد ۽ نثري نظم جو مزو ملي ٿو. پر هاڻي پاڻ شاعري کان دور آهن.

سنڌي ادب ۾ پنجاهہ سال گذارڻ وارو(پاڻ اجا بہ لکن پيا) ۽ ٢٦ ڪتابن جو وارث وچ ۾ اڌ رنگ جهڙي موذي بيماري جو ٻاندي بڻجي ويو هو ۽ سال کن لکڻ کان هلاک هيا. پر ان وچ ۾ پاڻ وري وري ان عزم جو پرچار ڪندا رهيا تہ جڏهن بہ ٺيڪ ٿيندس تہ هڪ نئون اديب ٿي نئين حوصلي سان لکندس ۽ اڄ جڏهن پاڻ ڏڪندڙ هٿن سان پين سنهالي ڪاڳر تي ڊوڙائن ٿا تہ مان آڪاش ۾ سنڌي ادب کي چوڏهين جي چنڊ جيان چمڪندو ڏسان ٿو.

سرمد عباسي
بيراج ڪالوني، سکر
٢١. ٩. ١٩٩١ع

ادب، ساڃاهہ ۽ سگهہ

سنڌ جي مهان ليکڪ، محترم نجم عباسي کي خاموش ۽ بي ضرر ڏسي پيو سوچيندو هوس تہ اديب سست ۽ بي همت ٿا ٿين. نجم عباسي وٽ مانوارن محمد ابراهيم جويو ۽ ايم- اي عالماڻي صاحب جن جي هاڻي ڏسي، ويتر پڪ پئي ٿي.

پرڏيهي شيءِ ۽ راڻي کي ترقي پسند ٿيڻ لاءِ اکين تي رکندو آهيان. سو جڏهن کن انگريزي ڪتابن ۾ پڙهيم تہ عوام جي پيڙائن کي سيني ۾ ولوڙڻ سان اديبن جو رت خرچ ٿو ٿئي ان ڪري هو هاڻيءَ ۾ هيٺا پر ارادي جا پهاڙ ٿا ٿي پون. اهڙا انسان، مارشلائن، فوجي ۽ سول آمرن کي لوڏي زمين دوز ٿا ڪن ۽ وري پاڻ ساڃهہ قائم ۽ دائم آهن. دنيا جي عظيم ترين شاعر (بقول سورلي صاحب) جو ڪجهہ هينئن بيت بہ ڊان اخبار ۾ پڙهيم:

هر اوک با خبر بود، پر درد بود

هر اوک پر درد بود، زرد بود (رومي)

سو ادا معافي ٿو وٺان.

١٩٤٦ع آهي، انگريزن جي بادشاهي ۾ عوام ڏمر کان ٻچيل آهي. سنڌ بہ ان ۽ ادب ۾ پاڻ پرو آهي. اسان جو هي اديب ١٩ سالن جو ڳڀرو ۽ حسين جوان آهي. حق پرستن جي پرچار ۾ اڇي پاڪستان جي لاءِ گيت لکي ٿو، جفاڪشي ڪري ٿو ۽ اردو کي رابطي جي زبان سمجهي ٿو.

١٩٥٥ع آهي، سنڌ جو نالو وٺڻ ڏوهہ آهي. ون يونٽ اسانجي ٽيهن سالن جي اديب کي جاڳائي ٿو، چوي ٿو تہ هي سبوتاز آهي. سنڌ جو ان،ادب ۽ امن پامال ٿيو آهي. قلم کڻي، سچ لکي ڪفارو ادا ڪري ٿو. قائد اعظم ۽ قائد ملت جي قولن ۽ فعلن جو تجزيو ڪري ٿو. سنڌن انجام ڏسي ٿو، جن جا ڪيس ۽ قاتل اڄ جي جوڏي فهيم وانگر موزون وقت جي انتظار ۾ آهن. وڏيک قلم کڻي ٿو، ڪتاب ڇپيل چويهہ ٿين ٿا. ١٩٩٠ع اڄي ٿو، اسانجو اديب سٺ ٽپيو آهي، فالج جو حملو آهي، ملک اڌ ٻچيل آهي، اڌ، ١٩٧١ ۾ قوم پرست بنگلاديش، قرباني جا انبار ڏئي آزادي ماڻي. پاڪستان ۾ اسلامي، چونديل حڪومت آهي، جا اسلام آباد تائين محدود آهي. شهرن ۾ ايم ڪيو ايم حق پرستن جو تشدد ۽ باقي سنڌ ۾ ڌاڙيلن جو راڄ آهي. عوام پيڙجي ٿو، بلاول تہ پاڳ وارو چنبو اڄ جي پيٽ ۾.

اسانجي اديب کي، سنڌس نياڻي غزالہ باهر ڪٽ تي ليٽائي ٿي. گهر آڏو مسجد مان، اسلام جو مولوي فتوئي ٿو ڏئي (آگسٽ ١٩٩٠)، سنڌي مسلمان راڄا

ڏاهر جو اولاد آهن،اهي ڪافر آهن، اسلام ۽ اردو جا دشمن آهن، انهن کي مارڻ جائز آهي.

گيٽ جي گهنٽي وڄي ٿي، ١٢-ڪلاڪ مهلت آهي نہ تہ عورتون بہ ڪٽجي ويندا سون. اديب، ڏيڍ غزالہ کي چوي ٿو: تون پنهنجا پار وٺي وڃ. آئون ١٩٦٠کان آباد آهيان، آئون نہ هلندس. ڏڏ ۽ سندس معصوم پار انڪار ڪن ٿا. اديب، سنڌ جي اثاثي بچائڻ لاءِ آڻ مڃي ٿو.

اڄ ڪلهہ سکر جي بوسيدهہ ۽ اڌ زمين زير ڪورٽ ۾ آهي. ڪڏهن تہ لطيف آباد ۾ سنو گهر، ٽلو ڪمرو، ائرڪنڊيشنڊ ڪار، نفيس ٽائيل وارو سائو غسلخانو، ذاتي لئبريري، صرف اديب جي ذاتي استعمال لاءِ هيا. واقفيت هوندي بہ استعمال جي اجازت نہ.

جون١٩٩١ آهي. سکر ۾ گرميءَ بہ رڪارڊ ٽوڙيا، ۽ پارو ٥٣ ڊگري سينٽي گريڊ ڪراس ڪيو. پارهن سو سال کن پويان هلو. عرب سڳورا سٽر، سٽر (ٻاهر) ڪري وڃي عربستان جي واري ۾ ساهہ کنيائون.

ڏيڍ سو سال کن وري پوئتي ڏسو، گورو، رچرڊ برٽن رات جو جهلي هلندڙ ڪمري مان رڙ ٿو ڪري، انهيءَ کي تہ پڪڙي اچو. گارڊ ڪمانڊر بندوق کڻي چوي ٿو تہ لاٽ صاحب ڪنهن کي؟ برٽن صاحب حڪم ٿو ڪري "هوا کي!"

خاڪي جويو اديب سان ملڻ ڪمري ۾ ٿو اچي، پکو بہ هلي ٿو ۽ ڪمرو ٻاهر کان وڌيڪ گرم . ڪجهہ ترسي موڪلائي ٿو تہ ٻئي دفعي حيدرآباد کان هوا کڻي پوءِ ايندس.

۾ اسانجو اديب، اهڙي هنڌ، ڪليل غسلخانو، هو وري آهي بہ پٽر ۾ ، گذارو ڪري ٿو. عوامي سواري، راڪيٽ ويگن ۾ گناهہ معاف ڪرائي سواري مائي ٿو. ڳوٺ خانواهڻ ۾ پنهنجي ادب جي گولڊن جوبلي ٿو ملهائي. ڏاڙيلن جي ڊپ کان شهر وارا دوست بہ مجبور ٿي شامل نہ ٿا ٿين. ڳوٺ جي ننڍي ساهتي لئبريري ۽ سنڌي ادبي سنگت ۾ شامل ٿي ماهوار باقاعده رسيد سان پئسا پياري ٿو ۽ عوامي اخبارون پڙهي ٿو.

اديون، اها ساڃاهہ ۽ سگهہ ادب ئي ڏني ٿو.

هن سال، سنڌ تي سر ڏيندڙ جوڌن مان فهيم بہ آهي ١٩مئي ١٩٩١ آهي، پارٽي حيدرآباد پهچڻ جو حڪم ڏنو آهي هالا ناڪي وٽ زور آزمائي آهي، نوابشاهہ جون ۾ بسون ڪنهن بہ صورت ۾ شهر ۾ ناهن چڙهيون. ڊڙڪن دهمانن کي جوڌا ۽ جوڌيون لفٽ نہ ٿا ڏين. قانوني ادارا بندوقون تاڻين ٿا، فائر جي وارننگ ڏين ٿا. جوڌا سينا تاڻي قومي جذبي ۽ شعور جا برسٽ چوڙين ٿا. هڪ سرڪاري گولي ڊرائيور کي لڳي ٿي. اسانجو جوڌو اهو ڏسي اٿي ٿو، هڪدم ٻي گولي هن

ڪي ڳل وٺان رهڙينديءَ، للڪاري چوي ٿي، اٿئي همت ته بس مان هيٺ لهه. اسانجو ١٩ سالن جو ڳڀرو جوان، سنڌ جو ينگ انجنيئر وراڻي ٿو: "حاضر آهيان، موٽڻ ميهڻو آهي، سنڌڙي تي سر ڪير نه ڏيندو" پراڻا ساٿي بس پر ليٽڻ لاءِ هدايت ٿا ڪن. اديون قميص پڪڙي منٿون ٿيون ڪن. ان ٽار ڪري جوڌا لهن ٿا. پر جوڌا لهي ويا. گوليون ڪنهن انتظار ۾ آهن. ٽيون جوڌو فهيم آهي. ادين ڪان پلاند ڇڏائي هيٺ لٿو. برسٽ سيني ۾ لڳي ٿو. جوڌا ۽ ڪي سهارو ڏين ٿا. محافظ سرڪار جا ڦنداڪ بندوقن جا هٿي ڪين پري ڪن ٿا. ٻئي بس مان وڏيڪ جوڌا اچن ٿا. انهن جي پيرن ۾ برسٽ ٿا لڳن. هڪ ڪار بيهاري وئي. سرڪاري ڪارندا زخمي جوڌي کي کڻڻ نه ٿا ڏين، ڪابه مدد جوڌن جي ڪامياب نه ٿي ٿيڻ ڏجي. زخمي جوڌو چوي ٿو اهڙن غدارن کي نه آزمايو، مونکي هاڻي ڪنهن به مدد جي ضرورت نه آهي. آواز اچي ٿو:

" I love sindh" - "Proud to be Sindhi:

"اڄُ آديسي مَرُ، سپان مرندو سيڪو."

هن ڪتاب جي مهاڳ، "مان فهيم جو مامو آهيان" ۾ مهان ليکڪ نجم عباسي کي پنهنجي ڀيڻ فهيم جي ماءُ ، چوي ٿي: "توهان به جيئي سنڌ جون ڪهاڻيون لکندا آهيو ۽ منهنجو فهيم ننڍي هوندي کان تنهن جا ڪتاب شوق سان پڙهندو هيو...... "

اديون، اها ساڃاه، سگهه فهيم کي به ادب ڏني.

٢۴ سيپٽمبر ١٩٩١

امان الله عباسي

صدر، ساهتي سوشل ويلفيئر آرگنائيزيشن، خانواهڻ

فهيم سنڌ ولا

2/2 بي -نوابشاهه هائوسنگ سوسائٽي

نوابشاهه

مان فهيم عباسيءَ جو مامون آهيان.

(سنڌ جي سپاهي فهيم عباسيءَ جي قتل جي چاليهي تي سنڌ جي انقلابي پارٽيءَ ڏانهن پيغام)

اسان جي خاندان وارا، جيڪي سکر ۾ هئا سين، سي سڀ صبح جو ائين وڳي ڳوٺ خانواهڻ پهچي ويا سين، پوليس هٿان قتل ٿيل فهيم عباسيءَ جو لاش، رات هڪ بجي، هن جي ماءُ پيءُ ۽ ڀيڻ وٽ نواب شاهه ۾ پهچي ويو هو. اهي به لاش سميت صبح جو ڳوٺ پهتا هئا.

گهر ۾ ضاعفن جو پارَ ڪڏهن رڻ مونکي جُهوري رهيو هو. مان سارو وقت ڪوشش جي باوجود ڳوڙها روڪي ڪونه ٿي سگهيس ۽ ماٺ ۾ اکيون اگهندو رهيس. مان اڌرنگ بيماري ڪري هلڻ چلڻ جهڙو ڪونه هئس، گهر جي هڪ ڪنڊ ۾ وڻ هيٺان ويٺو هوس، ڪرسي تي اڪيلو ئي اڪيلو، اهو سوچي رهيو هئس ته پنهجي غم ۽ صدمي ۾ ٻڏل ڀيڻ کي ڪيئن سامهون ٿيندس.

نيٺ ڀيڻ آئي ۽ لاش به آيو. ڀيڻ سڄي ڳوٺ ۾ ٻڌجندڙ دردناڪ دانهون ۽ آهون ڪري رهي هئي. چار پنج ضاعفون هن کي پڪڙي رکڻ جي ڪوشس ڪري رهيون هيون، پر هوءَ پنهنجي پِٽڪي سِٽڪي ۾ سيني جي هٿان نڪري ٿي وئي.

مان پَرڀرو ويٺو هئس، پر هن جي حالت ڏسي منهنجو هيانءُ ٿي ڦاٽو. هوءَ رڙيون ڪري خدا جي اصليت ۽ حقيقت کي وائکي ڪري رهي هئي.

سنياسي، پير ، پنڊت، پادري ۽ ٻيا مذهبي مهندار خدا جو سچ لهڻ لاءِ مهينن جا مهينا ، ورهين جا وره، عمرن جون عمريون مراقبن، چلن، جبلن ۾، غارن ۾، عبادت گاهن ۾، پوڄائون، رياضتون ، تپسائون ، ۽ هڪ من لڳائيندي گذاريندا آهن. پر ورندو ڪجهه ڪونه اٿن. پر مان ڊاڪٽر آهيان ۽ مون اهو "سچ" ان ماءُ جي واتان واڪن ۽ چٿن اکرن ۾ ٻڌو آهي، جنهنجو ننڍيو نوجوان ٻار (ڌيءَ يا پٽ) اوچتي موت جو شڪار ٿيو آهي ۽ هوءَ ان جي لاش مٿان ماتم ڪندي آهي. اهوئي وقت آهي، جو هوءَ خدا جي حقيقت ۽ اصليت وائکي ڪري وجهندي آهي ۽ هن جو لاشعور ٻوليندو آهي. لاشعور ۾ نه فقط شخصي حقيقتون لڪل هونديون آهن، پر انهن ۾ گذريل صدين جي پيڙهين جون اجتمائي حقيقتون ۽ تهذيبون پڻ گڏ ٿيل، اسٽور ٿيل يا زخيرو ٿيل هونديون آهن، اهي اهڙن وقتن تي ڇهن تي اچي ويندون آهن.

سڄو گهر روڄ راڙي سان پرجي ويو هو. مون کي محسوس ٿيو ته آسمان

روئي رهيو آهي. ڏرتي روئي رهي آهي. پکي روئي رهيا آهن، جايون روئي رهيون آهن پر اهي سڀ شيون مون وانگي ڳوڙها روڪڻ ۾ ڪامياب ٿي رهيون آهن. سڀ مٽ مائٽ پهچي ويا هئا. مرحيات جا سوٽ، سوٽيون، ماسات ماساتيون، چاچا چاچيون، ماما،ماميون ۽ ٻيا هڙئي عزيز هياڻ جهورينڊڙ واڪا ۽ رڙيون ڪري روئي رهيا هئا. ڪير پرچائڻ واروڪونہ هيو.

ڪلاڪ ٻن ڪان پوءِ منهنجي وڏي ڪکي مون وٽ آئي تہ پڇي هٿن مان نڪرندي ٿي وڃي، لاش ڪڍڻ ئي ڪو نہ ٿي ڏئي، توهان هلي آئت ڏيوس. مان ئي ڇهن پيترن پاٿرن ۾ وڏو آهيان ۽ اها پيڻ سيني ۾ ننڍي ۾ ننڍي آهي.

سيني مائٽ جنازي جي چوڌاري مڙيابيٺا هئا ۽ روڄ راڙو متل هو. مون پيڻ جي مٿي تي هٿ رکيو.

ڪجهہ ڳالهائي نہ سگهيس. پيڻ رڙندي چيو مون کي آخري پيرو بہ پٽ جو منهن ڏسڻ نہ ٿا ڏين، مان هن کي ڪڍڻ نہ ڏيندس.

مون هڪ مائٽن کي چيو تہ مٿي ڪان هن جو ڪفن کوليو، ڪفن مٿي تان هٽايو ويو تہ مون ڏٺو تہ مرحيات فهيم جو سارو منهن ڪجهہ جي تهن سان ڍڪيل هو. مان سڄو مامرو سمجهي ويس تہ پوليس، گولين جو برسٽ هن جي ڇهري تي هنيو آهي. جنهن ڪري هن جو سارو ڇهرو ڇچرجي ويو آهي ۽ سڃاڻپ جو نہ رهيو آهي ۽ خوفناڪ ٿي ويو آهي. انڪري ڊاڪٽر ڪپهہ جي تهن سان هن جو منهن ڍڪي ڇڏيو آهي. ۽ هتي غسل ڏيڻ وقت بہ ڪپهہ هٽائي نہ وئي آهي. ڪفن وري بند ڪيو ويو، ۽ جنازو ڪڻي قبرستان روانا ٿيا.

مان قبرسان وڃڻ جهڙو ڪونہ هئس. انڪري پيڻ جي پر سان ٿي ويٺس. هوءَ روئندي، رڙندي فرياد ڪندي رهي. هڪ وقت مون ڏي مهڙ ڪري چيائين، " ڪٿي آهي جي ايم سيد؟ پاڻ آرام سان بنگلن ۾ ويٺو آهي. ۽ ٻين جي جگر جي ٽڪرن کي پيو مارائي !"

منهنجي پيڻ اهڙي هٿ ٺوڪيل عورتن مان نہ آهي. جڏهن فهيم جو پيءُ ١٩٧١ع کان ١٩٧٤ع تائين مشرقي پاڪستان، بنگلا ديش ۽ وري هندوستان ۾ قيد هيو، تہ ساهيوال کان پنديءَ تائين اڪيلي سر پنهنجي ٻارن سان رهي، اسان جي زور پرڻ تي بہ سنڌ نہ آئي. ريڊيو تان پاڻ خيريت جو احوال اپريل ١٩٧٢ع ۾ پاڪستان قيدين جي پرو گرام ۾ پنهجي همت پرئي آواز ۾ نشر ڪرايائين. هن اڄ لباڙ يا مڪاريءَ سان نہ چيو تہ هيءُ هڪ پٽ آهي، پر منهنجا ڏهہ پٽ هجن ها تہ اهي پڻ قوم تان قربان ڪندس . حقيقت ۾ مون اڄ تائين اهڙي ماءُ نہ ڏٺي آهي. جا اهڙي ڊاڙ هشندي هجي. هن خدا کي بہ ست سريون ٻڌايون ۽ جي ايم سيد کي پڻ. مون کي بہ ڏوراپو ڏنائين تہ تون بہ جيئي سنڌ جون ڪهاڻيون لکندو آهين.۽ فهيم ننڍي

هوندي کان تنهنجا ڪتاب شوق سان پڙهندو هو. هاڻي آئي ڏي مون کي منهنجو فهيما!

مان اڳهر ئي اهو سوچيندو هوس ته جلسن جلوسن ۽ مظاهرن ۾ سدائين عام شاگرد مرن ٿا. وڏن ليڊرن جا پٽ ولايتن ۾ تعليم پرايئن ٿا يا هتي محفوظ ڪاليجن ۽ يونيورسٽين ۾ پڙهن ٿا. ۽ سياسي تحريڪن کان پاسرو رهن ٿا. انڪري ڪڏهن به اهو ڪو نه ٻڌو ويو ته دولت مند سياسي اڳواڻ جو ڪو پٽ، سياسي جلسي يا مظاهري ۾ گولين جو شڪار ٿيو. ان ڪري سياست ۾ حصو وٺندڙ شاگردن کي اهڙن ليڊرن کي چتاءُ ڏيڻ گهرجي ته اسين توهان جي ليڊر شپ ايستائين قبول نه ڪنداسين، جيسيتائين توهان جو اولاد اسان سان گڏ نه پڙهندو ۽ سياسي هلچل ۾ اسان سان ساٿ ڏئي. اسان سان پيرن پنڌ نه هلندو. باقي شاگردي جي زماني ۾ اسان کي اهو طبقاتي فرق قبول نه آهي. جتي ڪٿي رڳو غريبن کي ماراڻ وارو توهان جو اهو نڪيءَ جو ناهه هاڻي اسين سمجهي ويا آهيون.

پيڻ پنهنجي اٿاهه غم ۾، جي ايم سيد تي به چوهه چنديا. جي ايم سيد جي به نرالي شخصيت آهي. هن ستر سالن کان سياست ڪئي آهي پر اڄ تاءَ ڪا مضبوط سياسي پارٽي نه ٺاهي سگهيو آهي. دنيا ۾ ڪيترن سياسي ليڊرن جن جي ايم سيد جي وقت ۾، يا هن کان پوءِ يا وري ايئن ڪٿي چنجي ته هن کان به گهٽو پوءِ سياست ۾ پير رکيو، تن پنهنجي قوم ۾ شعور جاڳايو، سگهاري ۽ هٿيار بند سياسي پارٽي کي وجود ۾ آندو ، ان ذريعي عوام هاري، پورهيت مزدور ۽ شاگردن کي سجاڳ ڪيو ۽ عملي ويڙهه وڙهي آمرن ۽ سامراجين کي شڪست ڏيئي پنهنجو ملڪ آزاد ڪرايو ۽ سوشلزم جي تعمير ۾ لڳي ويا. اهڙن سياسي اڳواڻن ۾ مائوزي تنگ، چون اين لاي، هوچمن، ڪم ايل سنگ، انگولا جو ڊاڪٽر آگستينو، ڪيوباجو ڊاڪٽرڪئسٽرو ۽ ٻيا ڪيترائي انقلابي ليڊر ان دوران ٿي چڪا آهن، جن سامراج سان مقابلو ڪري پنهنجو پنهنجو ملڪ آزاد ڪرايو ۽ اتي سوشلزم جاراڄ شروع ڪيو ۽ هنن جا ملڪ عوام ۽ ترقيءَ طرف گامزن آهن.

اڄ به ايشيا، آمريڪا ۽ لئٽن آمريڪا جي ڪوڙ ملڪن ۾ قوم ۽ قومي ۽ سماجي آزاديءَ لاءِ تحريڪون هلي رهيون آهن ۽ انهن جا انقلابي اڳواڻ طوفان بڻجي، پنهنجي پيڙيل قوم جي ڪاميابيءَ سان قيادت ڪري رهيا آهن. جيئن ته جي ايم سيد انقلابي نه آهي. ۽ سارو وقت يعني ستر سال هن جي سيا ست وڏيرڪي يا بورجوا سياست رهي آ، ان ڪري هو سنڌي قوم کي پاڻ زوال طرف وٺي وڃڻ ۾ مددگار ثابت ٿيو آهي. جنهن جي وڏيرڪي سياست جون خصوصيتون هي رهيون آهن. پارٽيءَ ۽ اتحاد ۾ ڀيج ڊاهه، عملي هٿيار بند سياست کان دوري،

اوطاقي سياست يعني رڳو ڳالهيون ڪرڻ، بيان ڏيڻ ۽ ٺهراءُ پاس ڪرڻ قيادتي هڪ هٿي، يعني پنهنجي ڳالهه هلائڻ ۽ ميڙائڻ، ساٿين سان صلاح مصلحت ڪرڻ يا گڏيل قيادت کان انڪار ڪرڻ، نوجوان ڪار ڪنن جون همتون ٽوڙڻ ۽ هنن جون صلاحيتون ضايع ڪرڻ، فيصلي جي قوت کانہ، ارادي جي سگهه کان وانجهيل، مستقبل مزاجي اڻ لپ، پنهنجي طبقي (وڏيرن جي، موجودگيءَ) کان سواءِ پاڻ کي اپاٽڪو ۽ بيوس محسوس ڪرڻ ۽ هر اهم مامري ۾ هٺ کي آڻڻ. خبر ناهي تہ هو "اهنسا" جهڙي غير فطري، ناقابل عمل ۽ نڪمي نظريي کي ڇو ٿو پسند ڪري! ڊيگهه کان بچڻ خاطر ، ٿوري ۾ ايئن چئجي تہ جي ايم سيد جي وڏيرڪي سياست سنڌي قوم جا ترا ڪڍيا آهن، ان جا هي ٽي ٿنيا آهن:

(۱)وڏيرڪي ذهنيت ۽ وڏيرڪو عمل

(۲) اوطاقي سياست

(۳) نسلي سيد پڻي جي برتري جو احساس. ان جو مطلب هن جو دماغ جاگيرداراڻي سوچ کان اڳتي وڌي نہ سگهيو آهي. جي ايم سيد جو سنڌين تي جيڪو سچ پچ تہ احسان آهي، اهو سندس ڪتاب. هو تقريرن ۾ گفتگو ۽ سياست تي ڳالهائيندي ڇا بہ چوي، پر ڪتابن ۾ هن هروڀرو غلط ڳالهيون نہ لکيون آهن.

هن جو اڀياس اونهون ۽ وسيع آهي ۽ هن جون لکڻيون گهڻي حد تائين انقلابي آهن ۽ سنڌين لاءِ نهايت ڪارائتيون آهن ۽ هر سنڌي کي هن جا ڪتاب پڙهڻ ۽ هيئن سان هنڊائڻ کپن.

ان ڪري جي-ايم سيد سنڌيت جو وڏو دانشور ۽ عظيم مفڪر آهي. هو سياستدان نہ ٿي سگهيو آهي. البت هن جي لکڻين ۾ ڪي تضاد آهن. هڪ پاسي اها حقيقت همت سان ۽ چٽيءَ طرح لکي ٿو تہ اسلام ٽوڙي ٻيا مذهب مدي خارج ٿي ويا آهن ۽ ٻئي پاسي پنتو اٿم تہ نماز ۽ روزي جو پابند آهي ۽ چوندو آهي تہ عبادت ڪرڻ سان مونکي ذهني سڪون ملي ٿو! ڇڻ تہ ٻين پوڄا پاٺ ڪرڻ وارن کي بي آرامي ملندي آهي!

وري پنهنجي لکڻين ۾ باربار تصوف جهڙي مدي خارج وات ۽ ڇڙ ڏياريندڙ تصوف جي اصطلاح کي بہ اهميت سان استعمال ڪيو اٿائين. تصوف بہ مذهب جي حوالي سان وجود رکي ٿو. مارڪس، لينزم، ڪيونزم، سوشلزم ۽ پرو سٽرائيڪا جهڙن نظرين سامهون اچڻ کان پوءِ تصوف جي نہ ضرورت آهي ۽ نہ فائدو. پوءِ ان کي چنبڙي پوڻ جو ڪهڙو مقصد آهي؟ هتي هن جي اهاڻي جا گيرداري سوچ آهي.

سوشلزم تي دنيا ۾ جيڪا وٺ پڪڙ ٿي رهي آهي، سا تہ سوشلزم کي صاف سٿرو ڪرڻ ۽ ان ۾ پيدا ڪيل خرابين کي ڪڍڻ لاءِ آهي ۽ پوءِ اهو گند ڪڍي

ان کي صاف ڪيو آهي. سو سوشلزم کو ختم ڪرڻ تي تلئي، پر ان کي خرابين ۽ برائين کان آزاد ڪيو پيو وڃي.

خبر نہ آهي تہ جي ايم سيد اڪثر ڪميونزم تي ڇوهہ ڇو چنديندو آهي. ڪميونزم تہ اڃان آئي بہ ڪانهي، اها تہ سوشلزم ڪانهوء ترقيءَ جو پيو ڏاڪو آهي. پر اهو وسارڻ نہ گهرجي تہ سوشلزم ۽ ڪميونزم جا نظريا نہ ڏنا وڃن ها تہ هن وقت دنيا ۾ سامراج طرفان ايذا ظلم هجن ها، جنهن جو تصور بہ ڪري نہ ٿو سگهجي.

ٻئي ڏينهن تي ترقي پسند محاذ جي مرڪزي قيادت جا ڪجهہ عهديدار، فهيم جي پرچائي لاءِ آيا هئن سان اسان جي مائٽن جون ڳالهيون ٿيون. وچ ۾ مون بہ ڳالهايو ۽ چيو: "جتي ڪٿي اسان جي ڇوڪرن تي حملا ٿين ٿا، هو زخمي ٿين ٿا يا مارجي وڃن ٿا. پوءِ اهو ٿوڙي ڦاٽڪ وارو واقعو هجي، يا سنڌ ۽ مهراڻ يونيورسٽين جا حملا هجن يا هي حيدرآباد ٻاهران هالا چيڪ پوسٽ جو حملو هجي يا ٻيا اهڙا ڪوڙ واقعا ٿيا آهن، هن ۾ اسان جي سنڌي ڇوڪرا بي هٿيار هوندا آهن ۽ اهي با هٿيار فوجين، پوليس وارن ۽ پناهگير دهشتگردن هٿان اوچتي حملي ۾ ماريا آهن. اهڙن تجربن کان پوءِ اهو ضروري نہ ٿي پيو آهي تہ توهين پنهنجي پارٽيءَ جي ميمبرن ۽ ڪارڪنن کي نہ رڳو ذهني طور باشعور بنايو، نظرياتي طرح بالغ ۽ بيدار بنايو ۽ قومي ۽ سماجي احساس سان انقلابي بنايو، طبقاتي سماج کان باغي بنايو؟ ...... پر هر هڪ ميمبر، ڪارڪن ۽ عهديدار کي بہ لازمي هٿيار بند سياست جي سکيا ڏني وڃي. جن بہ پارٽيءَ جي واسطيدارن کي جلسن، جلوسن، احتجاجن، مظاهرن، بسن ۽ گاڏين ۾ موڪليو، اهي گهٽ ۾ گهٽ، دشمن جي حملي خلاف پنهنجو بچاءُ ڪري سگهن ۽ ان لاءِ هنن وٽ سڀ گهربل سامان موجود هجي. ائين بہ اوهين مارجو ٿا، ڦٽجو ٿا، گرفتار ٿيو ٿا ۽ جيلن ۾ پئو ٿا. هاڻي تہ عمل Action ۽ مقابلي جو زمانو آهي، پلاند تہ اسان جي پراڻي ريت آهي، پوءِ ڇو ٿا ائين سٽا قتل ٿيو، مارجو ۽ جيلن جو جنيون سهو؟ آزاديون نعرن سان ڪونہ ملنديون آهن ...... انقلابي پارٽين جو اصول آهي تہ دنيا ۾ ڪٿي بہ ڪو واقعو يا سانحو ٿيندو آهي، پنهنجي ملڪ ۾ ڪو واقعو يا سانحو ٿيندو آهي، پنهنجي پارٽيءَ سان ڪو واقعو يا سانحو ٿيندو آهي تہ پارٽي جي پوري قيادت ويهي ان واقعي يا سانحي جي هر پهلو کان چنڊ ڇاڻ ۽ ڇيد ڪندي آهي، ان جي ڪارڻن ۽ نتيجن تي غور ڪندي، ان ۾ ڪاميابين ۽ ناڪامين جو جائزو وٺندي آهي. ڪاميابين کي وڌيڪ مضبوط ڪيو ويندو آهي ۽ ناڪامين ۽ نقطن کي قبول ڪري، آئندي انهن کي درست ڪرڻ لاءِ گڏيل جاکوڙ ڪري، پنهنجن ڪوتاهين تي قابو پاتو ويندو آهي. هن ملڪ ۾ نہ قانون آهي ۽ نہ انصاف. جي قاتلن کي ڏنو ۽ سڃاتو

وجي ٿو تہ پارٽي ايتري سگهاري هجڻ گهرجي، جو انهيءَ تي سڌو قدم
Direct Action کڻڻ کپي. مان وري بہ چوندس تہ هڪ انقلابي
پارٽي ان شخص کي پنهنجي پارٽي جو ميمبر ڪري جو ذهني ۽ نظرياتي طرح قومي
۽ سماجي انقلاب کي سمجهي چڪو آهي، پوءِ پارٽي هن کي هٿيار بند سياست
جي پوري سکيا ڏئي. ۽ صرف اهڙن ذهني تيار ۽ سکيا ورتلن کي پوري ساز وَ
سامان سان جلسي يا احتجاجي مظاهري ۾ وڃڻ جي موڪل ڏجي. جي ائين ڪري
نہ ٿا سگهو تہ تيستائين انتظار ۽ صبر ڪيو، جيستائين پارٽي کي انهيءَ سطح تائين
تيار ۽ منظم ڪري سگهو. باقي رڳو ڇوڪرا مارائڻ تہ وڏيرڪي ۽ بورجوا سياست
ٺيندي!

مون هن مضمون ۾ ڪٿي بہ فهيم عباسيءَ کي شهيد ڪونہ ڪوٺيو آهي.
اهو هڪ عربي لفظ آهي ۽ انهيءَ لفظ جي دوکي ۾ لکين حياتيون، خليفن، اميرن،
بادشاهن، جاگيردارن ۽ پين پرمارن غريبن، معصومن ۽ پورهيتن جون برباد پئي
ڪيون آهن.

سنڌيءَ ۾ انهيءَ لاءِ ڪو لفظ ڳولهڻ جي ڪوشش ڪئي اٿم، پرمون ڪو
موزون لفظ ڪو نہ لڌو آهي ..... جهڙوڪ: گهوريل، قربان ..... شايد توهين ڪو
ٻڌائي سگهو!

نجم عباسي.

منهنجون بهترين ڪهاڻيون

نجم عباسي

ڪوريءَ جي ڪهاڻي

هو ڦٽي هيانءَ روئي رهيو هو، ڳوڙها هن جي ڳلن تان نيسارا ڪري ٿي نڪتا. سڏڪن مٿي سڏڪا پئي پرياڻين. مون کي ڏسي هيڪاري وڏيڪ هنجون هارڻ لڳو... هيءُ هو نظير ميمڻ.

هن متعلق ماڻهن جا رايا مختلف هئا، ڪي هن کي لچ ۽ لفنگ سمجهندا هئا، ڪن جي خيال موجب هو اڌ چريو ۽ مسخرو هو، ۽ بعض جو رايو ته اهو به هو ته نظير هڪ سادهه لوح، حق گو ۽ شريف انسان آهي. خير، ڪجهه به هجي، هو هڪ عجيب ماڻهو ضرور هو. هن جي گفتگو، هن جو ڪردار ۽ هن جو ويچار، انوکا ۽ اچرج ۾ وجهندڙ هئا. عام طرح هن کي "نظير ڪوري" جي نالي سان ياد ڪيو ويندو هو.

پاسي ۾ ويهي پڇيومانس، "ميان نظير، اڄ وري ڇا ٿيو؟" هن ڄڻ ته ڪجهه ٻڌو ئي ڪو نه، ۽ نيڻن مان، نير وهائيندو رهيو. مون وري رڙ ڪئي، "يائي، آخر قصو ڪهڙو آهي، ڪجهه ٻڌائيندين به يا نه؟"

هن جواب ڏنو، "هائو، يائو، آئون تو کي سڀ ڪجهه ٻڌايان ٿو.. اڄ اسيمبليءَ جي چونڊن واسطي ناميش پيپر ڀريا ويا."

مون کان ٽهڪ نڪري ويو. چيومانس، "اڙي جي نامينيشن پيپر ڀريا ويا، ته تنهنجو ڪهڙو محل ڌهي پيو. ڪو تون پاڻ ٿي چونڊن ۾ لڙئين، يا ڪو تنهنجو ابو ڏاڏو ٿي بيٺو، جنهنجي پيپر رد ٿيڻ تي ماتم پيو ڪرينءَ."

هنجا سڏڪا وري وڌي ويا. چيائين، "تون ڳالهه ئي ڪو نه ٿو سمجهين... اڄوڪي اخبار ۾ اميدوارن جا نالا ڏٺا اٿئي؟"

مون چيو، "نالن ڏسڻ کان سواءِ ئي سمجهي ٿو سگهجي ته هوندا اهي ساڳيا سرمائيدار، زميندا، جاگيردار ۽ پير. پوءِ اها ڪهڙي ڳالهه آهي، جنهن تنهنجي دل کي دکايو آهي."

چيائين، "تو کي خبر ناهي، منهنجي روح راڙي جو بنهه پيو سبب آهي."

مون پڇيو، "ڪهڙو؟"

ٽڏو ساهه کڻي چيائينس، "اڄ اهي اميدوارن جا نالا ڏسي مون کي وسريل ـ ڇي تري آيا."

"ڪهڙا واقعا؟" مون سوال ڪيو.

"ترس، تو کي ٻڌايان ٿو..."

(٢)

"منهنجي مفلسيءَ کان تہ تون واقف آهين. هڪ دفعي ڪنلن ۾ وچڙڻ ڪري منهنجي قميص کي ڇهڪ اچي ويو. لنگهي ويس ڳوٺ جي وڏيري ڪپڙ خان وٽ. مان سنئون سنئون آدمي آهيان، ۽ وچڻ سان ئي صاف لفظن ۾ هن کي چيم تہ منهنجيءَ قميص کي ٽوپو ڏئي ڏي. مان وڏيري وٽ هن ڪم لاءِ ان ڪري ويس، جو معلوم هوم تہ هو وڏو ماڻهو آهي ۽ ساري تر ۾ هن جو ئي رعب آهي. مون کي يقين هو تہ انهيءَ مرتبي وارو شخص، مون کي هيءُ خسيس ڪم ڪري ڏيندو، پر وڏيرو منهنجي ڳالهہ ٻڌي تهي باهہ ٿي ويو. چيائين، "اڙي حرامي! تون ڇا ٿو بڪين، منهنجي شان ۽ عزت کان بي خبر آهين ڇا؟ مان ڪو درزي آهيان، جو آيو آهين ٽانڪو لڳرائڻ. نڪري وڃ هتان نہ تہ ٻچ ڪرائيندو سانہ."

مان روئندو ٻاهر نڪري آيس، جڏهن روئي ٿڪس، تڏهن ڳوڙها اگهي سوچيم تہ هاڻي ڪنهن وٽ وڃان؟ آخر هلندي هلندي، ملان موسي جي اوطاق وٽ پهتس. خيال ڪيم تہ هي بہ مشهور ۽ مقبول هستي آهي، ضرور مونکي هي معمولي ڪم ڪري ڏيندو پر هتي بہ منهنجي ساڳي درگتي ٿي، ۽ مون کي لوڏي ٻاهر ڪڍيو ويو. منهنجي اکين مان وري بہ جر جاري ٿي ويو. ٻين بہ ڇتن ڇگن وٽ ويس، مگر هر هنڌ اهائي وراڻي ملي تہ "اسين درزي ٿورو ئي آهيون!"

(٣)

"ٻئي هڪ موقعي جو ذڪر آهي، منهنجو بوٽ ڦاٽي پيو، ڪٿي ويس سائين ڪرڙ شاهہ پير وٽ. وڃي عرض ڪيومانس، "سائين پير صاحب، مون غريب جو جوتو ڇڃي پيو آهي، ڏٿيءَ توهان کي وڏايو آهي، نوازش ڪري ان کي چَتي لڳائي ڏيو." منهنجو ائين چوڻ ۽ پير جو ڀنگ وارو ڏنڊو ڪٿي پنيان پوڻ. چي: "ڪمذات ڪوري! تو اسان کي موچي سمجهيو آهي؟ ڪميٽا ڪٿي جا!"

مون ڀڃي جان بچائي ۽ روئڻ اچي ويم تہ هيڏي وڏي روحانيت جي صاحب کي موچڪي جهڙو رواجي ڪم نٿو اچي. ساڳئي سوال واسطي مان ٻين وڏن وڏن زميندارن ۽ رئيسن وٽ پهتس، پر هر جڳهہ اهو ئي جواب مليو تہ اهو ڪم موچي ئي ڪري سگهندو.

(٤)

"هڪ ڀيري مون کي ڇاتيءَ ۾ سخت سور پيو. ڀڳس شهر جي وڏي ۾ وڏي سيٺ شيخ پير بخش ڏانهن. وڃي چيومانس، "سيٺ صاحب، ڏاڍي تڪليف اٿم، منهنجو ڪو علاج ڪر." اڪيون ڦوٽاري جواب ڏنائين، "دماغ تہ ٺيڪ اٿئي. مان ڪو ويج ڪو طبيب. ٽري وڃ نظرن کان، نہ تہ بي عزتو ڪري ڪيرائيندو سانہ."

مان اتان روئندو پٽيندو پڇي آيس ۽ عجب کائيندو رهيس تہ اهڙو شاهوڪار

منهنجو معمولي مرض سڃاڻي نٿو سگهي."

(٥)

هن پنهنجي گفتگو جاري رکندي چيو، "مون گهڻن ئي اهڙن موقعن تي ڏکا کاڌا ۽ بي عزتيون برداشت ڪيون. آخر پنهنجي جهالت ۽ حماقت جو مون کي احساس ٿيو، ۽ هي راز مون تي روشن ٿيو ته ڪو بہ ڪم فقط اُهو ئي ڪري سگهندو، جنهن ان ڪم ۾ سکيا ورتي هوندي ۽ تجربو حاصل ڪيو هوندو. هن حقيقت کان هر ڪو وقف آهي. اهو ئي سبب آهي. جو جڏهن بہ مان ڪنهن وڏي کان وڏي ماڻهوءَ وٽ ٿي ويس، تہ مون کي قائل قميس سبي ڏي، تڏهن هن پنهنجي بيوسي ڏيکاري چيو ٿي تہ اهو ڪم صرف درزي ئي ڪري سگهندو. ساڳيءَ طرح بوٽ ڳنڍڻ واسطي چيو پئي ويو تہ موچي ڪري ڏينده. ۽ بيماريءَ جي دوا درمل، ڊاڪٽر جي اختيار ۾ آهي."

مان هن جي تقرير مان تنگ ٿي پيس ۽ چيومانس "آخر تون چوڻ ڇا ٿو چاهين؟ هن بڪواس جو چونڊن ۾ نامينيشن پيپرن سان ڪهڙو لاڳاپو آهي؟"

چيائين، "بابا، صبر ڪر، مان تو کي سڀ ڪجهہ ٿو ٻڌايان... ها، سو مون ڳالهہ ٿي ڪئي تہ مٿين ڳالهہ منهنجي مغز ۾ ويني مس هئي، تہ چوڌاري چونڊن جو چرچو شروع ٿي ويو. منهنجي دماغ ۾ بہ اچي نوان ويچار ويٺا ۽ سوچڻ شروع ڪيم تہ، "حڪومت ڪرڻ، دنيا ۾ ڏکئي ۾ ڏکيو ڪم آهي، انهيءَ ڪري ان واسطي وڏي ۾ وڏي طاقت ۽ قابليت جي ضرورت آهي. ووٽن جو زمانو آيو. مون خيال ڪيو تہ هاڻي حڪومت جو بار کڻڻ لاءِ تہ ڪو ماڻهو ڳولئي بہ مشڪل ملندو، جيئن تہ اهو ڪم نهايت اهم ۽ دشوار آهي، ۽ اهڙي قابليت وارا ماڻهو تہ اسان جي ديس ۾ تمام ٿورا آهن. آئون ڏٺيءَ ۾ پنهنجي ويس تہ حڪومت جو چرخو ڪيئن هلندو؟انهيءَ ٻُڌ تَر ۾ ٻاهر نڪتس تہ وڃي ملڪ جو واءُ سواءُ لهان. پر يار، وري بہ پنهنجا آنسون روڪي نہ سگهيس. مون ڏٺو تہ هر ڪو للو - پنجو پاڻ کي حڪومت ڪرڻ جو اهل پيو سمجهي. جاهل کان جاهل، احمق کان احمق آدمي بہ حڪومت جي ڪرسي هٿ ڪرڻ لاءِ تيار هو. جنهن وٽ بہ ويس. هن اهو ئي سُر آلاپيو تہ ووٽ مون کي ڏجان. مان ئي ان جو اڪيلو حقدار آهيان. ڪنهن بہ ان سوال تہ حڪومت ڪندين؟ جو جواب اهو نہ ڏنو تہ اهو ڪم، تعليم يافتہ يا قانوندان يا سياستدان ئي ڪري سگهندو، ۽ اسان جي وس جي اها چيز ناهي، جهڙيءَ طرح ڪپڙي سبڻ لاءِ چيائون پئي تہ اُهو ڪم درزي ئي ڪري سگهندو.

بس، اهو آهي منهنجي دک ۽ بيچينيءَ جو سبب تہ جي شخص بوٽ ڳنڍڻ لاءِ بہ مهارت ۽ تجربي جا قائل هئا، سي حڪومت هلائڻ جي باري ۾ ڪا بہ لياقت ضروري نٿا سمجهن.

ان کان پوءِ اخبار ۾ اميدوارن جي لسٽ ڏانهن ڏيان ڇڪائيندي نظير چوڻ لڳو: "هاڻي نالا به ڏس."

وڏيرو ڪپڙ خان به اميدوار آهي. هن جون لياقتون هي آهن ته اسڪول ۽ تعليم سان هن جي خانداني دشمني آهي، پيو ته ڇڏيو پر "اسيمبلي" جو لفظ اچارڻ به ڪو نه اچيس. ان کي هو "اسان جي ٻلي" ڪري ڪوٺيندو آهي، نه اٿس علم ۽ عقل، نه ڳالهائڻ جي تميز ۽ نه نشست برخواست جو طريقو. هو جيڪڏهن ڪجهه ڄاڻي ٿو ته صرف ايوجهه ڳوٺاڻن کي هيسائڻ ۽ ڳاريون گند ڏيڻ، غريب هارين تي ظلم ڪرڻ، هنن جي لڄن کي لٽڻ، هنن کان هر قسم جا حق کسڻ، هن وٽ پئسو آهي فقط رنڊين ۽ شراب واسطي. پاٽاريداري ته پيءُ ۽ ڏاڏي کان ورثي ۾ مليل اٿس.

سائين ڪرڙ شاهه جو به اسم مبارڪ موجود آهي، ۽ پير صاحب جون خوبيون ته ڪنهن به تعارف جي محتاج نه آهن. مڪار آهي، عياش آهي، پهرين درجي جو جاهل آهي. هن جو سمورو وقت ڪڪڙن ۽ ڪتن جون ويڙهيون ڪرائيندي گذري. ڀنگ ۽ چرس ته هن جي حياتيءَ جو اهم جزو آهن. هي آفيمي ته اسيمبلي هال ۾ به دنيا جهان کان بي خبر، گهيرٽ ڪائيندو رهندو آهي.

هن پيري ته ملان موسو به مقابلو ڪري رهيو آهي. هن کي اسلامي پارٽيءَ جي ٽڪيٽ ملي آهي. ملان موسي جو تعلق ان طبقي سان آهي، جنهن کي عام طرح مولوي سڏيو وڃي ٿو. هي ڪنهن مدرسي يا دارالعلوم ۾ پن جا پاروٽا ٽڪر کائي، ست اٺ سال پڙهي ٻاهر نڪرندا آهن، مگر ان بعد پبلڪ لائيف ۾ هنن واسطي ڪا جڳهه ڪا نه هوندي آهي. ڇو ته نه هوندا آهن ڪنهن هنر مان واقف ۽ نه هوندي اٿن سرڪاري ملازمت ڪرڻ جي ڪا اهليت. انهيءَ ڪري هنن جو بيڪار ۽ بيروزگار بنجڻ لازمي چيز آهي. ها، البت "مذهب جا ٺيڪيدار" ضرور بنجي ويندا آهن: تنهنڪري روزگار جو ڪو ٻيو وسيلو نه ڏسي، مذهب جي آڙ ۾ ئي ايوجهن کي اُلو بنائي، خوب چندا ڦريندا آهن يا مُٺن جي مانين، صدقن ۽ خيراتن سان پنهنجا جهول ڀريندا آهن، يا پيري مريديءَ جو چار پکيڙيندا آهن. ٻيو معاش جو ذريعو اٿن فتوائون. مطلب ته پيٽ ۾ پرائو لقمو وجهڻ سان هر قسم جي ضمير فروشي ڪرڻ لاءِ آماده ٿي ويندا. پوءِ سرمائيدارن جي هٿ ۾ هوندا آهن رانديڪي مثل، جيڏانهن ورائين، اوڏانهن پيا ورن. ڪڏهن ڪانگريس وٽان ڪيسو گرم ٿيڻ تي قائداعظم کي ڪافر قرار ڏيندا، ڪڏهن ڪشمير متعلق فتوائون شايع ڪندا، ۽ اڄڪلهه به زور اٿن زميناداري ۽ جاگيرداري کي حق بجانب ثابت ڪرڻ تي.

ملان موسو به ٺڙي ڦاڙي، چيخندو ٿو وتي ته اسلام ۾ زميناداري جائز آهي ۽

زمين تي شخصي ملڪيت جي منع ڪانهي. مون کي معلوم آهي تہ ڪجهہ عرصو اڳ اهو ئي مُلو موسو گهٽيءَ ۾ پنندو وتندو هو ۽ ڍِڪِي پور واسطي پريشان هو. مگر اڄ ڪلهہ چوندن ۾ لڙڻ جا سانباهہ ڪري رهيو آهي. ڪٿان آندائين ايترا پئسا؟ ڇا جي ڪري اڄڪلهہ تہ جا وڏيرا پنهنجين ميٽنگن ۾ هن کي گهرائين ٿا؟ ڪهڙو سبب آهي جو هو هر اخبار ۾ زميداري ۽ جاگيرداري جي فائدي ۾ حديثن ۽ روايتن جي حوالن سان وڏا وڏا بيان جاري ڪري رهيو آهي!

تنهن ڪان سواءِ سيٺ پير بخش بہ بيٺو آهي. هن جي زندگيءَ جو مقصد آهي پئسو ڪٺو ڪرڻ، جنهن لاءِ ڪڏي ڪان ڪٺا ۽ ذليل ترين رستا اختيار ڪرڻ ڪان بہ ڪڏهن نہ گسندو آهي. جيڪڏهن هن جي خير جي ڪمن ڏانهن نظر ڪئي وڃي تہ اهي صرف ٻہ آهن: هڪڙو وياج ڪائڻ ۽ ٻيو بليڪ مارڪيٽ ۾ ڪمائڻ.

نظير هيننر جوش ۽ جذبات ڪان ڏڪي رهيو هو. چيائين "آئون سچ ٿو چوان تہ هنن کي انسان ڪوٺڻ ئي حيوانيت آهي، ۽ اهي ئي حيوان اسان جي مٿان حڪومت هلائيندا، اسان واسطي قانون ٺاهيندا... ٻگهڙ کي ٻڪرين جي ڌڻ جو پاسبان بنايو ٿو وڃي. بوٽ ڳنڍڻ واسطي بہ قابليت ۽ آزمودي جي ضرورت آهي. مگر حڪومت هلائڻ واسطي ڇا ڪا بہ لياقت لازمي نہ آهي؟"

نظير ائين چئي وري اوڇنگارون ڏيئي روئڻ لڳو. وري اچانڪ هو روئڻ بند ڪري چوڻ لڳو، "بس، هاڻي مان نہ رئندس، آئينده ڳوڙها ڳاڙڻ جي بدران مان هڪ هڪ ڳوٺ ۾ ويندس، هڪ هڪ گهر ۾ ويندس، هڪ هڪ هاريءَ سان ملندس، هڪ هڪ مزور کي منٿ ڪندس، هڪ هڪ ووٽر وٽ ويندس ۽ هن کي چوندس تہ تون تعليم پراءِ، تون وڪيل بنج، تون منتظم ۽ سياستدان بنج، تون پاڻ ۾ قابليت پيدا ڪر، حڪومت تنهنجي هجڻ گهرجي ۽ تون پنهنجا حق حاصل ڪر، ۽ پنهنجي حڪومت حاصل ڪرا" ●

خانواهڻ: ١٣- جون ١٩٤٨ع

انسان: ٨- فيبروري ١٩٦٠ع

حادثا

هن سان آخر ڪهڙي ويڌن هئي؟ ڇا نظر گهٽ هئس، موڳو هو، يا هر وقت فڪرن ۾ ٻڏل ٿي رهيو، يا پنهنجي حياتيءَ مان ڪڪ هو جو بار بار موٽرن سان پيو مٿو ٽڪرائي؟

گذريل ڇهن مهينن اندر، منهنجي ڊيوٽيءَ ۾، اڄ هو ٽيون دفعو حادثي جو شڪار ٿي پهتو هو.

پهريون ڀيرو هڪ وڏيري جي جيپ سان ٽڪريو هو. رستي جي وچ ۾ اوچتو هو سامهون اچي ويو. موٽر وڏيرو پاڻ هلائي رهيو هو، هن بريڪ لڳائي، بندو خان ڏهه فوٽ پري وڃي ٿهڪو ڪيو. وچ شهر، سو خلق اچي مڙي، پوليس به پهچي وئي، اسپتال ۾ کڻي آيس.

وڏيري کي موٽر هلائڻ جو پروانو به ڪو نه هو، ۽ ڳوٺ پهچڻ جي به جلدي هئس. جي ٿي پوليس ڪاروائي ڪري ته موٽر به روڪي ڇڏيندا، هو پاڻ به مصيبت ۾. ان ڪري ڏاڍو پريشان ٿي رهيو هو. سپاهي به سٽيو شڪار ڏسي، ڊگها ڊگها بيان لکي رهيا هئا ۽ آڏي پڇا ڪري رهيا هئا. پوءِ مون اندازو لڳايو ته پوليس ۽ وڏيرو ڪنهن فيصلي تي پهچي چڪا هئا. هڪڙو چاڙتو زخميل وٽ ويو ۽ هن کي چيائين، "تو کي سؤ روپيا خرچي وٺي ٿا ڏيون، تون فرياد ڪرڻ تان هٿ ڪڻ، ۽ ڊاڪٽر کي لکي ڏي ته ڏک پير ترڪي پوڻ ڪري لڳو آهي."

سؤ روپين جي آڇ ٻڌي هن جون واڇون ٽڙي ويون. هن کي اعتبارَ ئي نه پئي آيو، ايتري دولت هن خواب خيال ۾ به ڪا نه ڏٺي هئي، نڙي خشڪ ٿي ويس، ان ڪري ڪنڌ لوڏي "ها" ڪيائين.

هن جو نالو بُندو هو، عمر ويهه سال، بدن بک ۽ غربت جو شڪار، منهن پيلو رت کان خالي، ڪمزور ايترو جو پاسريون پري کان ڳڻي سگهجن؛ ڪپڙا تمام ميرا ۽ ليڙون ليڙون ٿيل. چيائين: "ڪچي جهوپڙيءَ ۾ اڪيلو رهندو آهيان، ڪو مٽ مائٽ ڪو نه اٿم."

پئسن ملڻ کان پوءِ هو هڪدم غائب ٿي ويو. شايد ڊپ هوس ته متان ڦري نه وڃن.

مون هن کي ڇهن ڏينهن کان پوءِ بازار ۾ ڏٺو، هو وڏي ٺٺ ۾ هو. نئين رنگين قميص، نئون پٽاپٽي جامون، نئون بوٽ، وات ۾ پان، سگريٽ جا سوٽا هڻندو پئي ويو. مٿي تي پٽي ٻڌل هئس.

ٻئي دفعي منهنجي هڪ دوست انجنيئر جي موٽر سان حادثو ٿيو هوس.

دوست ٻڌايو: "مون هن کي ڏٺو به ڪو نه. هڪ رستي وٽان آئون مڙيس ته اچانڪ هن کي موٽر جي پرسان ڪرندي ڏٺم ۽ دانهن ٻڌم "اڙي مون کي ماري وڌائين، وارو ڪريو، منهنجا عضوا پڃي ڇڏيائين." موٽر ڪٽي بيهاريم. هن جو واڪو هڪ هيٺ هڪ مٿي. رت يا زخم نه نظر ڪو نه ٿي آيو. پوءِ به موٽر ۾ ليٽائي وٺي آيو آهيانس."

بندو خان جا اهي ڪپڙا پراڻا ٿي ويا هئا ۽ ڦاٽڻ شروع ڪيو هئائون. هن کي ظاهري زخم ته ڪو نه هو، پر دانهون ڏاڍيون پئي ڪيائين ته ڇاتي سور ڪان ڦاٽي ٿي پئي. مون تسلي ڏيندي چيومانس: "فڪر نه ڪر، ڪجهه ڪونهي، مڙئي خير ٿيندو."

پنهنجي دوست کي به دلداري ڏنم ته ڪا به خطري جي ڳالهه ڪانهي. پر هن قصي کي مختصر ڪرڻ ٿي چاهيو. بندو خان کي پنجاهه روپيا باسيائين. بندو خان چيو: "سائين، مون کي ڪو ڪاپاري ڌڪ لڳو آهي، مان خانگي ڊاڪٽر وٽان علاج ڪرائيندس، سَو ڪان گهٽ خرچ ڪو نه ايندو، مان غريب ڪٿي پڄي سگهندس." پر، نيٺ پنجاهه تي راضي ٿيو.

اڄ مان پنهنجي هڪ سنگتي ڊاڪٽر جي خانگي اسپتال ۾ ويٺو هوس ته بندو خان رت ڳاڙيندو پهتو. هن سان گڏ هڪ سڪر ماڻهو به هو. اهو هن ڊاڪٽر جو دوست هو. هو پنهنجي هڪ ڪرستان گرل فرينڊ سان ڪراچيءَ آچر ملهائڻ وڃي رهيو هو ته هي حادثو پيش آيو. هن جا ڪراچي جا سڀ پروگرام ٿي ڦُسيا، سو بندو خان کي منٿون ميڙون ڪري خاموش رهڻ تي راضي ڪيائين. پنجاهه روپيا خرچي ڏنائينس ۽ ملم پٽيءَ لاءِ هتي ڇڏي ويس.

"مون پڇيو مانس، "اڙي تون اڪيون ٻوٽي رستن تي هلندو آهين ڇا، جو روز روز ٿو موٽرن هيٺان اچي وڃين؟"

چيائين: "حضورا اسان غريبن جي قسمت به غريب آهي، شاهوڪارن جون موٽرون به اسان مٿان ئي چڙهن، هو پنهنجي دولت جي نشي ۾ اهو به ڪو نه ڏسن ته ڪو انسان آڏو وڃي رهيو آهي، بس حضور اسين لکئي جو پيا پوڳيون، جو قسمت ۾ ائين ئي آهي."

مون پڇيومانس، "تون ڪم ڪهڙو ڪندو آهين؟"

هو ڪجهه هڪ ٻڪو ٿي ويو.

"سائين مون جهڙي دائمي بيمار ۽ ڪمزور ڪان ڪهڙو ڪم ٿي سگهندو، يا مون ٻي واهي کي ڪير نوڪري ڏيندو، ڪوشش ته مون گهڻي ڪئي. سمجهه ڪٽي ته ڪڏهن ڪڏهن مزوري ڪندو آهيان، پيٽ جي باهه وسائڻ لاءِ ڪجهه ته ڪرڻو ئي پوي ٿو."

هن جا جواب فلمي گفتگوءِ جا رٽيل جملا هئا.

مون مشڪيو. مون کي هن غريب ۽ زماني جي ستايل انسان جي بار بار حادثن جو ٿيڻ سمجهه ۾ اچي ويو هو.

ڪجهه مهينا لنگهي ويا.

هڪ شام جو اسپتال جي دروازي مان نئين ماڊل جي شورليٽ ڪار لنگهي اندر آئي. پٺئين خاني ۾ ڪو جسم ۽ ڪيل هو، اڳيان سپاهي به ويٺل هو.

سپاهيءَ اچي ڪاغذ پيش ڪيا، ڪو اڻ سڃاتل ماڻهو انهيءَ موٽر هيٺان اچي ڪري مري ويو هو ۽ پوسٽ مارٽم لاءِ اسپتال ۾ آندو ويو هو.

مون لاش جي صورت ڏٺي. هو بندو خان هو. اهو بندو خان جنهن جو "حادثا" گذران جو ذريعو هو. ●

لطيفان

ڇوڪريءَ جي عمر سورنهن سال هئي. سڪتي گهر جي هجي ها ته بدن پريل هجيس ها ۽ پريل بدن جون پريل گولايون ۽ پريل اُڀار هجنس ها، هن جو بدن سڪل سڙيل ۽ نبل نستو هو، نه ساماٽاٽپ واري سونهن، نه جوڀن جو جرڪو. اکيون بي رنگ ۽ منهن رونق کان خالي. ۽ هينئر ته مرڻ جيئڻ جي ڇڪتاڻ ۾ ڦٿڪي پئي. هن اهڙو موتمار قدم ڇو کنيو هو؟

لطيفان ڏاڍي چنتا ڀري حالت ۾ اسپتال آندي وئي. هوءَ آت ڏيئي رهي هئي ۽ پيٽ جي سور کان ليٽڙيون پئي پاتائين. ڊاڪٽر سهاڳ کي ٻڌايو ويو ته هن کي پيشاب ۾ رت اچي رهيو آهي. ڊاڪٽر هن جي چڪاس ڪئي. هن جي اکين ۾ ساڻي هئي ۽ بيحد ضعيف ٿي وئي هئي. هن جي منهن مان پيڙا ۽ پيلاڻ سان گڏ معصوميت ۽ بيوسي بکي رهيون هيون.

"ڏاڪٽر صاحب! ڇوڪريءَ ساري رات اک نه ٻوٽي آهي الٽيون ڪندي رهي آهي ۽ پيٽ ۾ وٽن سبب وِلجندي رهي آهي." لطيفان جي ماءُ ٻڌائڻ شروع ڪيو.

"ڪجهه کاڌو آهي ته اها تڪليف شروع ڪيئن ٿي؟" ڊاڪٽر دريافت ڪيو.

"ڊاڪٽر سائين! اها .... اها هينئن شروع ٿي." وچ ۾ لطيفان هٻڪندي چيو. " اها تڪليف تڏهن شروع ٿي جڏهن مون فنائيل جون ڪجهه گوريون کائي ڇڏيون. اهي ئي فنائيل جون گوريون. جي ڇٽن جيڏيون ٿينديون آهن ۽ جيتن جڻن کان بچائڻ لاِ اوني ڪپڙن ۾ رکبيون آهن."

پيڙا سبب لطيفان جو چهرو ڪارائجي ويو. هن جو سڄو سرير سيٽجي ويو ۽ اکيون زور سان بند ڪري، چپ پڪوڙي، ٻنهي هٿن سان پنهنجي پيٽ کي ڪٺي دٻايائين.

لطيفان جي ڳالهه ٻڌي، ڊاڪٽر جي بدن ۾ سياٽو پئجي ويو ۽ هن جي زبان ڇرن پرڻ ڇڏي ڏنو. هن ڇوڪريءَ ڏانهن ڇتائي ڏٺو. هنجي چمڙيءَ تي مُرجا تهه چڙهيل هئا ۽ هنجا ڪپڙا جهريل، ميرا ۽ گپ هاڻا هئا. هن مان ڏاڍي ڌپ اچي رهي هئي. ڳالهين ڪرڻ جو وقت ڪونه هو. ڊاڪٽر کي لطيفان لاءِ پنهنجائيءَ واري همدردي ۽ هن کي هر قيمت تي بچائڻ جو جذبو جاڳي پيو.

هو هن کي ترت علاج ڏيڻ ۾ جنبي ويو ۽ پنهنجي نائب ڊاڪٽرن کي به لطيفان تي پورو توجهه ڏيڻ لاءِ چيائين. هن کي هڪدم سور لاءِ سئي لڳائي وئي ۽ گلوڪوس جي بوتل چاڙهي وئي ۽ ٻيا ضروري ذريعا ڪتب آندا ويا.

هن جي ماءُ چنتا ڀري انتظار مان پنهنجي نوجوان ڌيءَ ۽ ڊاڪٽرن کي ڏسندي،

ڪونگا ڪوڙها ڪاڙيندي رهي. هوءَ صفا سنهي سيهڪڙي هئي ۽ پنهنجي عمر کان گهٽو جُهور لڳي رهي هئي. هن جا چپ آهستي آهستي چُري رهيا هئا. شايد ڪا دعا گهري رهئي هئي.

ڊاڪٽر سهاڳ، لطيفان جي بستري پرسان ڪرسيءَ تي ٿي ويٺو، ۽ هن کي ڏاڍي پاپوهہ مان تسلي ڏيندو ۽ مرڪ سان همٿائيندو رهيو. هو چڱي ڪجهہ ڪجهہ تہ سمجهي ويو هو. تڏهن بہ هن کي عجب لڳي رهيو هو تہ هيڏڙي عمر ۾، هيءَ معصوم ڇوڪري ڇو انتهائي قدم کڻڻ تي مجبور ٿي آهي!

نائب ڊاڪٽرن ۾ بہ غير سنڌي هئا. هنن پاڻ ۾ سس پس ڪئي ۽ پوءِ ڊاڪٽر سهاڳ کي چئون، "صاحب، هي آپگهاپ جو ڪيس آهي. هڪدم پوليس کي اطلاع ڪرڻ گهرجي."

"ها صاحب، بنا دير رپورٽ ڪرڻ گهرجي. هن تي قانوني ڪاروائي ٿيڻ گهرجي." ٻئي ڊاڪٽر پنهنجي زبان سان سُرَ ۾ سُرُ ملايو.

وڏا آيا آهن قانون تي هلندڙ شهري .... ڊاڪٽر سهاڳ دل ئي دل ۾ چيو، ۽ وڏي آواز ۾ چيائين، "هينئر تہ هن غريب ڇوڪريءَ جو علاج ڪرڻو آهي، هن کي آٿت ڏيڻو آهي ۽ هنجي حياتي بچائڻي آهي. پوليس کي ٻڌائڻ سان ڪو هن جي مائٽن جو ڀلو ڪونہ ٿيندو ۽ نہ هن خاندان جي اقتصادي حالت ۾ ڪو ڦيرو ايندو. پر پوليس کي رپورٽ ڪرڻ جي ڪالم پري بہ مان ڪريان ٿو. مان هٿئون هٿ ٽاٽي ڏي ليٽر موڪليان ٿو."

پوليس جو ماڻهو آيو. ڊاڪٽر سهاڳ هن کي ٻڌايو ۽ سرٽيفڪيٽ لکي ڏنو تہ لطيفان غلطيءَ سان غلط دوا کاڌي هئي. پوليس واري بہ مريض ۽ مريض جي ماءُ کي ڏٺو ۽ هنن جا فقيراڻا حال افعال ڏٺا ۽ شايد ڪنهن اپراسي جي اميد نظر نہ آيس ۽ ڪنهن بہ قسم جي پڇا ڳاڇا غير ضروري سمجهي. واپس هليو ويو.

زهر لطيفان جي جيري ۽ بڪين تي چڱو خاصو خراب اثر ڪيو هو. هنکي وارڊ ۾ داخل ڪيو ويو.

ڊاڪٽر دل مٿي سان پر گهور لهي. لطيفان کي صحتياب ڪرڻ جا جتن ڪندو رهيو. هو ڏهاڙي هن جي چڱيءَ طرح چڪاس ڪندو هو، هن کان حال احوال وٺندو هو ۽ ڪجهہ وقت هن سان ڪچهري ڪري هن کي وندرائيندو هو، هن جي دلجوئي ڪندو هو ۽ هن کي دلجاءِ ڏيندو هو. هن کي کلائڻ جي ڪوشش ڪندو هو ۽ پاڻ ڳالهہ ڳالهہ تي زور سان ٽهڪ ڏيندو هو. ائين ٿي ڏسڻ ۾ آيو تہ هو شعوري طرح لطيفان ۾ زندهہ رهڻ جو چاهہ پيدا ڪري رهيو هو.

هڪڙي دفعي لطيفان وٽ ويٺو هو تہ هڪڙي نرس اسٽوڊنٽ، هنجو ٽيمپريچر ڏسڻ آئي. هوءَ ڏاڍي ٽڙي ڪڙي، هشاش بشاش، سهڻي، صحتمند ۽ ڳاڙهي ڳٽول

هٿي.

ڊاڪٽر لطيفان کي چيو، ”ڏس هيءَ نرس ڪيتري نه من موهڻي آهي. هنجي عمر به تو جيتري آهي. تازو مئٽرڪ پاس ڪئي اٿائين ۽ هتي نرسنگ جو ڪورس ڪرڻ آئي اهي. تون به صحت قائم رکڻ ۽ سنڀال ڪرڻ سان اهڙي خوبصورت، تازگيءَ سان ڀرپور ۽ ڳاڙهي ڳٽول ٿي ويندينءَ.“

اهو ٻڌي، لطيفان مرڪي ۽ شرمائجي ويئي. اسٽوڊنٽ- نرس به مرڪيو ۽ ڊاڪٽر ڏي مهڙ ڪري چيائين، ”ٿئنڪ يو، ڊاڪٽر!“

ڊاڪٽر لطيفان جي کاڌي پيتي جي باري ۾ به اسپتال وارن کي خاص هدايتون ڏيندو هو. هو پنهنجي طرفان به اڪثر لطيفان لاءِ کير، ميوو ۽ ٻيون کائڻ جون وٿون آڻيندو هو.

بيماري گهٽجندي ويئي. لطيفان جي منهن تي رونق اچڻ لڳي. هنجو بدن ڪي قدر ڀرجڻ لڳو. هوءَ خوش رهڻ ۽ آسپاس ۾ دلچسپي وٺڻ لڳي. هن کي هاڻي طاقت جي دوائن جو به چڱو وزن ملڻ لڳو.

لطيفان جي گفتگوءَ مان، ڊاڪٽر کي هن جي گهر وارن ۽ گهر وارن جي گهٽڻ ٿي واقعن بابت واقفيت ملي چڪي هئي.

هو ٻيڙهين کان حيدر آباد کان ڏهن ميلن جي ڀنڌ تي هڪڙي ڳوٺ ۾ رهندا هئا. لطيفان جو پيءُ پنهنجن ابن ڏاڏن وارو ڪنڀار ڪو ڌنڌو ڪندو هو. آويءَ ۾ مٽيءَ جا ٿانوَ پچائيندو هو، ڪن ڳوٺاڻن کي آهت تي ڏيندو هو. ته جي فصل لهڻ تي ڳوڻ اڌ ان ڏيندا هئا. ٻين کان هن کي روڪ پئسا ملندا هئا. وقت گذرڻ سان ٺڪر جي ٿانون جو واهپو گهٽجڻ لڳو. هن ڪنٻير جو گذر سفر ڏکيو ٿيڻ لڳو. ٻارن جو تعداد وڌڻ تي، نوبت ڪيئي ويلا بکيو رهڻ تي اچي پهتي. ان کان ڇوٽڪاري جو رستو هن کي ڳوٺ ڇڏڻ ۾ نظر آيو. هو پنهنجو گهر گهاٽ وڪڻي حيدر آباد ۾ لڏي آيو. هڪهڙي ڪچي آباديءَ ۾ مسواڙ تي جاءِ هٿ ڪيائين. گذران لاءِ ڪاٺ جو گاڏو خريد ڪيائين. ان تي ٻارن جا پلاسٽڪ جا رانديڪا، پلاسٽڪ جا ننڍيا ٿانو ۽ ٻيون ننڍيون ننڍيون شيون رکي، شهر جي گهٽين ۾ هوڪا ڏيندي ڦيري ڏيندو هو. پهرين ته ان مان ماني ٽڪر ٿي ويندو هو، پر وقت گذرڻ سان ۽ ٻارن جو تعداد وڌڻ ۽ مهانگائي چوٽ چڙهڻ ڪري، ڪيئي ويلا ڪُنو ۽ دانگي چلهه تي چڙهڻ کان رهجي وڃڻ لڳا.

”اما پوري باقاعدگيءَ سان هر سال هڪ ٻار ڄڻيندي رهي. اسين نوَ ڀاتر ۽ ڀينر آهيون. مان سڀني کان وڏي آهيان. صبح جو بابو خالي پيٽ گاڏو ڪاهي، ڦيري ڏيڻ نڪرندو هو ۽ اسين ٻيا گهر جا ڀاتي سڄو ڏينهن خالي پيٽ تي سانجهيءَ جو انتظار ڪندا هئا سين، ته بابو ڪمائي ڪجهه ڳنڍڻ آڻي ته پچائي پيٽ جي باهه

ڪي ڪجهہ ٺاريون." لطيفان چيو.

"شهر ۾ ويٺا آهيو، توهان ٻاٽر ڀينرون اسڪول پڙهڻ ڪونہ وڃو؟" ڊاڪٽر پڇيو.

"پيٽ جي پورت ئي ڪانہ ٿئي تہ پڙهڻ جو بندوبست ڪٿان ٿيندو. منهنجي ڪيتري نہ دل چوندي هئي ۽ چوندي آ تہ مان ٻئي ڇوڪرين وانگر اسڪول وڃان. هئي وانگر پيٽ ڀري کانوان." لطيفان وراڻيو.

"توهانجو گهر ڪٿي آهي؟"

"ڳاڏي ڪاتي واري ڪچي آباديءَ ۾. ڪجهہ ڪچين ڪجهہ پڪين سرن جي هڪ ئي اونداهي ڪوٺي آهي. ان کي نہ دري آهي ۽ نہ روشندان. ان جو فرش ڪچو آهي. مينهن پوندو آهي تہ پاڻي اندر ڪاهي پوندو آهي ۽ ڇت ٽمڻ لڳندي آهي، ۽ ڪيچڙ ۽ ڪپ جو گٽر بنجي پوندو آهي، گهر کان ٿورو پريور هٽ سا هلائڻ وارو نلڪو آهي. اتان پاڻي ڀري ايندا آهيون. ٻہ رهڻ جاءِ ڪانهي. ان مقصد لاءِ ان رهڻ واري ڪوٺيءَ جي هڪڙي ڪنڊ ۾، پراڻين ڦاٽلين رلين جو ٽالي ماتر پردو ڏيئي ڇڏيو اٿئون ۽ ضروري حاجتن لاءِ ۾ وارين ڪڏن ۽ ٻنهي ۾ اڪثر ڪري اوندهہ وقت وڃڻو پوندو آهي. ڪاڏو ڀڪو بہ ان ڪوٺيءَ ۾ ڪرڻو پوي ٿو، جنهن ڪري دونهين ڪري دم گهٽبو آهي ۽ اکيون سُڄي پونديون آهن."

ڊاڪٽر ان گهر جي مسواڙ جو پڇيو تہ لطيفان جواب ڏنو، "ان گهر جي، جنهن ۾ بجلي بہ ڪانهي، ماهوار مسواڙ ٻہ سؤ رپيا آهي. جڏهن بابي کي گولين هٽي ماريون ويو هو، ان وقت اسان ڏي مالڪ جي ڇهن مهينن جي مسواڙ رهيل هئي."

"تنهنجو بابا جيئرو نہ آهي ۽ هن کي گولين هٽي ماريو ويو هو؟ ڪڏهن ۽ ڇو؟" ڊاڪٽر ان تڻ مان پڇيو.

ڇهہ مهنيا اڳ، هن شهر ۾ جيڪي نسلي هنگاما ٿيا هئا ۽ پناهيگرن اوچتو بي هٿيار سنڌين تي حملا ڪيا ۽ هن جي ملڪيتن جي ڀيچ داهہ ڪئي هئي، ان وقت لطيفان جو پيءُ شهر ۾ ڳاڏي تي ڦيري ڏيئي رهيو هو. ماڻهن ۽ ڳاڏين کي ڀڄندو ڏسي ۽ گولين ڇٽڻ ۽ ڌماڪن جا آواز ٻڌي، هو بہ تڪڙو تڪڙو گهر طرف وڃڻ لڳو. سندس وڏو پٽ جو ٻارهن سالن جي آهي. سو بہ هن سان گڏ هو. رستي تي چار پنج پناهگير شودا هن کي ڦري آيا. هن جي هٿن ۾ ڪلاشنڪوف ۽ پستول هئا. لطيفان جو پيءُ پوڙهو ۽ ڪمزور هو. هن وٽ ڪو هٿيار بہ ڪونہ هو.

هن ڏانهن هٿيار تاڻي، هن سوالن جو وسڪارو ڪيو، "ڪير آهين؟" هڪڙي غنڊي پڇيو.

"جيئي مهاجر جو نعرو هڻ." ٻئي غنڊي چيو. "مهاجر آهين يا سنڌي؟" ٽئين غنڊي پڇيو.

”ڳالهائين ڇو نہ ٿو؟“ ڇوٽين غنديءَ پڇيو.

”ڇو ٿا اهي سوال پڇو؟“ لطيفان جي پوڙهي پيءُ جو همت پريو آواز اڀريو.

..... ٺڪ ٺڪ ٺڪ ٺڪ ..... ڪلاشنڪوف جو برسٽ ڇٽو ۽ پوڙهو پنهنجي ڌرتيءَ تي ڪريو ۽ ٿڌو ٿي ويو.

هن جو پٽ، جو ساٿس هو، تنهن کي پڇڻ جو وجهہ ملي ويو ۽ هو ڪهڙين مان ڊڪندو اچي گهر پهتو ۽ پيءُ جي باري وحشتناڪ خبر ٻڌايائين.

سنڌ قومي اتحاد وارا لطيفان جن وٽ آيا ۽ هنن کي عملي همدردي ڏيکاريائون. هنن کي پنج هزار رپيا امداد طور ڏنائون هنن اهو بہ ٻڌو تہ هنگامن ۾ قتل ٿيل هر شخص کي سرڪار پنجاهہ هزار ڏيڻا ڪيا آهن. هنن جي گهر ۾ ڪو مرد ماڻهو ڪونہ هو. جو ان مامري جي پوئواري ڪري. سرڪار کي مارجي ويل جي پوليس رپورٽ، پوسٽ مارٽم رپورٽ ۽ ٻيا ڪاغذ گهربل هئا ۽ ٻي آفيس جي گهليباريءَ کي منهن ڏيڻو هو. ان ڪري اڄ ڏينهن تائين ڪجهہ ڪونہ ٿيو هو.

غنديءَ هنجي پيءُ کي مارڻ ڪانپوءِ هنجو ڳاڏو اونڌو ڪري، ان کي ٽوڙي ٽڪر ٽڪر ڪري ڇڏيو هو. لطيفان وارن سنڌ قومي اتحاد وٽان مليل پئسن مان ٻيو ڳاڏو ورتو. ۽ ر ـ ـ مسواڙون پياريون.

لطيفان جو وڏو پاٽ، جو ٻارهن تيرهن سالن جو آهي، سو ساڳيون پيءُ واريون شيون ڳاڏي تي رکي وڪڻندو آهي. هو جدا جدا گهٽين ۾ ڦيري نہ ڏيندو آهي. پر پنهنجي گهر سامهون رستي تي هڪ هنڌ ڳاڏو بيهاري، ڪجهہ نہ ڪجهہ اپت ڪرڻ جي ڪوشش ڪندو آهي.

ڳالهين مان ڊاڪٽر سهاڳ کي، لطيفان ذهين لڳي هئي ۽ هن کي ڄاڻ هئي تہ ذهين انسان حساس ۽ دلير ٿيندو آهي. شايد ننڍي ڄمار ۽ ناتجربيڪاريءَ ڪري هن کي مايوسي ٿي هئي.

”پر بہ تو هي موتمار قدم ڇو کنيو؟“ هڪ ڀيري، ڊاڪٽر هن کان پڇيو.

”سڄي عمر فاقن ۽ محروميءَ ۾ گذري هئي. نہ مٽ نہ مائٽ، نہ ساٿي نہ سڄڻ، ڪا واهہ ئي نظر ڪانہ ٿي آئي. برداشت جي حد ٿي چڪي هئي. سوچي سوچي دماغ خراب ٿي پيو هو ۽ سمجهيم تہ هاڻي چري ٿي پونديس. هونءَ بہ ڏينهن ۾ هڪ ويلو نصيب ٿيندو هو، سو بہ اڌررو ۽ اڻپورو. ان ڏينهن کان ٿي ڏينهن اڳ، پناهگير شودا رستي تان پستولن سان هوائي فائر ڪندا آيا. ماڻهن دڪان بند ڪري ڇڏيا ۽ گهرن ۾ وڃي لڪا. منهنجو پاٽ بہ ڳاڏو ڇڏي اچي گهر ۾ بند ٿيو. پٺيان شودا ڳاڏو ڪاهي الٽي ڪيڏانهن ڳم ٿي ويا. سواٽن ڏينهن کان اسانجي گهر جي ڪنهن بہ پاتيءَ کي پيٽ ۾ هڪڙو داڻو بہ نہ پيو هو. مان پاڻ کي وڌيڪ روڪي نہ سگهيس ۽ پنهنجو انت آڻڻ لاءِ فنائيل جون گوريون ڦڪي ڇڏيم.“

"اهي گوليون توهان گهر ۾ استعمال ڪندا آهيو ڇا؟"

"اسان وٽ ڪتا آيا اوني ڪپڙا. بابو يا ڀاءُ جيڪي شيون گاڏي تي وڪڻندا هئا. تن ۾ فنائيل جو گوليون به هونديون هيون. انهن شين مان ڪجهه شيون گهر جي هڪڙي ڪنڊ ۾ رکيل ڪوڪي ۾ پيون هونديون هيون. انهن ۾ اهي گوليون به هيون."

هڪ ڏينهن ڊاڪٽر سهاڳ، لطيفان کي هڪڙي تجويز ڏني. "مون وٽ تو لاءِ هڪ تجويز آهي. خبر ناهي تون مڃيندينءَ الائي نه؟"

لطيفان هن جي مهربان ۽ مرڪندڙ مک ڏي نهارڻ لڳي.

"مان چاهيان ٿو ته توکي سلائيءَ جي مشين وٺي ڏيان، جيئن تون اوڙي پاڙي جي سلائيءَ جو ڪم ڪري، پنهنجي گهر وارن جو خرچ هلائي سگهين."

"پر سلائي نه مونکي اچي ۽ نه منهنجي ماءُ کي."

"ان لاءِ به مون سوچيو آهي ته سلائي سيکارڻ واري ڪنهن اسڪول ۾ داخلا وٺ، توکي فقط هڪ مهينو اها سکيا وٺڻي پوندي ۽ اسڪول جي في به مان ڀاڻ ڀريندس."

هوءَ ڪافي دير ڏاڍي سوچ ۾ پئجي ويئي.

"مان اول ئي توهانجي الاهي احسانن جي بار هيٺ آهيان، توهان تي وڌيڪ بار وجهڻ مناسب ناهي."

"ڀيءُ جو به ڪو ڏيءَ تي احسان ٿيندو آهي ڇا؟ ڀيءُ جو به ڪو ڏيءَ تي بار ٿيندو آهي ڇا؟ تون به ته منهنجي ڏيءَ آهين."

"پر مان اهڙي خود مطلب نه ٿيندس. توهانکي وعدو ڪرڻو پوندو ته توهين اهي پئسا مون کان واپس ضرور وٺندا. پوءِ ڪٿي مونکي ڏيڻ ۾ دير ٿي وڃي يا قسطن ۾ ڏيان. مان واعدو ٿي ڪريان ته سلائيءَ جي ڪم ۾ ڏاڍي محنت ڪنديس، ضرورت پئي ته چوويهه ئي ڪلاڪ پورهيو ڪنديس." لطيفان جي گفتگوءَ مان خود اعتمادي، زندگيءَ سان چاهه ۽ جيئڻ جو نئون اتساهه ڇلڪي رهيو هو.

"جي تو ايڏي محنت ڪئي ته تون پنهنجن ڀائرن ۽ ڀينرن کي اسڪول به موڪلي سگهندينءَ. مون اڄان به ٻيو سوچيو آهي ته مان تنهنجي پيءُ جي سلسلي ۾ سرڪار جا آچيل پنجاهه هزار رپيا ڀڻ ڏياريندس. مان سڀ لاڳاپيل ڪاغذ هٿ ڪندس. هنگامن ۾ ستايل سنڌين جي امداد لاءِ سنڌي وڪيلن جي ڪاميٽيءَ وٽ به ويندس ۽ سنڌ قومي اتحاد وارن جو به سهڪار حاصل ڪندس ۽ ٻيو به هر حيلو هلائيندس. اهو توهانجو حق آهي ۽ مونکي اعتماد آهي ته اهو توهانکي ملي ويندو. پوءِ توهان پنهنجي لاءِ ڪو بهتر گهر به وٺي سگهندا."

ڊاڪٽر ماٺ ٿي ويو. هن کي دل ۾ ويچار آيو ته هي هيٺريون تجويزون ۽ سٺاءُ

جيڪي لطيفان کي ٻڌايا اٿم، سي سڀئي رهندا يا ساپيا جو روپ به وٺندا.

لطيفان به نظرون هيٺ ڪري سانت ٿي ويئي. هن جون اکيون آليون ٿي ويون هيون.

”پر بابا، توهان پنهنجن پٽسن وٽڻ جي ته ڳالهه ئي ڪانه ڪئي.“

”مان پنهنجي ڌيءَ کي ڪيئن ٿو احسان جتائي سگهان. جڏهن ڪو احسان ئي ڪونهي ته وڌيڪ ڳالهائي منهنجي دل کي رنج نه ڪر.“

لطيفان روئي ڏنو ۽ ڪو وقت رُنندي رهي.

• هن ڪهاڻي بابت شهيد • فهيم عباسيءَ جو رايو

سيپٽمبر جو شمارو بيحد نازڪ ۽ نفيس سر ورق سان هٿن ۾ آهي. پنهنجي طرفان ۾، ”سنڌين وات“، واقعي ۾ هڪ بهترين تبصرو هو. خاص ڪري ”مشير جو واعدو“ ۾ اوهان جنهن جي باڪي سان حقيقت لکي آهي، ان تي اوهان کي جس هجي. ان ڪان پوءِ ”جيڪي منجهان“ ۾ پولينڊ جي باري ۾ انتهائي معلوماتي مضمون ۽ بهارين جي مسئلي تي معلومات واقعي پنهنجو مٽ پاڻ هئا.

انٽرويو ۾ پير مظهرالحق جنهن صاف گوئي سان سنڌي عوام جو بلينڪ چيڪ، ايم ڪيو ايم جهڙي تنظيم کان کيش ڪرائڻ ۽ سنڌين جي پيٽ ۾ مهاجرن جا مطالبا ميڻ واري سوال جي جواب ۾ جهڙي طرح حقيقت کان انڪار ڪيو آهي، ان مان پ پ پ جو ايم ڪيو ايم هٿان بليڪ ميل ٿيڻ جو پورو ثبوت ملي ٿو. غلام نبي مغل جو ڪالم به هڪ بهترين ليک هيو.

ڪهاڻين ۾، برک ليکڪ نجم عباسي جي ڪهاڻي،

”لطيفان“ تمام بهترين هئي.

(ماهوار سهڻي آڪٽوبر ١٩٨٩)

قدمن ڇمڻ لاءِ

گهوگهٽ ڪندي، شور مچائيندي، لڏندي لمندي، لانچ هلي رهي هئي. پاڻيءَ ۾ سمنڊ واريون ڇوليون هيون. رڳو ڏکڻ وڻن جو ن ڇوليون، پاڻيءَ جي مٿاڇري ڪان مٿي بيٺل هيون. ڪن ڪن وڻن جي ڏارين تي جدا جدا رنگن وارا نانگ نظر ٿي آيا. پري ڪان مڪليءَ جي قبا ڏسڻ ۾ اچي رهيا هئا.

منهنجي ذهن ۾ هڪڙا خيال ٿي آيا، پيا ٿي ويا. مون کي فقير الهه ورايو ياد اچي ويو. هو ڪٿي ڪهڙي حال ۾ هوندو؟ مون کي خبر هئي ته جنهن پير جو هو مجاور هو، تنهن جو مقبرو پاڻيءَ هيٺ اچي ويو هو.

فقير الهه ورايو نهايت نهٺو ۽ خوش طبع انسان هو. ننڍي وڏي سان نوڙت سان پيش ايندو هو، ۽ غريب غربي جي وت آهر خدمت ڪندو هو. جو نئون ماڻهو، پير جي مزار جي زيارت ڪرڻ ايندو هو، ان کي هو مقبرو گهمائيندي، پير صاحب جي تاريخ، شجرو ۽ هن جون ڪيل ڪرامتون ٻڌائيندو هو. هن جو گهڻو وقت خدا جي ذڪر فڪر ۾ گذرندو هو. پير جي مريدن، زيارتين وٽان هن کي نذرانا، خير خيرات ۽ لٽو ڪپڙو پيو ملندو هو، جنهن مان هن جو ۽ هن جي ڪٽنب جو ڪشادو گذر ٿي ويندو هو. ٻارهين مهيني پير جو عرس ٿيندو هو. ان موقعي تي فقير کي هزارن جا نذرانا ۽ تحفا ملندا هئا.

هو ان ڏينهن مون وٽ دوا وٺڻ آيو هو، جنهن رات بچاءُ بند پڪو هو، ۾ پاڻي اچا نئي ڪان گهڻو پري هو. ٻه چار ڄڻا ٻيا ٻه موجود هئا. ٻوڏ جي باري ۾ گفتگو پئي ٿي.

هن چيو "پاڻيءَ کي طاقت ئي ناهي، جو نئي ۾ پير پاڻي سگهي. هي پيرن فقيرن جو آستانو آهي. هتي سائين ..... گهوٽ جو روضو آهي. منهنجي عمر سٺ سال آهي. ڪڏهن ڪڏهن بند لڳو ضرور آهي پر نئي ۾ پاڻي نه گهڙيو آهي. هي لڏپلاڻ ڪرڻ وارا ماڻهو احمق آهن، هنن ۾ ايمان ڪونهي، خدا تي ڀروسو ڪونهي. جي هتي ٻوڏ آئي ته ٻوءِ نعوذبالله اسان جو مرشد ڪوڙو!"

هن جي ڳالهائڻ ۾ خود اعتمادي ۽ اطمينان جي جلهڪ هئي.

پاڻي ته ان رات ئي نئي جي گهٽين ۽ گهرن ۾ گهڙي آيو. مون کي ٻه سخت ڪم ڪرڻو پيو. هينئر ٻه لانچ ۾ بکهاڙ بند تي پناهه وٺندڙن کي طبي امداد ڏئي، واپس مڪليءَ وڃي رهيا هئاسين. لانچ ۾ ڏهه ٻارهن ڄڻا هئا: ڊاڪٽر، ڪمپائونڊر، پٽيوالا ۽ نيويءَ جا ماڻهو. ڳالهه ٻولهه جو موضوع اٽل هئي:

"هتي ڪيترا نه پير فقير آهن، پر اهي به هن مصيبت کي روڪي نه سگهيا."

هڪڙي چيو.

"هي سڀ اسان جي ڪرتوتن جو نتيجو آهي. ماڻهن جو آخرت ۾ اعتبار نہ رهيو آهي، خدا ۾ ايمان نہ رهيو آهي ۽ پيرن اوليائن کي چڙهيءَ ڏنو اٿن." ٻئي چيو.

"دوست، اسان جي بدڪاري ۽ گناهن ڪري ٻوڏ تہ اچي نٿي سگهي، البت انجنئيري وارن جي بد انتظامي ۽ بي پرواهي ان لاءِ جوابدار ٿي سگهن ٿيون." ٻهرين مرڪي جواب ڏنو.

ٽئين چيو "اها خدا جي سچن ٻانهن ۽ ولين جي ڀلائي آهي، جو ٺٽي جو گهڻو حصو بچي ويو."

ٻهرين وري چيو "انهن ڳالهين جو مدار فطرت جي قانونن تي آهي. پاڻي پنهنجي ليول مطابق جتي پهچي سگهيو ٿي، اتي ويو آهي. جيڪي جايون مٿي دڙي تي هيون، اهي بچي ويون. هيٺاهين وارين جڳهين کي پاڻيءَ ٻوڙي ڇڏيو. ائين ڪونہ آهي تہ بدڪارن جا گهر ٻڏي ويا، ۽ ٻين جي جاين کي پاڻي پاسو ڪري ويو هيٺاهينءَ وارا مقبرا، مسجدون ۽ مندر بہ بچي ڪونہ سگهيا."

چوٿين چيو "شهر ۾ تہ هيءَ ڳالهہ پئي هلي تہ هڪ الهہ لوڪ بزرگ، ٺٽي ۾ پاڻيءَ جي اثات ڏسي، جامع مسجد ۾ دعا گهري تہ مولا، ٺٽي کي ايترو پاڻي ڏي، جو شهر بہ درياهہ ٿي وڃي. ان ڪري ئي هي سيلاب آيو."

مڪليءَ تي پهتاسون تہ معلوم ٿيو تہ جن سيلاب جي ستايلن، قبن اندر وڃي ٻارن ۽ زالن سميت اجهو ورتو هو، تن کي اتان ڪڍيو پيو وڃي؛ ڇو تہ ان نموني قبرن جي بيحرمتي پئي ٿي.

چوڌاري ماڻهو ئي ماڻهو ٿي نظر آيا. ٻوڏ ڪري ماڻهن کي سخت مصيبتن سان مقابلو ڪرڻو پيو هو.

شروع ۾، جڏهن بند ٽٽڻ جي خبر آئي، تڏهن هراس ۾ ماڻهو گهر ۽ مال ڦٽو ڪري وٺي ڀڳا. ان گهٻراهٽ جو فائدو وٺي، ڦلهن ۽ لفنگن خوب ڦرلٽ ڪئي. ٻهراڙيءَ وارن کي اوچتو اچي پاڻيءَ گهيرو ڪيو، جنهن ڪري هو فقط جانيون بچائي، مشڪل سان ٻاهر نڪتا. گهر جو سمورو سامان سڙو، ٻور ٻوڙيا ۽ فصل پاڻيءَ جو ٻڪُ ٿي ويا. ڪن کي پنهنجيءَ حياتيءَ تان بہ هٿ ڌوئڻا پيا.

مڪليءَ تي پهتا. ڪيسا خالي، رهيو ڪهيو ڪٿي ڪونہ سگهيا، ڌنڌا ڌاڙي بند، اُپت ڪونہ رڳو ڪپت. بہ مکيہ مسئلا هئا، هڪ اجهو، ٻيو اٽو. بارش بہ پئي پئي، مچر بي انت هئا. ڪن مقبرن ۾ مٿو لڪايو هو، ڪن جهوپڙيون جوڙيون هيون، ۽ ٻيا وري کليل ميدان تي مينهن ۽ مڇرن جو مقابلو ڪندي، بيمارين جو شڪار بڻجي رهيا هئا. پردي نشين عورتن واسطي تہ هر معاملو ڪٺن هو. سڀ حيران ۽ پريشان هئا.

آن کونہ ٿي مليو، يا مليو ٿي تہ ٿام مهانگو. ڪاڏي پيتي جون پيون شيون بہ اڻ لڀ، دال بصر ملڻ بہ مشڪل. آمريڪي ڪير ۽ گيهہ وٺڻ لاءِ ماڻهو ٻارين ٻجهي، ڪلاڪن جا ڪلاڪ، اچي قطار ۾ بيهندا هئا. ڪالرا ۽ مدي جي تپ جا ٽڪا ماڻهن نہ ٿي هڻايا. پوءِ شرط وڌو ويو تہ مفت سرڪاري راشن انهن کي ملندو، جيڪي ٽڪا هڻائيندا. اهو ٻڌي، ڪن ماڻهن ٻيڻو راشن حاصل ڪرڻ خاطر، ڪرڙ ڳالهائي، ٻہ ٻہ، ٽي ٽي دفعا ٽڪا هڻايا: جنهن جي نتيجي ۾ هو بيمار ٿي پيا ۽ مرندي مرندي بچيا.

نانگ بلائون بہ ٻاهر نڪري آيا هئا، ۽ اهي پڻ انسانن کان ڏاڍا وير وٺي رهيا هئا. مليريا، پيچش ۽ پيٽ جون بيماريون وڌي ويون هيون.

سوين ماڻهو بگهاڙ بند تي وڃي ڪٺا ٿيا هئا. بند جي چوڏاري ميلن ۾، پاڻي ئي پاڻي هو. هنن کي مدد پهچائڻ آسان ڪم نہ هو. اسين، جڏهن وياسون، تڏهن ڪيترن ماڻهن ٻڌايو تہ ڪين ٻہ ڏينهن کان مانيءَ جو گرهہ نصيب نہ ٿيو آهي. ڪيترن ئي ماڻهن دوائن وٺڻ ۽ ٽڪا هڻائڻ کان صفا انڪار ڪري ڇڏيو. هنن چيو تہ "اسان جا پيٽ خالي آهن، اسان کي ڪاڏو کپي، دوائن کي ڇا ڪنداسون؟ ڀلي تہ بيمارين ۾ مري وڃون، گهٽ ۾ گهٽ هنن بکن کان تہ جان ڇٽي پوندي."

هڪ ڏينهن، مڪليءَ واري عارضي اسپتال ۾، دوا وٺڻ لاءِ فقير الهہ ورايو اچي نڪتو. پيون خبرون چارون بہ ڪيائين. جڏهن پاڻي نٽي کي ويجهو اچي پهتو، تڏهن هن بہ سلامتي ان ۾ سمجهي تہ سامان سميت ڪنهن محفوظ هنڌ ڏانهن لڏي وڃي. هو پيڙيءَ رستي مڪليءَ تي پهتو. هتي مريدن هن کي جهوپڙي بنائي ڏني. مريدن جي مدد ۽ ڪوشش ڪري، هن کي ڪا خاص تڪليف ڏسڻي ڪانہ پئي. تڏهن بہ چيائين "پوڙ ڪري ڏاڍا دربدر ٿيا آهيون. خدا اهڙو عذاب دشمن تي بہ نہ آڻي."

اٿل جو پاڻي هٽي ويو. ماڻهن واپس اچي پنهنجا وٿاڻ وسايا. حالتون سڌري ويون. هڪ ڏينهن، مان پنهنجي پٽيوالي سان هڪ گهٽيءَ مان لنگهي رهيو هوس تہ هڪ هنڌ ماڻهن جو ميڙ ڏٺم. پٽيوالي کان پڇيم تہ هي ڇا ٿي رهيو آهي؟ ۔ نہ هي "سائين .... اولياءَ" جو عرس ملهائجي رهيو آهي. مون کي ياد اچي ويو تہ هي فقير الهہ ورائي وارو پير آهي. وڌي وڃي ميڙ جي هڪ پاسي کان بيٺس. فقير الهہ ورايو تقرير ڪري رهيو هو. هن پنهنجي مرشد جي ڪرامتن جو ذڪر پئي ڪيو .....

هو چوڻ لڳو "جڏهن درياهہ ٻي ڪپ تي، سائين ..... گهوٽ، اسلام لاءِ لڙندي شهيد ٿي ويا، تڏهن درياهہ شاهہ قسم کڻي وعدو ڪيو هو تہ مان ڪڏهن نہ ڪڏهن ضرور سائين ..... گهوٽ جا قدم اچي چمندس ..... ۽ صدين کانپوءِ، هن

سال ... شاھ پنھنجو وعدو پورو ڪيو، جنھن کي عام ماڻھو پوڙ سمجھي رھيا آھن......"

مون ميز مان " حق! حق!" جو نعرو بلند ٿيو، ۽ مان مرڪندو موٽي آيس.

ٺٽو، ٩- فيبروري ١٩٥٦ع

ماھوار ھلال پاڪستان: جولاء ١٩٥٧ع •

پٽ تي ليڪو

اجا پاڪستاني فوج ڪونه پهتي هئي.

گذريل ٽورن ڏينهن اندر، هن شهر ۾ باهين، ڦرلٽ، مارڪٽ، زور زبردستي، ظلم، قتل ۽ عورتن جي آبروريزيءَ جا ڳاٽاٽي ڪان ٻاهر واقعا ٿيا هئا.

اها ته خبر ڪانهي ته شروعات ڪيئن ۽ ڇو ٿي؟ هڪ رات، آڌيءَ جو، اوچتو ماڻهن جي ننڊ ڦٽي پئي. پر ۾ رهندڙ هڪ غير بنگالي سيٺ جو گهر، اُپ سان ڳالهيون ڪندڙ باهه جي پيٽن ۾ هو. ان پاڙي ۾ ٻيو ڪوبه غير بنگالي ڪونه هو، ۽ ڪوبه بنگالي هن جي واهر لاءِ نه وڌيو. باهه جي دوران مردن جون نيزاريون، عورتن جون دانهون ۽ ٻارن جون ڪيهون ٻڌڻ ۾ آيون. پوءِ ڪا گولي هلي، ڪو چاقو چمڪيو، ڪنهن لٽ جو ڦهڪو ٿيو ...... ڏينهن جوماڻهن ڏٺو، ته ان سڙيل گهر سامهون، سڙڪ تي مردن، عورتن ۽ ٻارن جا رَتَ ۾ ٻڏل لاش پيا هئا.

هن سيٺ جا شهر ۾ ٻه ڪپڙي جا وڏا دُڪان هئا، هڪڙو ٻڌي واپار جو، ٻيو ريزڪيءَ جو، ٻئي دڪان لٽيا ويا. ڪا اڳڙي به ڪانه ڇڏي ويئي. ان کان پوءِ بزار ۾ پيا به ڪجهه دڪان جلايا ويا ۽ ڦريا ويا.

انهيءَ ڏينهن منجهند ٽاڻي، هڪ سي- ايس- پي آفيسر جي گهر تي حملو ٿيو. گهر وارن کي خواب خيال به ڪو نه هو. زالن کي ذبح ڪيو ويو. هن جي هڪ نئين ساماٽيل سهڻي ڇوڪري، جا ڍاڪا ۾ ڪاليج ۾ پڙهندي هئي ۽ موڪل تي آيل هئي، تنهن تي هڪ ٻئي پٺيان، ڏهن ٻارهن مردن وحشي نموني مجرمانه حملو ڪيو. هوءَ نستي ٿي پئي ۽ بيهوش ٿي ويئي؛ تڏهن هن کي لٺيون هڻي ڇچري ماريو ويو. آفيسر جڏهن ٻڌو، تڏهن موٽر ۾ پوليس وارا ساڻ ڪري آيو. هن جي گهر وٽ گڏ ٿيل هجوم، هن تي هلان ڪري آيو. ساڻس آيل سپاهي بنگالي هئا. هنن پنهنجون بندوقون هڪ ئي وقت آفيسر جي جسم ۾ ڇوڙيون، ان جي مٿان انبوهه جي لٺين ۽ خنجرن جا حملا. ڳيا ڳيا ٿي ويو.

اهڙيون ڪيتريون ئي وارداتون ٿينديون رهيون.

هيءُ هڪ ننڍو شهر آهي. شمشير گنج جي نالي سان سڏجي ٿو. منجهس ڏهاڪو هزار ماڻهن رهن ٿا. هندستان جي سرحد ويجهو آهي. شهر جي آسپاس ڏاڍا دلڪش ڏيک آهن. پرسان ميرانجهڙي ياٽيءَ واري ندي پئي وهي. هيءُ ته اهو ديس آهي، جتي نه رڳو ماڻهن ۽ پکين جي آواز ۾ جادو آهي، پر هتي جون نديون به سريلا آواز ڪنديون رهنديون آهن، ۽ ڇوليون جهمر هڻنديون، ڇلنديون وينديون آهن. ندين جي انهن آلاپن ۽ ناچن جي درميان، جڏهن ملاح، ونجهن ۽ ڇولين جي

ننڍڪن ۽ سڙهن جي ڦڙ ڦڙ جي تان تي پنهنجا گيت ڳائيندا آهن، تڏهن اهي گيت هنن جي جياپي جو سهارو بنجي پوندا آهن.

پري پري تائين چانهه جي فصل جا کيت آهن. اڪثر بارش به پوندي رهي ٿي. اپرندي طرف جبل آهن، جن جي خصوصيت آهي رنگن جو بدلجڻ. صبح جو ڪارڙا هوندا، منجهند جو ساوا ۽ سانجهيءَ جو نيرا پيا پسبا، ۽ مينهوڳيءَ ۾ چٽڪمرا، ڪي حصا پورا، ڪي هلڪا ڪارا، ڪي ڳوڙها ڪارا، ڪي اڇا، ڪي ساوا، ڪي واڱڻائي.

اڄ ان نظاري ۾ هڪ رنگ جو واڌارو ٿيو هو. نديءَ جي وهڪري ۾ ڪي ڌاراتون ڳاڙهيون هيون. ڪن ماڻهن کي خون ڪري نديءَ ۾ اڇلايو ويو هو. هونءَ به اڄ نديءَ ۾ غير معمولي جوش ۽ جولان هو، جڻ ته هوءَ به پنهنجي ديس واسين جي احساسن کي محسوس ڪري رهي هئي. عام طرح ان جي وهندڙ ڇولين ۽ ڪنڌيءَ سان پاڻي لڳڻ جو آواز هلڪي موسيقيءَ وانگر سريلو محسوس ٿيندو آهي. پر اڄ لهرن ۾ لڙ ۽ لوڏا هئا. منجهند ڌاري ان گوڙ، گجگوڙ جي صورت اختيار ڪئي... هڪ وڏو ڌماڪو ٿيو، پاڻيءَ مٿان دونهين جا ڪارا ڪڪر پکڙجي ويا ۽ فضا ۾ گندرف جي بوءِ ڦهلجي وئي. جڏهن وايو منڊل صاف ٿيو، تڏهن ماڻهن ڏٺو ته نديءَ جي پل اڌ مان اڏامي وئي هئي.

هوا به جوش ۾ هئي. سوساٽ ڪندي، سيسڙاٽ پريندي، سيٽون وڄائيندي، هلڪين ۽ بيهاڙ وڻن کي هٽائيندي، هڪليندي پري گهليندي ٿي وئي. وڻ ٽڻ جهولي ائين ٽڙڦي رهيا هئا، جيئن مڇي پاڻيءَ کان ٻاهر ڦٽڪندي آهي، ۽ جڻ ته ٻڌل ڇيتي مرونءَ وانگر زنجيرون ڇنائڻ لاءِ زور لڳائي رهيا هئا.

هڪ رات، پين لڳي جو وڳڙو هجي، هڪڙي گهر مان ڪو ماڻهو نڪتو. ڪي شخص ٽوليءَ جي صورت ۾، هيڏانهن هوڏانهن نهاريندا وڃي رهيا هئا. هنن ان شخص کي سڃاتو. هو پوليس انسپيڪٽر هو، ۽ غير بنگالي هو. ان وقت هو نشي ۾ الوٽ هو، ۽ لڏي لمي رهيو هو. حقيقت ۾ هو ان گهر اندر شراب ۽ ڇوڪريءَ سان عيش ڪندو رهيو هو، ۽ هاڻي پنهنجي گهر ڏانهن وڃي رهيو هو.

ماڻهن جو ٽولو ڏسي، انهن کي هڪڙي ڪچي گار ڏني، رڙ ڪيائين ته: ڪير آهيو. انهن ماڻهن ڏندن ۽ ڏاندارين جو هن تي اهڙو وسڪارو ڪيو، جو هو وري ڪو لفظ واتان ڪڍي ڪو نه سگهيو؛ ۽ اتي ئي ڍير ٿي پيو، انهن ٽولي وارن پاڻ ۾ صلاح ڪئي، ۽ بنگالي زبان ۾ هڪ تختي تي هي اکر لکيا ويا: "اسين اهو به برداشت نه ڪنداسين، ته هن پليت ماڻهوءَ کي اسان جي سڳوري بنگالي زمين ۾ پوريو وڃي. ان ڪري هن کي دفن ڪرڻ لاءِ هن جو لاش بنگال کان ٻاهر موڪليو وڃي، نه ته جيڪي به ماڻهو هن جي جنازي ۾ شريڪ ٿيندا، يا دفن ڪفن ۾ حصو

وڃڻدا، تن کي پڻ پنهنجي حياتيءَ تان هٿ کڻڻا پوندا."
لاش کي اگهاڙو ڪري، ان کي ڪافي بيعزتيءَ نموني بگاڙيو ويو. اختياريءَ وارن تائين بہ ان لکيل ڌمڪيءَ جي خبر پهچي چڪي هئي. پوءِ ڪنهن نہ ڪنهن نموني لاش اتان کڻائي ويا، ۽ گهٽ ۾ گهٽ ان شهر يا ان جي ويجهڙ ۾ ان کي دفن ڪرڻ جي ڪنهن کي همت ڪين ٿي.
هڪ لڳا، هڪڙي ڊپٽي ڪليڪٽر جي گهر کي گهيرو ڪيو ويو. هو هڪ رشوتي ڪامورو هو، وڏيون وڏيون ملڪيتون ناهيون هيائين، ۽ ڪيتري ئي زمين جو مالڪ ٿي ويو هو، جيتوڻيڪ اتي اچڻ وقت هڪ رواجي ڪلارڪ هو، ۽ معمولي مسواڙي جاءِ ۾ رهندو هو.
ڊپٽي مٿي ماڙيءَ تي چڙهي، ماڻهن کي ڏاڍيون منٿيون ايلاز ڪرڻ لڳو تہ: "خدا جي واسطي، رسول جي واسطي، چئن يارن جي صدقي، توهين اسين مسلمان آهيون، پاڪستاني آهيون، اسان کي جيئدان ڏيو ۽ ڇڏيو تہ اسان هن ملڪ مان ئي هليا ويندا سين، وري پلجي بہ هيڏي ڪونہ ايندا سين."
پر هو معاف ڪرڻ وارا ڪين هئا، ۽ هن جي رت جا پياسي هئا. پوءِ هن کي پنهنجا ڪي پاڙيسري نظر آيا. انهن ڏي منهن ڪري چيائين تہ: "ڀيو نہ تہ من پاڙي جو ننگ پئيو، پاڙي جو واسطو ٿو وجهانوَ، ويهہ ورهيہ گڏ گذاريا اٿئون، پاڙي جي واسطي اسان کي وڃڻ ڏيو."
خبر ناهي ان ڳالهہ تي پاڙي وارا ڪيئن ڪجهہ نرم ٿيا، ۽ هجوم کي ان تي راضي ڪرڻ ۾ ڪامياب ٿيا تہ هو هي ديس هينئر ئي ڇڏيندا، ۽ پاڻ سان ڪاري ڪوڏي بہ نہ کڻي ويندا، ايتري قدر جو هندستان جي سرحدن تي پهچڻ وقت بدن تي پيل ڪپڙا بہ لاهي ڏيندا ۽ الف ننگا ئي پنهنجا اصلوڪي پرڳڻي ۾ داخل ٿيندا، ڇو تہ اهي سڀ شيون اسان جي رت ست مان بنايل آهن.
ڊپٽي وارن لاءِ اهو ڀيو ڪو بہ چارو ڪو نہ هو. ڏاهڪو ڪن ماڻهو هن سڄي خاندان کي پنهنجي نظر داريءَ هيٺ سرحد تي پهچائڻ ويا. اتي جڏهن مڙني مردن، عورتن، ڇوڪرين ۽ ٻارن پنهنجا سمورا لٽا لاهي، هنن جي حوالي ڪيا، تڏهن هنن کي هڪ دفعو وري بہ چتاءُ ڏيئي سرحد پار وڃڻ ڏنو ويو.
ملاح ۽ مانجهي بہ انهيءَ وهڪري ۾ وهي رهيا هئا. جڏهن نديءَ واري پل تباهہ ڪئي وئي، تڏهن شهر تائين اچ وڃ ٻيڙين رستي ٿيڻ لڳي. ملاح بنگالين کي مفت ۾ پار پهچائيندا هئا، پر غير بنگالين کي وچ درياهہ ۾ آڻي ٻوڙي ڇڏيندا هئا. هو پاڻ ۾ چوندا هئا، تہ بنگالين جي زمين ۽ هر چيز تي اسان بنگالين جو حق آهي. هي زمينون، هي کيت، هي باغ، هي نديون، هي ڪارخانا، هتي جو واپار، مزوري ۽ نوڪريون پهريون اسان کي ملڻ کپن. پناهگير ۽ ٻيا پرديسي، جي هتي رهڻ چاهين

تا، تن کي اسان جي سيتا ۽ ٻولي قبولڻ هڻڻ جو ڀهريون فرض آهي.

ڪيئي ٽوليون لٺين، خنجرن، بندوقن ۽ ٻانن سان هٿيار بند ٿي، رستن ۽ راهن تي ٿي بيٺيون. جو به لنگهيو ٿي، اهو جي بنگالي نٿي لڳو، يا بنگاليءَ ۾ پڇيل سوال جو جواب بنگاليءَ ۾ نه ڏيئي ٿي سگهيو، ته هن کي ٽلي تي قتل ٿي ڪيو ويو.

غير بنگالين به حملن جي ڪوشش ڪئي. ٻن وات ويندڙ اڪيلن بنگالي هندو ڇوڪرن کي بندوق سان ماريو ويو. هڪ ڇوڪر جي عمر پنج سال هئي ۽ ٻئي جي عمر ٻارهن سال. جيئن اها خبر شهر ۾ پهتي، تيئن هزارين بنگالي انهن ڇوڪرن جي قاتلن جي گهر ۽ ان سان گڏ ٻن ٻين غير بنگالين جي گهرن کي گهيرو ڪري ويا. گهرن تي پٿر بازي ڪئي، ۽ گاسليٽ جا دٻا هاري، باهه ڏني ويئي. مرد، زالون ۽ ٻار منٿون، خدا جا واسطا، دانهون ڪوڪون، فرياد ڪندا رهيا، پر ٻاهر وارن جي اندر جي آگ ٿڌي ڪين ٿي سگهي، ۽ انبوهه ايستائين اتان نه هٽيو، جيستائين ٽيئي گهر، سڀني رهندڙ سميت سڙي خاڪ نه ٿيا ويا.

باهيون بلند ٿينديون رهيون، چاقو چمڪندا رهيا، ٻڻ جا ٽڪاءَ فضا کي چيريندا رهيا، چيخون ڪندي ڪندي عورتن جا جسم ٽرندا رهيا، رت سان راند ٿيندي رهي.

هڪ ٻيري، شهر جو هڪ چڱو مڙس، جو غير بنگالين کي آٿت ڏيڻ لاءِ هڪ غير بنگالي پاڙي ۾ ويو هو، ان کي اتي خنجر هڻي خون ڪيو ويو.

هن واقعي ٻرندڙ باهه تي پيٽرول جو ڪم ڪيو. واقعن ۾ تيزي اچي ويئي، ۽ اهڙيون وارداتون ٿيون، جو پڌائڻ سان وار ڪانڊارجي وڃن. ماڻهن لاءِ لڪڻ ۽ ڀڄڻ جي جاءِ ڪا نه بچي هئي. سڄو پرڳڻو ان آڳ ۾ وڪوڙجي ويو هو. ڪا به واهر ڪا نه ٿي پهتي.

بنگالي، غير بنگالي جي آزين منٿن جو ڀهرين ته ڪو جواب ئي ڪو نه ڏيندا هئا، پر جي ڏيندا هئا، ته اهو هڪ لفظ ۾ هوندو هو: "توهان اسان تي ڪهڙو رحم ڪيو آهي، جو اسان اوهان تي ڪريون. توهان اسان جي ساري دولت ڀاڻ وٽ سميٽي، اسان کي روزگار کان محروم ڪيو آهي، اسان جون نوڪريون توهان ماڻهن کي آهن، هتي جا ڪارخانا، کيت، جايون، زمينون سڀني تي توهان جو قبضو آهي. اسان واسطي رڳو غربت ڇڏي اٿوَ... ۽ اهو توهان سڀ پاڪستان ۽ اسلام جي نالي ۾ ڪيو آهي. هاڻي وري توهان پنهنجي جان جي سلامتي لاءِ به پاڪستان ۽ اسلام جا واسطا ڏيئي رهيا آهيو، اسين هاڻ ان فريب ۾ ڪو نه ايندا سين."

غير بنگالين کي پنهنجي حياتي بچائڻ جو آسرو نظر ڪو نه ٿي آيو. ڪن

ماڻهن هن کي همدردي ڏيکاري چيو: توهان کي پنهنجي حفاظت لاءِ هڪ هنڌ هلي رهڻ کپي. پوءِ جدا جدا پاڙن وارن لاءِ ٽي جدا جڳهيون مقرر ڪيون ويون، هڪ سئنيما ۽ ٻه اسڪول. اتي هن کي وڏن صفن ۾ واڙيو ويو.

هن شهر ۾ غير بنگالين جي آدمشماري ڇهه ست سؤ کن هئي، جن مان ڪيترائي مارجي ويا هئا.

ان وقت ڪجهه هندستاني ڇاڙتا، پاڪستان جي سرحدن اندر ڪاهي پيا هئا، ۽ پاڪستانين ۾ ڏڦيڙ وجهڻ جي ڪوشش ۾ هئا، اهڙن سپاهين جو هڪڙو ويهن پنجويهن سپاهين جو جٿو، شمشير گنج ۾ اچي پهتو.

هن شهر وارن ان وقت واڙيل غير بنگالين کي ختم ڪرڻ جون سٽون پئي سوچيون. هندستاني ڇاڙتن پهچڻ سان هن کي پنهنجي پوري سهڪار جو يقين ڏياريو.

شهر وارن وٽ اهڙا هٿيار يا بم ۽ باروت ڪو نه هئا، جو سئنيما ۽ اسڪولن جي عمارتن کي اندر واڙيلن سميت ختم ڪري سگهن. اهڙيون شيون هندستاني سپاهين وٽ هيون.

منصوبو ٺاهي، پهرين سئنيما واري جاءِ وٽ ويا. بندوقن، مشين گن ۽ هٿ بم سان درن ۽ درين مان ماڻهن کي ماريو ويو. واڙيلن ۾ واتويلا مچي وئي. هنن گهڻيئي خدا ۽ رسول جا واسطا وڌا، معصوم ٻارن ۽ نياڻين تي رحم کائڻ جو اپيلون ڪيون، توبهون زاريون ڪيون، ملڪ ڇڏي وڃڻ جا قسم کنيا: پر ڪنهن کي به رحم ڪين آيو. نه بنگالين کي نه هندستاني سپاهين کي. پڇاڙيءَ ۾، ان سئنيما کي آتش جو نذر ڪيو ويو. هيءَ سئنيما ڪنهن غير بنگاليءَ جي هئي.

پوءِ هڪ اسڪول ۾ واڙيلن سان به ساڳي ڪار ڪئي وئي. هڪ به جيئرو نه ڇڏيائون. ان اسڪول کي بم سان اڏايو ويو. ان ۾ اردو پڙهائي ويندي هئي.

باقي هڪڙي اسڪول ۾ رهيل ماڻهو بچيا. هيءَ ڪولو اوڏانهن روانو ٿيو. درين ۽ ڳڙکين، روشندانن ۽ درن جي چيرن مان ڪيترائي ڇهرا جهاتيون پائي رهيا هئا. سيني جي چهرن تي موت جا پاڇولا هئا.

ٻيا ماڻهو ڪجهه پوئتي ٿي بيٺا، ۽ پارتي سپاهي بندوقون ۽ مشين گنون تاڻي، اڳتي وڌڻ لڳا. واڙيلن جا چهرا خوف ۽ هراس کان پيلا پئجي ويا. هنن ٻانهون ٻڌي نيزاريون شروع ڪيون، ۽ حياتيءَ جي ڀيک ٻڌڻ لڳا:

"رب جي واسطي، پيران پير جي واسطي، داتا گنج جي واسطي..."

وڏنڍڙ سپاهي جڏهن ويجهو آيا ۽ آوازن جا لفظ ۽ لهجو سمجهه ۾ آين، تڏهن اوچتو ئي اوچتو هن جا پير هڪ هنڌ کپي ويا ۽ هو بيهي رهيا. آوازن کي وري به چٽيءَ طرح ٻڌائون. پوءِ هڪ ٻئي ڏانهن نهاريائون ۽ نظرن ئي نظرن ۾ نياپا

ڏسائون ۽ ٻرتائون، ۽ هنن کي فيصلي ڪرڻ ۾ دير نه لڳي. هٿيار موٽي مياڻن ۾ پنجي ويا. هنن موت سان کيڏندڙن ۽ قاتلن جون پٿر دليون موم جون بڻجي ويون. واڙيلن جي لفظن ۾ ڪهڙي ڪرامت هئي، هنن جي لهجي ۾ ڪهڙو جادو هو؟ گذرندڙ پن جهڳين تي نه ماڻهن جي آزين نيزارين هنن تي ڪو اثر ڪو نه ڪيو! هتي ڪهڙو ڦيرو آيو؟

هڪ سپاهيءَ چيو، "هي ته اسان جي پنهنجي ٻولي ٿا ڳالهائين، اهي ته اسان جي پنهنجي ٻولي ٿا ڳالهائين، اهي ته اسان جي پنهنجي اصلي ديس جا رهاڪو آهن، هي ته اسان جي ابن ڏاڏن جي ڏيهه جا ماڻهو آهن."

ٻئي چيو، "هائو،يار هائو."

هو اچان به اڳتي وڌيا. درين مان جهڳيءَ ريت باندين جي چڪاس ڪيائون... گوڏين ۽ ڍڳهن ڍلن چولن واريون ضاعفون، هي قداور قداور ڪٽڪ رنگا مرد، هي ويڪرن سينن وارا ڳڀرو جوان... هتي جي ڪارن ڪارن، ڏٻرن، ٻچين ۽ بندرن باشندن کان بلڪل نرالا....

هڪڙي سپاهيءَ پنهنجي اباڻي زبان ۾ هنن کان پڇيو، "ڪٿي جا آهيو؟"

گهڻن ئي هڪ آواز تي جواب ڏنو، "گجرات پنجاب جا."

سپاهين هڪ ٻئي ڏي نهاريو. هو به ته اصل گجرات ۽ ان جي آس پاس جا رهاڪو هئا. اهو گجرات جو شهر، جو جهلم ۽ چناب ندين جي وچ واري واديءَ ۾ آهي. جتي ساوين ساوين پنيون، ڍڳها ڍڳها وڻ ۽ خوبصورت باغ هوندا هئا، جتي هنن ٻالڪپڻ ۾ کيڏيو ۽ ڪڏيو هو......

پوءِ ته قيدي ۽ قاتل پاڻ ۾ کير کنڊ ٿي ويا، ۽ هڪ ٻئي جون خبرون وٺڻ ۾ ايترو محو ٿي ويا، جو اها سمڪ به ڪو نه رهين ته پنيان ماڻهو بيقرار ٿي رهيا آهن ۽ شڪي نگاهن سان ڏسڻ شروع ڪيو اٿن. آخر انهن مان ٽي ڄڻا وڌي آيا. پڇيائون "دير ڇاجي آهي؟"

سپاهين جي اکين ڦرڻائي، ترشي ۽ تيزيءَ سان وراڻيو، "اسين هنن کي نه ماريندا سين. اسان کي هيڏي پاڪستاني فوج سان وڙهڻ واسطي موڪليو ويو آهي ۽ نه شهري ماڻهن مارڻ لاءِ."

بنگالين جون اکيون ڦاٽي ويون. هو ڪو جواب ڏئي ڪو نه سگهيا.

ساڳئي سپاهيءَ وري ڪڙڪو ڪري چيو، "۽ ها، سڀ ماڻهو هتان هٽي پنهنجي پنهنجي گهر وڃو. اسين هنن کي هتان صحيح سلامت وٺي وڃڻ ٿا چاهيون. جي توهان مان ڪنهن به ڪا شرارت ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي، ته هي گوليون توهان جي سينا پار ڪنديون. سمجهيوَ، ڇگو هاڻي وڃو!"

بنگالي هيسجي ويا، ۽ پونئتي وڃي پنهنجي هجوم کي حال جي حقيقت

ٻڌايائون، ۽ پوءِ هو ٽڙي پکڙي ويا.

اسڪول جي ڪلاسن ۾ ڏيڍ سو کن ننڍيا وڏا واڙيل هئا. هي خاندان هڪ چانهه جي کيت ۾ ڪم ڪندا هئا اهو کيت، جو اڳي هڪ انگريز جو هو، سو پنجاب جي هڪ چوڌريءَ کي مليو هو. هو ان تي ڪم ڪرڻ لاءِ هاري ۽ پورهيت ٻه پنهنجي ڳوٺان آندا هئا. هي سڀ هتي پندرهن سالن کان رهيل هئا.

سپاهين هنن کي چيو ته: اسين توهان کي ڪنهن ريجهي ٻيشن تي حفاظت سان هلي ٿا پهچايون، اڳتي توهان جا ڀاڳ ڪٽن.

هو سڀ وات، سڄو وقت ڪلندي خوش ٿيندي پنجاب جي ديس جون هڪ ٻئي کي خبرون چارون ڪندا رهيا.

ٽيشن تي پهچي، پورهيتن مان هڪڙي پوڙهي، سپاهين ڏي مهڙ ڪري، احسانمند نگاهن سان نهاريندي چيو، "منهنجا پيارا ٻچڙو، اڄ اسان کي خبر پئي آهي ته انسان جي وچ ۾ وڏي ۾ وڏو ۽ پائدار ناتو ڪهڙو آهي." •

ڪراچيءَ جا ميزبان

فلم جي وچ واري انٽرول ٿي. هال ۾ هلڪي روشني ڦهلجي وئي. ماڻهو چانهه پيئڻ ۽ سگريٽ ڇڪڻ لاءِ ٻاهر وڃڻ لڳا. ڪي ٿورا اسان وانگر ويٺا ئي رهيا. ان وقت هڪ سوٽ بوٽ وارو نوجوان ڇوڪرو ڦري اسان جي سامهون آيو ۽ حُبَ سان هر هڪ کي ياڪر پائي "جيئي سنڌ، جيئي سنڌ" چئي گڏجڻ لڳو. نه رڳو ايترو، پر هن اسان کي وڏڙهيل اجرڪن کي ٻه ٽي چميو ۽ ساڳئي وقت چوندو ٿي ويو، "جيئي اَجرڪ"، "جيئي پٽڪو"، "جيئي سنڌ."

اسين ٽي دوست ڪراچي گهمڻ ويا هئاسين. هن وقت فلم ڏسڻ آيا هئاسين. سياري جي مند هئي، ان ڪري اسان سڀني کي اجرڪ ويڙهيل هئا، ۽ هونءَ به سڄو لباس اسان جو پنهنجو ٻهراڙيءَ وارو هو: ڪانچ، قميص ۽ مٿي تي پٽڪو.

هي ڇوڪرو، جو اوچتو اهڙي اوپري هنڌ ۽ اهڙي حُبَ سان اچي مليو ته حيراني وٺي وئي.

مون به اٿي بيهي، ياڪر پائي، هن کي هٿ ڏنو. هن ته منهنجا هٿ ٻه چميا ۽ اجرڪُ به چميو ۽ جيئي سنڌ وغيره چوندو رهيو. ٻريان ڪجهه ويٺل ماڻهو عجيب نگاهن سان اسان جي طرف نهارڻ لڳا.

ان سمي، سنڌ، سنڌين ۽ سنڌي زبان جي باري ۾ هلچل هلندڙ هئي، مان ٻهراڙيءَ جو آهيان. پر پڙهيل ڳڙهيل آهيان، ۽ اخبارون پڻ باقاعدي سان پڙهندو آهيان. ان ڪري سمجهيم ته هي ڇوڪرو به ڪو قومي خيالن وارو آهي.

چيائين، "مان پنيان ويٺو هوس، توهان کي هن سهڻي سنڌي پوشاڪ ۾ ڏسي دل پرجي آيم. هن پنهنجي ديس ۾ جتي سنڌي ڳالهائيندڙ ۽ سنڌي پهريندڙ سنڌي، قسمت سان ڏسبا آهن، اتي توهان کي ڏسي خوشيءَ جي لهر اُبري آيم:

توهان سنڌ جي سونهن آيو،
توهين سنڌ جا سپوت آهيو،
توهان تي سنڌ کي ناز آهي،
جيئي اجرڪ، جيئي پٽڪو، جيئي سنڌ."

هو اهڙي اتساهه ۽ شوق مان ڳالهائي رهيو هوءِ ايترو خوش ٿي نظر آيو، ۽ اسين هن ساري قصي ڪري منجهي پيا هئاسين ۽ حيران هئاسين، ان ڪري ڪو اکرئي ڪو نه اکليو.

ايستائين انٽرول پوري ٿي، ۽ وري اوندهه ٿي وئي. ماڻهو موٽي اچي واپس وهڻ لڳا هئا.

هن ويندي چيو، "چڱو ڀائو، جيئي سنڌ."

هن جي وڃڻ کان پوءِ اسان مان هڪڙي سنگتيءَ چيو، "يار ڪريو خبر، ڪير همراهه هو؟"

اسان مان ته ڪنهن به هن کي ڪو نه سڃاتو. نه ڏٺل، نه ٻڌل.

ٻئي سنگتيءَ شبهو ظاهر ڪيو ته، "يار، هي ڪو شهري لليچو ته ڪونهي، متان اسان کي ڀهراڙيءَ جا ڄٽ سمجهي ڪو ٺڳيءَ جو ناهه رٿيو هجائين."

هن جي اها ڳالهه مون کي ڀڻ ڪُڪي.

ڇوڪرو ڏسڻ ۾ ڪاليجي شاگرد ٿي آيو. بهترين انگريزي ڪپڙا پهريل هنس، پٺيان ڪياڙيءَ تي وار وڌيل، خط اڌ ڳٽي تائين اڻ ڪوڙيل، رنگ جو پورو، بدن پريل.

فلم شروع ٿي وئي هئي، اسين جي ڏسڻ ۾ مصروف ٿي وياسين. فلم پوري ٿيڻ تي هجوم سان گڏ رڙهندا رڙهندا ٻاهر آياسين. رستي جي ڪناري تي اهو ڇوڪرو، هڪڙي ڪناري پيلي ٽيڪسيءَ جي پرسان اسان جي انتظار ۾ بيٺو هو. ٽيڪسيءَ جو ڊرائيور هڪ ٿلهو متارو حبشي اندر ويٺل هو.

اسان کي ڏسي، ڇوڪري جي چهري تي مرڪ ڇانئجي وئي. ڏاڍي سِڪَ مان چيائين، "ڀائو اچو، وهو ته اوهان کي اوهان جي گهر پهچائي اچان."

هن جي انهيءَ دعوت تي شايد اسان ٽنهي جي اندر ۾ پنهنجي انديشي جي تصديق ٿيندي نظر آئي. وري به جواب ڏيڻ لاءِ منجهي پياسين.

هن دهرايو، "ادا، اچو اچو، حجاب نه ڪريو."

مون جواب ڏنو، "نه، توهان کي تڪليف ٿيندي."

هن کِلي چيو، "اها تڪليف نه، پر منهنجي لاءِ وڏي خوشيءَ جي ڳالهه آهي."

مون سوچيو: هو ايتري حُبَ ۽ سِڪَ مان صلاح ڪري رهيو آهي، ڇو نه قبول ڪجي:

قرب جو ڪٽورو ڀنبو ڀنبو،
زهر جي آهي، زندگي ڏيندو.

۽ شايد اهو خيال ساڳئي وقت اسان ٽنهي سنگتين جي دل ۾ پيدا ٿيو ته: 'جي هو ٺڳ آهي ته اسين به ڪراچيءَ جا واقف ۽ ٽي ڌنگ جوان آهيون، هي وات ڳاڙهو ڇوڪرو اسان کان ڏاڍو ڪونه ٿيندو.'

مون پنهنجي سائين کي چيو، "اچو وهو."

هن اسان کي پويان وهاري، موٽر جو دروازو بند ڪيو، ۽ پاڻ اڳين جڳهه تي ٿي ويٺو.

اسان ڏي مهڙ ڪري پڇيائين، ته "پاتو، ڪيڏانهن هلبو؟"

اسان ڪياماڙيءَ تي رهيل هئاسين. ڊرائيور کي چيائين، "ابا هل ڪياماڙي."

هو ڳالهائيندو رهيو. هو اسان تي حاوي پئجي ويو هو. اسان کي ته ڪجهه سمجهه ۾ ئي نه ٿي آيو، ته ڇا جي باري ۾ ڳالهايون، ۽ ڇا جواب ڏيون، بس ماٺ ۾ ٻڌندا رهياسين.

"هيءَ ڪراچي آهي، سنڌ جي دل ۽ دماغ، سنڌين جي رت سَتَ ۽ پگهر پورهئي مان پليل. جوان ٿي ٻين جي ور چڙهي ويئي آهي. حالت اها آهي جو هتي سنڌي سڏائيندي به ڊپ ٿو ٿئي، سنڌي ڪپڙا پائڻ ۾ گهبرايون ٿا، پنهنجي گهرن ۽ دُڪانن تي سنڌيءَ ۾ بورڊ هڻڻ جي همت ڪانه ٿي ٿئي. هتي جيڪي نيون ڪالونيون ۽ نيون رٿائون ٺهن ٿيون، اتي سنڌين کي پَتَ نه ٿا ڏنا وڃن. هتي يونيورسٽيءَ مان سنڌيءَ کي نيڪالي ڏني ويئي آهي، ۽ سنڌي اسڪولن کي ختم ڪرڻ لاءِ هڙئي حيلا هلايا ويا آهن."

جڏهن ريڊيو پاڪستان وٽان لنگهڻ لڳاسين، تڏهن چوڻ لڳو: " هي ريڊيو پاڪستان آهي، جو سنڌ جي سڄوري سرزمين تي آهي، پر سنڌي پروگرام کي رڳو اڌ ڪلاڪ ڏنو ٿو وڃي، رڳو اڌ ڪلاڪ؟ عربي، پارسي ۽ ٻين غير ملڪي ٻولين کي به ان کان وڌيڪ وقت ڏنو وڃي ٿو. .... ريڊيو رڳو ٻوليءَ جي ترقيءَ جو ذريعو نه آهي، پر ٽيليويزن ۽ ريڊيو هڪ معاشي حل به مهيا ڪن ٿا. جي سنڌي ٻوليءَ کي ان جو پوريءَ ريت وقت جو حقي حصو ڏنو وڃي ته ڪيترن ئي سنڌي اديبن فنڪارن ۽ ملازمن لاءِ روزگار جو وسيلو ٿي سگهي ٿو."

ڊوميڊيڪل ڪاليج جي پرسان پهتاسين ته چيائين، "هي ڪاليج سنڌين شروع ڪيو هو، ان واسطي هن کي الاٽي ڪيترا ورهيه جاڪوڙ ڪرڻي پيئي ۽ پنهنجي هڙان پنسا ڏيڻا پيا، پر اڄ ان ۾ سنڌي شاگرد کي آڱرين تي ڳڻڻ جيترا مس داخل ڪيا وڃن ٿا."

جڏهن سنڌ مدرسي جي سامهون ٿي لنگهياسين، تڏهن چوڻ لڳو، " مون ٻڌو آهي ته پاڪستان ٺهڻ وقت جڏهن پناهگير هتي پهتا، تڏهن شاگردن کي موڪلون ڏيئي، اسڪول، ڪاليج ۽ هاسٽلون خالي ڪرائي، هن کي رهايو ويو. سنڌين جيءَ ۽ جان سان، مال ۽ پئسي سان هن جي آجيان ڪئي. ان وقت ڪنهنجو به ايڏانهن خيال ڪونه ويو ته هي 'آئي ٿانئو ڪٽڻ، ٿي ويٺي ٻورچياڻي' وانگر ڪندا. جيتوڻيڪ اهو هن صديءَ جو وڏي ۾ وڏو ڪوڙ آهي، ته ٻاهران آيل، اصل سنڌين کان تعداد ۾ سرس آهن، پر جيڪڏهن ائين هجي به، تڏهن به جي ڪو پنهنجي گهر ۾ ايترا مهمان ٽڪائي ٿو، جن جو عدد سندس گهر جي

پاتين کان وڏيڪ آهي، تہ ان جو مطلب اهو نہ آهي تہ ميزبان پنهنجو سڄو گهر مهمانن جي حوالي ڪري ڇڏي، ۽ مهمان ئي ان گهر جو چرخو هلائين، ۽ ميزبان پنهنجي مادري زبان ۽ قومي سڀيتا ترڪ ڪري مهمانن واري ٻولي ۽ تهذيب اختيار ڪن.

"اسان جي ملڪ ۾ تہ جو پنهنجا حق گهري، ان کي غدار سڏيو ٿو وڃي:

"اگهو ڪاٿو ڪچ، ماٺڪن موٽ ٿي،

پلئہ پاٽي سچ، آچيندي لڄ مران."

ڪن رستن تي رڪيل نون نالن ڏانهن ڏيان ڇڪائيندي چوڻ لڳو: " سنڌ سڳوريءَ جي شهرن جي رستن، عمارتن ۽ پلين تي اهڙن شخصن جا نالا رکيا ويا آهن، جن جو ڪڏهن بہ سنڌ، سنڌي زبان ۽ سنڌين سان واسطو نہ رهيو، جن ڪڏهن بہ سنڌين ۽ سنڌي زبان ۽ سنڌ وطن واسطي ڪجهہ بہ ڪين ڪيو. سنڌ جي سرزمين تي انهن جو ڪهڙو ڪم؟ ڇا اسان وٽ انهن کان بہ وڏيڪ عزت ۽ مرتبي وارين، خوبين ۽ خصلتن وارين هستيون موجود ڪين هيون يا ڪين آهن؟ ٻر ڏسجي ٿو تہ سنڌ جي هرڪا چڱي شئي انهن جي اکين ۾ ڪنبو ٿي ٿي لڳي. هن جي لاءِ تہ اهي شخص بہ سنڌين کان وڏيڪ عزت جي لائق آهن، جن ساري ڄمار بادشاهي درٻارين ۾ نرڙ گسائيندي ۽ وقت جي حڪومت جي واکاڻ ۾ گيت ڳائي ڳائي تڙي خشڪ ڪندي گذاري. هي تہ هتي هوندي بہ اُتي جو اوليائن جا عرس ملهائيندا. ۰ گهٽي گهٽيءَ ۾ قواليون ڳائيندا آهن. هنن ڪڏهن بہ لطيف سائين يا سچل سرمست جو عرس ڪين ملهايو هوندو. هي تہ باس باسيندا تہ بہ اُتي جي پيرن فقيرن جي، ۽ پوءِ خاص ان مقصد لاءِ هندستان وڃي انهن جي درگاهن تي باسيل نذرانا ڏيندا ۽ خير خيراتون ڪندا."

هو ڳالهائيندو رهيو. اسان جي دماغ جون دريون کلنديون رهيون، اکيون ڦاٽنديون رهيون. هن ڇوڪري ۾ ايتري ڪڙاڻ ڇو آهي؟ هن ڇا ڇا ڏٺو آهي؟ ۽ ڇا ڇا محسوس ڪيو آهي؟ هن کان پڇون تہ سهي تہ": ياٽڙا تون ڪير آهين؟ اسان کي هي ڳالهيون ڇا لاءِ ٻڌائي رهيو آهين؟--"

ميري ويدر ٽاور وٽ، اسان ڏي منهن ڪري چيائين. "يارو، اجا توهان سان گهڻيون ڳالهيون ڪرڻيون آهن، هيڏانهن هڪ سنڌيءَ جي هوٽل آهي ۽ دير تائين کليل هوندي آهي. اتي هلي ويهي ٿا چانهہ بہ پيون ۽ ڪچهري بہ ڪريون."

۽ اسان جي جواب جي انتظار کان سواءِ ئي ڊرائيور کي اشارو ڪري، ساڄي پاسي هڪ گهٽيءَ ۾ موٽر موڙڻ لاءِ چيائين. ڊرائيور بہ بنا دير اوڏانهن گاڏي ڦيرائي.

اسان جو شڪ هڪ دفعو وري تازو ٿيو، ۽ موٽر جي اوندهہ ۾ ئي هڪ ٻئي

ڏي نهاريوسين. منهنجي پر ۾ وينل سنگتيءَ ٽونٽ هئي، مون کي چڻ تہ خبردار ڪرڻ چاهيو.

اڌ رات جو هڪ وڳي چڪو هو. رستي تي اچ وڃ گهٽي گهٽجي وئي هئي. هي گهٽيون تہ خالي خالي هيون. مٿي ماڙين ۾ ڪن ايڪڙ ٻيڪڙ گهرن جي درين مان روشني چمڪي رهي هئي.

گاڏي ويران گهٽين مان ٿيندي، اچي هڪ معمولي قسم جي هوٽل وٽ بيٺي. اندر ڇٽن پنجن ميزن جي چوڌاري ڪاٺ جو بينچون پيل هيون. پنج ڇهہ ماڻهو انهن مان ڪن تي ويٺا هئا، ۽ چانهہ جون سُرڪيون پرڻ سان گڏ ڳالهيون بہ ڪري رهيا هئا. رڪارڊ وڳا پئي.

ڇوڪري چيو، "مان هوٽل واري کي چئي ٿو اچان، تہ اسان لاءِ چانهہ هتي ڪٺي اچي. موٽر ۾ وهندي ڳالهيون بہ ڪنداسين ۽ چانهہ بہ پينداسين."

هو در کولي لهي ويو. ڊرائيور ويٺو رهيو. هوٽل جي در وٽ رکيل ميز ڪرسيءَ تي وينل سان پاڪر پائي وڃي مليو، ۽ هن سان ڳالهائڻ لڳو. اسين آواز سمجهي نہ ٿي سگهياسين.

اسان ٻي اندر ۾ اڻ تڻ وڌڻ لڳي: هي ڪهڙيون ٿا ڳالهيون ڪن، ڪهڙي ٿا سازش سٽين!

هو مُرڪندو مُرڪندو موٽي آيو.

"مان ڏهن ميلن تان هلي بہ اچي هن هوٽل جي ماني کائيندو آهيان. ان ۾ مون کي سنڌي کاڌي جو سڳنڌ ايندو آهي ۽ منهنجي هيانءَ کي روحاني فرحت حاصل ٿيندي آهي. خبر اٿو هن هوٽلڙيءَ جو مالڪ پاڪستان کان اڳ ڪراچيءَ جي وڏي ۾ وڏي هوٽل جو مالڪ هو. پاڪستان ٺهڻ کان پوءِ ڌمڪائي، ڊيڄاري ۽ فريب ڏيئي هن کي ان ملڪيت کان محروم ڪيو ويو، ڇاڪاڻ تہ هو سنڌي هندو هو."

اتي اهو هوٽل جو مالڪ بہ موٽر وٽ اچي پهتو. هن کي ڪانئچ ۽ قميص پهريل هئي ۽ مٿي تي جناح ٽوپي. اچڻ سان ئي ٻئي هٿ ٻڌي چيائين، "ادل ڀلي ڪري آيا."

اسان موٽ ۾ چيو، "ڪاڪا خير هوندو."

سنڌين کي اٿين هڪ ٻئي کي ڪيڪاريندو ڏسي، ڇوڪرو ٻهڪي رهيو هو. هن جو چهرو مُرڪون ئي مُرڪون، مسڪراهٽون ئي مسڪراهٽون هو.

پوءِ واڻئي چيو، "مان وڃي ٿو توهان ڏي چانهہ موڪليان."

چانهہ اهڙي مزيدار هئي جو ڇا ڳالهہ ڪجي. ان ۾ پڻ ۽ ڪنڊ سان گڏ، سنڌي قرب جو ميناج ۽ سنڌي هٿن جي سچائي بہ گهوٽيل هئي، مون کي وري بہ شڪ ڪانہ ويو تہ ان ميناج ۽ سواد جي ڏِڪَ ۾ ڪو نشو تہ ڪو نہ ملايو ويو آهي.

چانهه پيئندي مون کان رهيو نه ٿيو ۽ پڇيومانس، "ياڻو، تو اهو ڪونه ٻڌايو ته تون ڪير مڙس آهين؟"

چيائين: "هينئر اهوئي ٻڌائڻ ڪافي آهي، ته مان هڪ سنڌي آهيان. هڪ سنڌيءَ لاءِ ڪنهن ٻئي سنڌيءَ سان واقفيت هجڻ ئي وڏي ۾ وڏو ناتو آهي. مان توهان کي اهو ڪونه ٻڌائيندس، ته منهنجو پيءُ ڪير آهي. هو هڪ وڏو آفيسر آهي. هن کي سدائين اهو فڪر دامنگير رهندو آهي ته هن جو عهدو ڪيئن قائم رهي. ان لاءِ ٻين ڳالهين سان گڏ، هن جي اها ڪوشش به هوندي آهي ته هن جا بالا آفيسر اهو ڀانئي نه وڃن، ته هو ڪو سنڌي آهي، يا جي سنڌي آهي ته سنڌي نواز به آهي. انهن ئي حالتن ۾ هن جو عهدو خطري ۾ اچي سگهي ٿو. منهنجو ننڍپڻ ته ڳوٺن ۽ ننڍن شهرن ۾ گذريو آهي، پر جڏهن کان بابو وڏو عملدار بڻيو آهي، تڏهن کان ڪراچيءَ ۾ رهون ٿا. هاڻي ته ماحول جاڳاٿر ۽ بابي جو نوڪريءَ جون اهي مجبوريون آهن، جو اسان گهر ۾ سڀ ياٿر ڀينر ڇاڻي ڇم کان اردو ڳالهايون ٿا. بابو ۽ امان به اولاد سان اردو ڳالهائين. بابي جو ته مون کي خاص چوڻ آهي ته جڏهن ڪو غير سنڌي آفيسر اسان جي گهر اچي ته هن جي سامهون سنڌي هرگز نه ڳالهائيندو ڪر. ٻارن تي هندستاني ۽ فلمي طرز جا نالا رکيا پيا وڃن. پر جڏهن کان مون ۾ سنڌي قوميت جو احساس اڀريو آهي، ۽ مون سنڌي روشنيءَ ۾ دنيا ۽ پنهنجي حياتيءَ تي سوچيو آهي، تڏهن کان گهر ۾ به بغاوت شروع ڪئي اٿم. بابي جا اهڙا غير سنڌي مهمان اچن ته مان ان ڪمري ۾ وڃان به ڪونه. گهر جا ڀاتي مون سان اردو ڳالهائين ته مان هنن کي سنڌيءَ ۾ جواب ڏيان، ۽ ساڻن سنڌيءَ ۾ ڳالهايان، ۽ اوپري ٻولي ڳالهائڻ تي هنن کي ڇينڀيان ۽ شرمايان. نتيجو چڱو نڪري رهيو آهي. تنهن کان سواءِ مون پنهنجي گهر ۾ ون يونٽ ٽوڙي، سنڌ قائم ڪئي آهي. اهو هن طرح جو پنهنجو ڪمرو سنڌي سامان سان سجايو اٿم. اجرڪ، چُڙ واريون چادرون، رليون، سنڌي پرت پريل گدين جا پوش، هالن جون جنڊيءَ تي ٺهيل کٽون ۽ ڪرسيون. سنڌي شيون استعمال ڪرڻ سان هڪ ته اسين پنهنجي سڀيتا قائم رکون ٿا، جا سونهن پري ۽ وڻندڙ آهي، ۽ ٻيو ته اسين سنڌي ... ن ۽ هنرمندن کي وڏيڪ روزگار مهيا ڪرڻ ۾ مدد ڪريون ٿا. سنڌ جو پرت جو ڪم، رليون، اجرڪ، چُڙ جو ڪم، جنڊيءَ جو ڪم دنيا ۾ نفيس ترين ۽ حسين ترين شين کي جنم ڏئي ٿو. اسان جي سنڌ ته سونهن ئي سونهن آهي.

"منهنجي ٻي صلاح آهي، ته سنڌين کي ڏهاڙي صبح جو شاهه لطيف جي رسالي جو ڪجهه نه ڪجهه حصو پڙهڻ گهرجي، بلڪل اهڙيءَ طرح، جهڙي طرح ماڻهو مذهبي ڪتابن جي تلاوت ڪندا آهن، پر اسان کي شاهه جو شعر نه رڳو پڙهڻ گهرجي، پر ان کي سمجهڻ جي به ڪوشش ڪرڻ گهرجي. شاهه، هڪ پڪو

سنڌي ۽ جو عاشق ۽ معمار، سنڌي قوم جو گهڻگهرو ۽ خوشذوق انسان هو.
اسا جا بزرگ، لطيف سائينءَ کي صفا غلط نموني پيش ڪن ٿا. هو هن جي شعرن کي مروڙي سروڙي، اهڙيون معنائون ۽ مطلب ڪيي، اهي ڳالهيون ٻڌائين ٿا، جو مسجد جو ڪوبہ ٽرڊ ڪلاس مُلو توهان کي ساري عمر ٻڌائيندو رهي ٿو. مارئي، سسئي، ليلان، نوري، چام تماچي، ڪونرو، سهڻي ميهار، ڏم وغيره کي روح، رسول ۽ رب سان مشابهت ڏيڻ ۾ هو ڪوبہ شرم محسوس ڪونہ ٿا ڪن. جيتوڻيڪ شاهہ صاحب انهن جي صورت ۾ اسان جي سماج جا جيئرا جاڳندا ڪردار پيش ڪيا آهن، ۽ انهن مسئلن جو ذڪرۡ حل ڏنو آهي، جي اڄ بہ اسان جي روزمره جي رهڻي ڪرڻيءَ ۾ اسان لاءِ پهاڙ بنيل آهن.
"لطيف سائينءَ اهي ڳالهيون عام ماڻهن لاءِ ڪيون آهن، پر اسان جا بزرگ انهن کي آسماني ڳالهين جو رنگ ڏيئي، عام ماڻهن کي، شاهہ جي شعر کي سمجهڻ کان پري ڪري رهيا آهن. شاهہ صاحب انهن شعرن ۾ قوميت جي جذبن ۽ وطن جي سِڪَ جو بيان آندو آهي، سماجي مسئلن، ۽ مرد ۽ عورت جي لاڳاپن طرف ڌيان ڇڪايو آهي، سنڌي سيپتا ۽ سنڌي ٻوليءَ جون آمر تصويرون چٽيون آهن، پرديسين جي روش جي اڳڪٿي ڪئي آهي:

ڌريان ٿي ڌاريا، مٽَ مٽيءَ جا نہ ٿيا،
مدي ڏيرن من ۾، ڪليو ڪيڪاريان،
صبح ٿي ساريان تہ اُٺ نہ اوطاقن ۾.

لطيف سائينءَ سنڌين کي بهادر بنجڻ ۽ جاڪوڙ ڪرڻ جو سبق ڏنو آهي. اهي مڙئي ڳالهيون اسان پاڻ ئي شاهہ جو شعر پڙهي، سمجهي ۽ محسوس ڪري سگهون ٿا. ان ڪري تہ مان چوان ٿو تہ هر پڙهيل سنڌيءَ کي ڏهاڙي شاهہ جي رسالي جي ڪجهہ شعرن جو اڀياس ڪرڻ گهرجي. باقي اسان جي بزرگن جي شاهہ جي تشريح تہ اسان کي گمراهہ ڪري ٿي ۽ حياتيءَ جي حقيقي مسئلن کان پري وٺي وڃي ٿي.
"خبر اٿو تہ مان سي-ايس-پي امتحان ۾ ويٺو هوس. مون پيپر ڏاڍا سٺا ڪيا ۽ انٽرويو ۾ بہ سڏيو ويس. پر مون کي نا اهل ٺهرايو ويو. مان امتحانن ۾ سدائين فرسٽ ڪلاس ۾ ايندو آهيان، پر هن چٽاڀيٽيءَ ۾ منهنجا اهڙا هم ڪلاسي بہ چونڊيا ويا، جي صفا ڏڏ هئا ۽ ٽرڊ ڪلاس کان ڪڏهن بہ مٿي چڙهي ڪونہ سگهيا هئا. انهن جي ڪاميابيءَ جو سبب فقط اهو هو، تہ هو سنڌي نہ هئا ۽ هنن جي ڪي مائٽ اول ئي سي-ايس-پي هئا، ۽ سنڌ جي ڪوٽا ۾ بہ ٻين پرڳڻن وارا کنيا ويا، جو هنن ڪوڙا ڊوميسائيل هٿ ڪري ورتا هئا. ساڳئي وقت، منهنجي رڪارڊ تي شايد اهو بہ هو تہ مون ون يونٽ جي خلاف نعرا هنيا هئا، ۽ هڪ دفعي

ان سلسلي ۾ بنا پڇاڳاڇا، هڪ مهينو جيل ۾ بہ رکيو ويو هوس."
بيرو خالي ڪوپ کڻڻ آيو.
ڇوڪري پڇيس، "گهڻا ڏوڪڙ ٿيا؟"
"سائين، سيٺ چيو آهي تہ پيسا نہ وٺبا."
"نہ، پيسا ضرور ڏبا، ڪيترا ٿيا؟"
"سائين، مان نہ وٺندس. سيٺ کي تو موڪليان."
سيٺ اچڻ سان چيو، "بابا، هي مهمان آهن. هنن کان پيسا ڪين وٺبا."
"نہ ڪاڪا، هي منهنجا مهمان آهن، مان ضرور ڏيندس."
"هي منهنجا بہ مهمان آهن."
"نہ، هنن جي مهماني ڪرڻ تي مونکي وڏي خوشي ٿيندي."
اسان هنن جو اهو مزيدار جهيڙو ٻڌي رهيا هئاسين. نيٺ، سيٺ پيسا ورتا، پر ساڳئي وقت اسان ڏي مهڙ ڪري، هٿ ٻڌي چيائين، "اول، سيائي ماني مون وٽ اچي کائجو. پر ادل، اوهين آيا ڪٿان کان آهيو؟"
جڏهن اسان ٻڌايس تہ راڻي پور کان، تڏهن هن جو منهن ٽڙي پيو. چيائين، "سچل سائينءَ جي جُوءِ کان، منهنجي مرشد جا آستان تان، ڀلي ڪري آيا، جيءُ آيا...." ۽ پوءِ سرَ ۾ سچل سرمست جي هيءَ ڪافي ڳائڻ لڳو:
"منهنجو پانڌيڙا! ڀرين کي ڏيج هي نياپو،
ڏيئي باھہ ڀنڀور کي، هيءَ ڪنيچ ڪندي ڪاپو:
اصل لا ڪون آهي، منهنجو ساڻن سياپو:
آهي اوهان جو سهرين، هن ڇوريءَ تي ڇاپو،
منهنجو محبوبن کي ڀيو ڏيج نہ ڏوراپو،
سدا آهين 'سچوءَ' کي، تون جيءَ جو جياپو."
موٽر ڪياماڙي طرف رواني ٿي. ڊرائيور ڏي ڇوڪري منهن ڪري چيو، "تو کي خبر اهي تہ هيترين ٽيڪسين مان مون تنهنجي ٽيڪسي ڇو چونڊي؟"
"جي سائين، الائي!"
"مون چاهيو ٿي تہ سنڌي ڊرائيور واري ٽيڪسي هجي. شڪل صورت مان ڏٺم تہ تون سنڌي آهين. ان ڪري توکي هلڻ لاءِ چيم."
"جي سائين، مهرباني."
"توکي خبر آهي. هوش محمد شيدي ڪير هو؟"
"ها سائين، هو بهادر سپاهي هو ۽ چيو هئائين: 'مر ويسون پر سنڌ نہ ڏيسون'."
ان تي هن ڇوڪري زور سان نعرو هنيو، "جيئي سنڌ!"

اسان ڏي مهڙ ڪري چيائين، "جڏهن سنڌي ڊرائيورن ۾ ايتري سجاڳي ۽ ڄاڻ آهي، ته هاڻي سنڌ وري ڦلندي ۽ ڦولندي ۽ سنڌي پنهنجا حق حاصل ڪرڻ کان پوئتي نه هٽندا."

ڊرائيور چيو، "سائين، 'مر ويسين سنڌ نه ڏيسين' جو مطلب اڄ ٿي مون کي توهان جي ڳالهين مان سمجهه ۾ آيو آهي، ته سنڌين سان ڪهڙيون ڪهڙيون زيادتيون ٿيون ٿيون ۽ اسان کي ڇا ڪرڻو آهي."

ڇوڪري اسان ڏي منهن ڪري چيو، "شهرن ۾ جڏهن گهٽائيءَ وارن کان زيادتين جو انديشو ٿيندو آهي،تڏهن اسان هميشه ان خيال سان پاڻ کي تسلي ڏيندا آهيون، ته سنڌ فقط شهر ناهي، ۾ ڳوٺ به آهي ۽ سنڌين جي گهڻائي ۽ طاقت ڳوٺن ۾ آهي..... اسين سنڌي نه رڳو ديانتدار، رحمدل، مهمان نواز ۽ سادا آهيون، پر ان سان گڏ بهادر پڻ آهيون.

"بيحد بهادر. عربن سنڌ فتح ڪرڻ کان اڳ، سنڌين هٿان ڇوڏهن ڀيرا ۾ شڪست کاڌي. هيءَ هڪ تاريخي حقيقت آهي. اجوڪي دؤر ۾ به حُرن جون بهادريون دشمن به مڃن ٿا. سنڌي ڌاڙيل ڪيترن سالن کان پوليس کي لوها چبائي چڪا آهن. ڌاڙيلن جو ڪردار گهڻ ۾ گهٽ اها ڳالهه ته ثابت ڪري ٿو، ته سنڌين ۾ بي پناهه طاقت ۽ هوشياري موجود آهي. البت ضرورت آهي ته اها طاقت صحيح نموني قومي ڪمن ۾ استعمال ڪئي وڃي. اهي ڌاڙيل پنهنجي طاقت غلط ۽ ڪڌن ڪمن ۾ ضايع ڪري رهيا آهن. هنن کي پنهنجون اهي طاقتون صحيح نموني ڪتب آڻڻ جي تعليم ۽ احساس ڏياريو وڃي.

"غير سنڌين وٽ اخبارون ۽ پريس آهي،انهن شين ۾ هن زماني ۾ وڏي قوت آهي. انهن جي ٿي زور تي هو پنهنجا جائز ۽ ناجائز مطلب ۽ مقصد پورا ڪندا ۽ ڪرائيندا رهن ٿا.توهان ڏٺو ڪونه آهي، ته اهي ديانتدار ۽ همت وارا سنڌي ڪامورا ، جي هنن جي مرضيءَ مطابق نه هلندا آهن يا هنن جي هٿن ۾ رانديڪو ٿي هنن جا ناجائز ڪم نه ڪندا آهن، تن جي پنيان ڪيئن هنن جون اخبارون ۽ رسالا ڪات ڪهاڙا کڻي پوندا آهن، ۽ هنن لاءِ جنسي باهه ٻاري ڏيندا آهن. توهان کي ياد ..هو ته تازو ئي ڪن مخلص، قابل ۽ ڄاڻو سنڌي عملدارن کي، غيرسنڌين جي اخبارن جي اجاين واڪن ۽ واويلا ڪري، پنهنجن عهدن تان بدلي ڪيو ويو آهي ..... اسان وٽ انهن شين جي ڏاڍي ڪمي آهي. منهنجي ته دل چوندي آهي ته سنڌيءَ ۾ گهڻي کان گهڻا ڪتاب، رسالا ۽ اخبارون شايع ٿين، ۽ انهن کي گهڻي کان گهڻا ماڻهو پڙهن. مان ته ڪهڙو به سنڌي ڪتاب يا رسالو يا اخبار ڏسندو .ان ته اهو ضرور خريد ڪندو آهيان........ تازو هڪ سنڌي ناول شايع ٿيو آهي. .حو نالو آهي 'پڙاڏو سوئي سڏ.' اهو پڙهڻ سان ايترو پسند آيم، جو دل

چاهيو تہ هرڪو پڙهيل سنڌي پاڻ پڙهي ۽ اڻ پڙهيلن کي پڙهي ٻڌائي. مان سمجهان ٿو تہ هي ڪتاب هڪ سنڌيءَ کي پنهنجو پاڻ ۽ سنڌي قوم کي سڃاڻڻ لاءِ وڏي مدد ڏيئي سگهي ٿو. مون ڇا ڪيو آهي، جو ان ڪتاب جون ڪجهہ ڪاپيون خريد ڪري، اهڙن دوستن کي پڙهڻ لاءِ ڏنم، جن نہ پڙهيو هو. هنن کي اهو بہ عرض ڪيم تہ هو پنهنجن ٻين واقفڪارن کي اهو ناول پڙهڻ لاءِ هرڪائين. منهنجا ڪي دوست جي ڳوٺن جا رهاڪو آهن، تن ڏي بہ هي ڪتاب موڪلي تاڪيد ڪيو اٿم تہ گهٽ کان گهٽ ماڻهن کي اهو ڪتاب پڙهائين.

"ڏسو تہ ڪراچيءَ جو شهر ڪيترو نہ وڏو ويو آهي. سوسائٽي، ناظم آباد، لالوکيت ۽ ٻين اهڙن ڪالونين ۾ فقط انهن ٻاهران ايندڙن کي آباد ڪيو ويو. اتي پاڪستان جا پلي ۾ پلا بنگلا ۽ شاندار عمارتون آهن..... اهي حال آهن انهن 'ويچارن' جا، جي ستايل ۽ مظلوم هجڻ ڪري، ڏتڙيل ۽ خالي کيسي هتي پهتا هئا... ٻين بہ سيني شهرن ۾ هنن لاءِ ڪالونيون ٺهرائي، وسايو ويو آهي. پر اسان جا ٿري، ڪوهستاني، مارو، ميهار ۽ هتان جا اصل رهاڪو صدين کان وٺي اڄ تائين ڏڪاريل ۽ ڏتڙيل آهن، بي گهر ۽ بي زمين آهن، بيروزگار ۽ بيوس آهن."

اسان جو گهر اچي ويو. سڀ بيٺا سين. هو اڃان بہ ڳالهائيندو رهيو.

پوءِ ڊرائيور ڏي منهن ڪري چيائين، "هاڻي هلون؟"

"سائين توهان جي مرضي. اڄ سنڌ جي صدقي توهان جي ٻلي آهيان. سڄي رات هلايو تہ بہ هڪ پئسو نہ وٺندس. هي منهنجا بہ مهمان آهن."

ڇوڪري چيو، "جيئي سنڌ!"

پوءِ اسان مان هر هڪ سان ڀاڪر پائي موڪلايائين.

موٽر چالو ٿيڻ تي چيائين، "چڱو ڀائو، هاڻي جيئي سنڌ!"

اسان کان پهريون ئي دفعو، هڪ ئي وقت ٽنهي جي واتان ان نعري جو جواب نڪتو: "سدا جيئي!" ڇو تہ اسان جا سڀ شڪ دور ٿي چڪا هئا، هن جي روش جي باري ۾، ۽ سنڌ ۽ سنڌين جي جدوجهد جي ڪاميابيءَ جي باري ۾، هر قسم جا شڪ. •

حيدرآباد، ١- نومبر ١٩٧٢ع
سهڻي : مارچ ١٩٧٢

هٿ ڪشڪول نہ آهن

اديب ڪيترائي ڏينهن سوچيندو رهيو تہ هو ان باري ۾ ڪهاڻي لکندو. انڪري هن اهڙن شاگردن سان ملڻ ٿي چاهيو جن سان تشدد ٿيو هو. هن انهن کان ڪجهہ سوال پڇڻ ٿي چاهيا. مثال طور: تشدد جي ڌمڪي ٻڌڻ وقت توهان ڇا محسوس ڪيو؟ توهان کي پنهنجي ڪئي تي پشيماني تہ ڪانہ ٿي؟ توهان کي پنهنجي مقصد يا ارادي ۾ لوڏو تہ محسوس ڪونہ ٿيو؟ توهان بان ڪرڻ جو تہ نہ سوچيو؟ جڏهن توهان تي تشدد ٿي ڪيو ويو، تڏهن توهانجي اندر ۾ ڇا پئي وهيو واپريو؟ ان وقت توهان جا ڪهڙا احساس هئا؟ تشدد ڪندڙن ۽ تشدد ڪرائيندڙن لاءِ توهانجي دل ۽ دماغ ۾ ڪهڙا ويچار اڀريا؟ هاڻي توهان ڇا ٿا محسوس ڪيو؟ ان تشدد جو توهان تي ڪهڙو اثر ٿيو آهي؟

ان دوران، يهودين، لبنان ۾ فلسطينين تي حملو شروع ڪري ڏنو، ۽ اخبارن ۾ هڪ فلسطيني سرويچ جي آتم ڪهاڻي (ڊان: ١٦ جولاءِ ١٩٨٣) ۽ بنديخانن ۾ ڇيچلاڻ جون وارداتون (جنگ: ١۴ جون ١٩٨٣) پڙهيائين. فلسطين جي تاريخ ۽ فلسطينين جي ڪاز سان اديب پاڻ کي ايترو ويجهو ۽ ڳنڍيل سمجهيو، جو جيڪي هنن سان ٿيندو هو يا هنن کي پوڪڙو پوندو هو، تنهن لاءِ هن کي محسوس ٿيندو هو تہ سڀ ڪجهہ هن سان بہ ٿي رهيو آهي يا هن سان ٿيڻ وارو آهي، ۽ جيڪا جاکوڙ هو ڪري رهيا آهن، سا هو بہ ڪري پيو يا هن کي ڪرڻي آهي. پوءِ اخبارن جي مٿين لکڻين جا ڪي ٽڪرا هنجي ڪهاڻيءَ جو حصو بنجڻ لڳا......

پربت جهڙي يهودي ميجر جي فوجي بوٽن جي دٻاءَ هيٺ جيتامڙو شاگرد پيڙا کان مڇيءَ وانگر تڙڦي رهيو آهي.

"ٻڌاءِ، توهانکي گهٽين ۾ مظاهرو ڪرڻ لاءِ ڪنهن پڙڪايو؟" ميجر رنڀي ٿو.

ابو حمزو جواب ڪونہ ٿو ڏئي.

ميجر کي مرچ لڳي وڃن ٿا. هو پوري زور سان پنهنجي فوجي بوٽ سان، هن جي پيٽ تي ٺوڪر وهائي ٿو ڪڍي. ابو حمزي کان ڪيڪون نڪري ٿيو وڃن. ميجر هن کي پيو ٿلو ڳچيءَ تي ٿو هڻي. هن جو ساهہ چڙهي ٿو وڃي ۽ ساهہ ڪڻڻ لاءِ ڦٿڪندي ڦٿڪندي هو بيهوش ٿي وڃي ٿو.

هنجي عمر سورنهن سال آهي. گذريل سڄي رات هو نہ سمهي سگهيو هو ۽ نہ ننڊ ڪري سگهيو هو. هن کي هڪڙي پڃري ۾ بند ڪيو ويو هو. ها، اهو هڪڙو پڃرو ئي هو، هڪ جانور جو پڃرو. اهو ايترو تہ ننڍو هو، جو هو سنئون ڊگهو ٿي

سمهي نہ ٿي سگهيو. يا تہ ويهي پٽ کي ٽيڪ ڏيئي سمهڻ ٿي پيس يا جنگهون پيٽ سان اپيون ڪري ليٽڻ ٿي پيس. صبح جو هن کي هڪڙي ٻئي ڪمري ۾ آندو ويو، جتي يهودي فوجي "پڇا ڳاڇا" ڪرڻ لاءِ، واري واري تي هن کي ٺوڪرون، ٿڏا، ٺونشا، لتون ۽ مڪون هڻندا رهيا.

ابو حمزي جو قصور؟ بيت الحمر شهر جي ٻين شاگردن سان گڏ، هن جلوس ۾ حصو ورتو هو، هي جلوس "يوم وطن" ملهائڻ لاءِ ڪڍيو ويو هو. يوم وطن، فلسطيني هر سال دنيا جو ڌيان ان ڏانهن ڇڪائڻ لاءِ ملهائيندا آهن تہ فلسطين، فلسطينين جو آهي ۽ نہ يورپ ۽ آمريڪا مان آيل ڌارين يهودين جو. بيت الحمر، اردن نديءَ جي الهندي ڪناري واري علائقي ۾ آهي، جو يهودي والاريو ويٺا آهن.

سال کن اڳ بہ ابو حمزي کي هڪ مظاهري ۾ شامل ٿيڻ ڪري گرفتار ڪيو ويو هو. يهودي ڪورٽ هن کي ڇهہ مهينا جيل يا ٻہ هزار رپيا ڏنڊ جي سزا ڏني هئي. هنجي پيءُ پنهنجي سڄي اها رقم ادا ڪئي هئي ۽ هو ڇڏيو ويو هو.

هن ڀيري شاگردن کي وحشي طرح ڇيچلايو ويو. هڪ رات هن کي نيم بيهوشي ۽ اڌ مئي حالت ۾ ڪورٽ ۾ پيش ڪيو ويو. يهودي ڪورٽ ۾ ڪيس اڌ رات جو هلايو ويو. جج بہ يهودي هو،فريادي بہ يهودي هئا، شاهد بہ يهودي. مختصر ڪيس هلائي ابو حمزي کي ٻہ سال ٽيپ يا هڪ لک رپيا ڏنڊ جي سزا ٻڌائي ويئي. ايتري رقم ڀرڻ جي هنجي پيءُ ۾ پهچ ڪانہ هئي.

جيل ڏانهن وٺي وڃڻ واسطي، رات جي اونداهيءَ ۾، هڪ ٽرڪ آندي وئي. ٻين شاگردن وانگر ابو حمزي جا هٿ، پٺيءَ پٺيان ٻڌا ويا هئا. هن کي ٽنگوٽالي ڪري ٽرڪ ۾ اڇلايو ويو جيئن ڪو ڪاٺ جو بنڊ اڇلائجي. هنجو مٿو ٽرڪ جي لوهي ديوار سان وڃي لڳو ۽ هنجو مٿو ڦاٽي پيو. ان ڌڪ جي ڪري هنجي ڪاٻي اک جي بينائي سدائين لاءِ ويندي رهي. رستي ۾ ٽرڪ ۾ بہ هن تي لتن ۽ لٺين جي بارش ٿيندي رهي ۽ ابو حمزي کي ڪيترائي ٿڏا مغز ۾ ان هنڌ لڳا جتي هن کي ڦاڙ ٿي پيو هو ۽ رت ريلا ڪري وهندو رهيو.

ٽي ڏينهن بيت الحمر جيل ۾ رکڻ کانپوءِ هن کي ٻئي شهر رمالا جي جيل ۾ آندو ويو. هتي هن کي ڇيچلائڻ جو نئون دور شروع ٿيو. هڪ ڏينهن هن کي صفا ننگو ڪيو ويو ۽ ننگي بدن تي ڪا گهاٽي پاٿيٽ لڳائي وئي. يهودي سپاهياڻيون، خوفناڪ ڪتا ڪاهينديون اچي نمودار ٿيون. پوءِ انهن ڪتن کي شاگردن تي ڇڏي ڪئي وئي. جن هنڌن تي پاٿيٽ لڳائي وئي هئي، جسم جي انهن هنڌن کي اهي ڪتا پنهنجون ڊگهيون ۽ کهريون زبانون ڪڍي چٽڻ لڳا. هن کي ائين ٿي محسوس ٿيو جڻ بدن کي ڪنڊن جي برش سان رهڙيو ٿي ويو. ان عمل ايڏو ٿي سور پيدا ڪيو جو هو عمر ڀر وساري نہ سگهندا. هو ڦٿڪي بہ نہ ٿي سگهيا، جو هنن جا

هٿ ۽ پير ڀڃا ويا هئا.

اتي هن کي ڪي فلسطيني قيدي ڏيکاري چيو ويندو هو ته توهانجو به اهڙو حال ڪيو ويندو. انهن مان هڪڙي شخص کي ابو حمزي سڃاتو ٿي. هو خوبصورت نوجوان ابو ابراهيم هو ۽ فلسطين آزادي تنظيم جو گوريلو هجڻ ڪري، هن کي پندرهن سال سزا ڏني وئي هئي، هو هينئر سڃاڻپ کان ٻاهر هو. بدن ڳري ڪنڍا ٿي ويل هوس. منهن سڄو چچريل ۽ زخمن جي نشانن سان ڀريل. هنجو نڪ غائب هو ۽ چهرو ڏاڍو ڀيانڪ لڳي رهيو هو.

اتي ئي ابو حمزي جي ملاقات هڪڙي ٻئي فلسطيني قيديءَ سان ٿي. اهو هو احمد رياض. هو پي. ايل - او جو ڪو چڱو خاصو عهديدار هو ۽ گرئجيوئيٽ (بي.اي) هو. پنهنجي جيجلاڻ جي روئداد ٻڌائيندي، هن ابو حمزي کي چيو: مونکي اگهاڙو ڪري اونڌو ٽنگيندا هئا. مونکي اگهاڙو ڪري، هٿ پير ٻڌي، منهنجي بدن تي ڳڙ جوليپ ڪري مون تي ماڪوڙا ڇڏيندا هئا. زمين ۾ سوراخ ڪرڻ وارو ڪيڙو منهنجي ڏُنَ ۾ وجهي ان مٿان ٽيپ چنبڙائي ڇڏيندا هئا. مان دل ڏاريندڙ رڙيون ڪندو هوس ته هي درندا يهودي کلڻ لڳندا هئا. پنج پنج سؤ پاور جا بلب ٻاري انهن سامهون وهاريندا هئا، ۽ اکيون بند ڪرڻ نه ڏيندا هئا. ان سزا ذري گهٽ مونکي انڌو بنائي ڇڏيو. ننگو ڪري مون کي پنيان مرچ وڌا ويا. ميڻ بتي ٻاري، ان جا گرم گرم ٽيپا منهنجي نازڪ عضون تي ڪيرايا ويا. پنگيءَ کان ڪرڦتي گهرائي، زوريءَ منهنجي وات ۾ وڌي وئي. ان جي نتيجي ۾ فورن منهنجي وات ۾ ڦلوڪنا ٿي پيا. ٻريل سگريٽ سان منهنجي جسم جي جدا جدا هنڌن تي ڏنڀ ڏنا ويا ۽ انهن ڏنڀن ڏيڻ ذريعي مونکي ساندهه سورنهن ڏينهن سمهڻ نه ڏنو ويو. بجليءَ سان مونکي ڌڌڪا ڏنا ويا. مونکي اگهاڙو ڪري، يهودين لاءِ تماشو بنائڻ واسطي، پوري جيل اندر گهمايو ويو. مونکي اهو به دڙڪو ڏنو ويو ته جي اسانجي مرضيءَ مطابق بيان نه ڏيندين ته تنهنجي ماءُ، ڀيڻ ۽ زال کي هتي گهرائي تنهنجي سامهون هنن جي آبرو لٽي ويندي."

ابو حمزي ٻڌايو ته اردن ندي جي الهندي ڪناري جي علائقي جي ڪاليجن، خاص ڪري ڊاڪٽري، ٽيڪنيڪل ۽ انجنيري ڪاليجن ۾ اسانجو حق ريٽي يهودي شاگردن کي سيٽون ڏنيون وڃن ٿيون. انڪري اسانجي قوم جي تنظيم، پنهنجي نوجوان ڇوڪرن کي دنيا جي ٻين ملڪن جي يونيورسٽين ڏي موڪلي رهي آهي. اهڙي طرح مان به اوچي تعليم خاطر هتي ڪراچيءَ موڪليو ويو آهيان. اتي اسانجي مادري زبان ۾ تعليم ڏيڻ بدران يهودين جي مذهبي ٻولي عبرانيءَ ۾ ڏني وڃي ٿي. نه رڳو ايترو پر ڪورٽن ۾ ان ڌاري ٻولي عبرانيءَ ۾ ڪيس هلايا ٿا وڃن، جا اسانجا ماڻهو سمجهي ڪونه سگهن، ۽ پنهنجي مطلب جي دستاويزن تي اسان

جي ماڻهن کان زوريءَ صحيحون وٺندا آهن، حالانڪ اسان انهن دستاويزن جي عبراني ٻولي نه پڙهي ڄاڻون ۽ نه سمجهي سگهون.....

جون ١٩٨٢ ۾ يهودين، لبنان اندر فلسطيني ٺڪاڻن تي حملو ڪيو. بيروت شهر جي الهندي حصي ۾: جتي ڇهه هزار کن فلسطيني گوريلا هئا، تنهن کي لک کان وڌيڪ يهودين جو لشڪر گهيرو ڪري ويو. فلسطيني مڙس ٽي مقابلو ڪري رهيا هئا ۽ ٻه مهينا گذرڻ تي به يهودين کي پنهنجي مقصد ۾ ڪامياب ٿيڻ نه ڏنو هئائون. ورنه اڳي عربن ۽ يهودين جي وچ ۾ جيڪي به لڙايون لڳيون هيون ۽ جن ۾ مصر سميت مڙني عرب ملڪن جي فوج وڙهندي هئي، تن مان ڪنهن به لڙائيءَ ۾ عرب، يهودين جو هفتي کان وڌيڪ مقابلو ڪري نه سگهيا هئا ۽ يهودي پنهنجي مقصد ۾ سرپارا ٿيا هئا. پر هن جنگ ۾، فلسطينين اڪيلي سر يهودين جو مقابلو پئي ڪيو، جيتوڻيڪ هو تعداد ۾ به تمام ٿورا هئا، هنن وٽ يهودين وانگر نه بحري فوج هئي ۽ نه هوائي، ۽ هو شهر اندر يهودين جي گهيري ۾ بند هئا، ايتري قدر جو يهودين شهر جو پاڻي ۽ بجلي به بند ڪري ڇڏي هئي.

لبنان جي لڙائي ڇڙڻ شرط، فلسطيني شاگرد جنگ جي ميدان تي پهچڻ لاءِ هتان هليا ويا هئا. ٿورا هتي رهيا هئا. انهن جي هتي ئي ڊيوٽي لڳائي وئي هئي. ابو حمزو ته هڪ اک کان نابينا ٿي چڪو هو. انڪري هن جي ڊيوٽي هتي لڳائي وئي هئي.

اديب پڻ انهيءَ يونيورسٽيءَ ۾ پڙهندو هو جتي ابو حمزو تعليم وٺي رهيو هو. بيروت واري لڙائيءَ دوران اديب، ابو حمزو سان خيالن جي ڏي وٺ ڪرڻ لاءِ ملندو رهندو هو.

ابو حمزو جڏهن ٻڌندو هو ته هتي فلسطينين جي حق ۾ دعائون گهريون ٿيون وڃن، تڏهن هو مرڪي ڏيندو هو.

"دنيا جا مڙئي عرب ملڪ گڏجي به ڇهن ڏينهن کان وڌيڪ يهودين جو مقابلو نه ڪري سگهيا آهن، پر هينئر اسين فلسطيني، انهن يهودين جو ٻن مهينن کان اڪيلي سر مقابلو ڪري رهيا آهيون ۽ اڃا نه مڃي اٿئون." ابو حمزو چوندو هو.

ٽيهه لک يهودن جو نوي ڪروڙ عربن مٿان برتريءَ جي ڪارڻن جي چند ڇاڻ ڪندي، هڪ ڀيري ابو حمزي چيو ته ان کي هڪ سٽ ۾ سمجهڻو هجي ته هينئن چئي سگهجي ٿو ته "سماجي ارتقا موجب يهودي سرمائيداري دور ۾ آهن ۽ عرب اڃا قبائلي ۽ جاگيرداري دور ۾."

انجي ڇنڊ ڇاڻ ڪندي هن چيو: "اسرائيل ۾ حڪومت جو سرشتو جمهوري آهي، پر عرب ملڪن ۾ بادشاهت آهي يا آمريت ۽ ڊڪٽيٽرشپ. جمهوريت يهودين ۾ تنظيم ۽ تعليم پيدا ڪئي آهي. جمهوريت هنن ۾ قومي جاڳرتا ۽ سياسي

شعور پيدا ڪيو آهي. يهودي هڪ انتهائي منظم قوم آهي ۽ جمهوري ادارن ۽ جمهوري قدرن مان سگهه حاصل ڪري ٿي. هنن جو هر ماڻهو حڪومت ۽ حڪومت جي ڪاروبار ۾ پاڻ کي حصيدار سمجهي ٿو، ۽ انڪري هنن وٽ عوام جي قوت آهي. هنن جو هر ماڻهو شعوري طرح قومي جاڳرڙ ڪري ٿو. هنن کي رسمي تعليم نه ٿي ڏني وڃي، پرجديد دور جي سماجي ۽ سائنسي تقاضائن مطابق هنن جي ذهني اوسر ڪئي ٿي وڃي. هنن وٽ رضاڪار فوج آهي ۽ هر صحتمند ماڻهو فوجي سکيا وٺندو آهي ۽ ضرورت وقت پاڻمرادو جنگ جي ميدان تي پهچي ويندو آهي. هنن جا دانشور سماجي ۽ سائنسي شعور جاڳائڻ ۾ رڌل رهن ٿا. هنن جون عورتون سجاڳ، تعليم يافته آهن ۽ مردن سان ڪلهو ڪلهي ۾ ملائي ڪم ڪن ٿيون. جڏهن مردجنگ ۾ محاذ تي مصروف هوندا آهن، تڏهن هي عورتون آفيسن، ڪارخانن ۽ ٻنين تي سارو ڪم سنڀاليندي‌يون آهن. يهودين وٽ جديد جنگي سکيا ملي ٿي. وڏي ڳالهه ته هنن کي آمريڪا جهڙي سپرپاور جي سنئين سڌي پٺڀرائي آهي. يهودين جي مقابلي ۾، عرب عوام کي جهالت ۽ غلاميءَ ۾ رکيو ويو آهي. هنن کي سياسي، سماجي ۽ سائنسي طور پوئتي ۽ پراڻ پسند رکيو ويو آهي. مجموعي طرح عرب ملڪن ۾ انتهائي جهالت، عياشيپڻو ۽ جهنگليپڻو آهي. ڏسجي ٿو ته هن وقت عرب جي اها ئي حالت آهي، جا اسلام اچڻ کان اڳ هئي. انهيءَ غار مان ڪڍڻ لاءِ هنن کي هاڻي "نئين اسلام" جي ضرورت آهي. يهوديت هاڻي مذهب نه رهيو آهي پر يهوديت هڪ ذهنيت جو روپ اختيار ڪيو آهي، ۽ ان ذهنيت کي سامراجيت سڏجي ٿو. انڪري ئي دنيا جو وڏي ۾ وڏو سامراج آمريڪا، يهودين جو مک مددگار آهي. هاڻي هنن جو مقابلو عرب اهڙي نظام سان ڪري سگهن ٿا، جو جاگيرداري، سرمائيدار ۽ سامراجي نظامن کان سماجي ارتقا ۾ اڳڀرو آهي، جنهن ۾ عوام شعوري ۽ حقيقي طرح پاڻ کي پنهنجي مقصد، پنهنجي ملڪ، پنهنجي قوم، پنهنجي ڌرتي، پنهنجي ڌرتيءَ جي خزانن، پنهنجي ملڪي دولت ۽ پنهنجي حڪومت جو مالڪ سمجهي ۽ مالڪ هجي. باقي دعائون ۽ خطبا، بارود ۽ بم جو مقابلو ڪري ڪونه سگهندا. وقتي مقابلي واسطي به هٿيارن سان جنگ جي ميدان تي اچڻو پوندو. ڪي عرب ملڪ هن دور ۾ سامراجي بنجي نه سگهيا آهن ته سامراجين جا ٻانهن ٻيلي يا هنن جا دلال بنجي ويا آهن ۽ هنن جو ڪردار هن لبنان جي جنگ ۾ وڌيڪ واضح ٿي پيو آهي. جي ڀر وارن عرب ملڪن ۾ عوامي راڄ ۽ جمهوريتون هجن ها ته هن وقت اتان جا عوام پاڻمرادو اسانجي مدد واسطي درياهه جي اٿل وانگر اٿلي پون ها."

هن فلسطينين جي ڪاميابين جي ڪارڻن تي به تبصرو ڪيو. هن چيو:

"عربن ۾ فقط فلسطيني ئي آهن، جن يهودين جو ان حد تائين ۽ ايترو وقت

مقابلو ڪيو آهي. ان جو سبب آهي فلسطينين جي تعليم، تربيت ۽ تنظيم. ڪوشش ڪري هر فلسطينيءَ کي نہ رڳو رواجي تعليم ڏني وڃي ٿي پر اوچي سماجي، سائنسي ۽ ٽيڪنيڪل تعليم پڻ. هر فلسطينيءَ جي ننڍي هوندي کان ئي سياسي، ذهني ۽ نظرياتي تربيت ڪئي وڃي. اسان جي تنظيمن ۾ نہ رڳو باشعور قومي ۽ انقلابي تنظميون آهن، پر گوريلا تنظيمون پڻ آهن. اهي تنظيمون راڄنيتي هلچلون هلائين ٿيون ۽ گوريلا جنگيون لڙن ٿيون. فلسطيني عوام باشعور ۽ سجاڳ آهي. ان جي هر تحريڪ عوامي تحريڪ آهي. ٻين عرب ملڪن جي ليڊرشپ يا موروثي آهي يا فوجي. فقط فلسطينين جي ليڊرشپ ئي عوام مان اڀري آهي. فلسطينين جي ڪاميابيءَ جو هڪڙو وڏو ڪارڻ اهو بہ آهي تہ هو هڪ مقصد لاءِ وڙهي رهيا آهن، پنهنجي حقن لاءِ وڙهي رهيا آهن، پنهنجي ڌرتيءَ لاءِ وڙهي رهيا آهن، ظلم جو مقابلو ڪرڻ لاءِ وڙهي رهيا آهن. هو ظالم جو ظلم سانت ۾ سهڻ لاءِ تيار نہ آهن."

ابو حمزي پنهنجي ڳالهہ جاري رکندي، زور ڏيندي چيو "يهودين جو ظلم اسين مات ۾ سهڻ وارا نہ آهيون. اسين هنن جو مقابلو ڪندا رهندا آهيون. اسانکي اوچي تعليم سان گڏ فوجي سکيا بہ ڏني ويندي آهي. يهودي تشدد ڪري رهيا آهن. اسانکي خبر آهي. اسانکي خبر آهي تہ تشدد، تشدد کي ئي جنم ڏيندو آهي ۽ تشدد جو خاتمو پڻ تشدد سان ئي آئي سگهبو آهي. اسين مات ۾ سهڻ وارا نہ آهيون."

ابو حمزي جي اها گفتگو ٻڌي اديب کي گيتا ۾ آيل هڪ چوٽي ياد اچي وئي تہ "ظلم سهڻ پاپ آهي."

هن جنگ هلندي، هتي جا ڪي شخص پنهنجي همدردي ۽ سهائتا جي آڇ ڪرڻ لاءِ، فلسطيني شاگردن وٽ ايندا رهندا هئا. ڪي اديب جي موجودگيءَ ۾ آيا:

هڪ سياسي ليڊر، اخبار ۾ اسرائيل خلاف ۽ فلسطينين جي حق ۾ پنهنجو ڇپيل بيان ڏيکاري هنن کي پنهنجي همدردي جتائڻ لڳو. فلسطيني شاگردن، هنجو اهو ڪارنامو رد ڪري ڇڏيو ۽ چيو "عرب ملڪن ئي اسانکي بيانن سان ڍءُ ڪرائي ڇڏيو آهي."

هڪڙي ڪارخانيدار سيٺ ڪٺڪ، چانور ۽ ڪاڏي پيتي جي ٻئي سامان جون پنج ٽرڪون فلسطينين لاءِ لبنان موڪلڻ جو ارادو ڏيکاريو. فلسطينيءَ انڪار ڪندي سيٺ کي جواب ڏنو "اسانکي ڪاڌي کائڻ جي فرصت ئي ڪانهي. اسين چوويهہ ئي ڪلاڪ جنگ ۾ جنبيل رهون ٿا."

هڪڙو وڏيرو هڪ وڏي رقم جو چيڪ هنن کي ڏيڻ آيو. پر هنن اهو نہ ورتو ۽

جيو " سان کي خيرات جا سڪا نہ کپن، پر اسانکي گوليون گهرجن ۽ اهي آگريون کپن جي بندوقن جون گهوڙيون دٻائن ۽ اهي سر کپن جي ڪٽجڻ لاءِ تيار هجن."

هڪڙو شاعر آيو ۽ جهڪي جهڪي الائي ڪيترا لکنوي سلام ڪيائين، ۽ پوءِ هڪڙي اخبار ۾ فلسطينين جي پنيرائيءَ ۾ پنهنجو ڇپيل شعر ڏيکاريائين. هنن اهو پڙهڻ يا ٻڌڻ کان انڪار ڪري ڇڏيو، ۽ چيو "اسان تاريخ جي ورقن تي پنهنجي رت سان پنهنجا شعر لکي رهيا آهيون. توهان جهڙن آسودن ۽ معزز شهرين جي شعرن جي اسانکي ضرورت ڪانهي."

هڪڙي مولانا، ڊگهي اڇي ڏاڙهيءَ وارو، هڪ وڏي آمريڪن موٽر ۾ اچي پهتو ۽ پنهنجي عربيءَ جي ڄاڻ جو مظاهرو ڪندي، عربيءَ ۾ چيو "اسان پوري ملڪ جي مسجدن ۾، توهان فلسطيني ڀائرن جي فتح واسطي هر نماز پٺيان دعائون گهرڻ جو بندوبست ڪيو آهي." فلسطيني شاگرد اصلي متاثر ڪونہ ٿيا ۽ مولانا سان اکين ۽ اکيون ملائي چيائون "جنگ لوهہ رت ۽ جرئت جو مامرو آهي. خالي هٿن جي دعائن سان ان کي منهن ڏئي نہ ٿو سگهجي. اهي هٿ دشمن خلاف کڄڻ کپن. هٿن کي دعائون پڙهڻ جو خالي ڪشتو بنائڻ بدران هٿ هٿيار پڪڙين ۽ بندوقن جون گهوڙيون دٻائن."

هڪڙي سياسي پارٽيءَ جو وفد آيو. ان جي اڳواڻ چيو "اسين پڪا ۽ امن پسند شهري آهيون، انڪري مظاهرا ڪري نہ ٿا سگهون، پر ڳوٺ ڳوٺ ۾، شهر شهر ۾ توهانجي حق ۾ ٺهراءَ پاس ڪرايا اٿئون." فلسطينين وراڻيو، "گڏيل قومن ۽ گڏيل عرب جماعتن جي ٺهرائن جو ٻہ پائيءَ جيترو اثر ڪونهي."

شاگردن جو ٽولو آيو. انهن ۾ اديب پڻ شامل هو. هنن جي هٿن ۾ ڪهاڙيون هيون. هنن چيو "اسين لبنان ۾ محاذ تي هلڻ ڪاڻ تيار آهيون. توهانجي پيڙا، اسانجي پيڙا آهي."

فلسطينين اٿي، هن ٽولي جي هڪ هڪ جڻي کي ڀاڪر پاتو. ●

پروفيسر

اڳي غائب دماغ قسم جي پروفيسرن جا ٽوٽڪا ٻڌبا هئا. هي پروفيسر انهن مان نه آهي. پر هن کي ليڪچر ڏيڻ جو خبط هوندو آهي، سو به ڪلاس کان ٻاهر. هو سماج ڄاڻ (Sociology) جو پروفيسر آهي، ۽ جڏهن به سماجي بي انصافيءَ جي ڪا گهٽنا ٻڌندو آهي ته ليڪچر شروع ڪري ڏيندو آهي، هنجو ليڪچر سدائين اڻ کٽندڙ هوندو آهي، ايتري قدر جو ٻڌندڙ بور ٿي کسڪڻ لڳندا آهن. انڪري هڪڙي ڪهاڻيءَ ۾ هڪ واقعو ۽ هن جو هڪ ليڪچر مس ماپي سگهندا.

اهو واقعو ان ملڪ جو آهي، جتي اڇوت رهندا آهن. پر پهرين مان هن پروفيسر جو ان واقعي تي ليڪچر ٻڌائيندس ۽ پوءِ اهو واقعو، ڇوته انديشو آهي ته دلچسپيءَ ڪري واقعو ته پڙهيو ويندو، پر دلچسپيءَ جي اٿاٿ ڪري متان پنيان ڏنل ليڪچر کي اڌ ۾ نه ڇڏيو وڃي.

هن ڀيري غير رواجي ڳالهه اها آهي ته جڏهن ساڳئي ملڪ مان، هن واقعي کان اڳ، پوليس جي ظلم جي، هڪ ٻئي واقعي جي خبر آئي هئي، جنهن ۾ هڪ ٽاٽي تي تتل سيخون وجهي، ڪيهن ماڻهن جون اکيون انڌيون ڪيون ويون هيون، تڏهن به پروفيسر لڳ ڀڳ ساڳيو ليڪچر ڏنو هو ۽ هن کي اهو به ياد نه رهيو هو ته اتفاق سان ان ڀيري پڻ ٻڌندڙ ساڳيا هئا........

پروفيسر چئي رهيو آهي: "بنيادي ڳالهه سمجهڻ جي هيءَ آهي ته پوليس، طبقاتي سماج جي پيداوار آهي. ملڪيت رکڻ وارو طبقو وجود ۾ آيو ته ان ۾ مار طبقي نه رڳو پنهنجي مال ۽ جائداد جي حفاظت لاءِ پر پنهنجي جان جي بچاءَ واسطي به پوليس کي وجود ۾ آندو. ٻي بنيادي ڳالهه سمجهڻ جي هيءَ آهي ته گهٽ ۾ گهٽ ٽين دنيا جي ملڪن ۾ پوليس ڏوهه گهٽائڻ ۽ ضابطي ۾ رکڻ بدران، ڏوهه وڌائڻ ۽ ڏوهه پيدا ڪرڻ جو باعث بنجي ٿي. پوليس ڏوهن کي هٿي ڏئي ٿي، ماڻهن ۾ ڦرلٽ پيدا ڪري ٿي، دهشت پکيڙي ٿي، تشدد ۽ بدامنيءَ کي ٽيڪ ڏئي ٿي، ڪوڙا فرياد داخل ڪري ٿي، جڙتو الزام لڳائي ٿي، ڪوڙا ڪيس ٺاهي ٿي، ڪوڙا شاهد ۽ ڪوڙيون شاهديون تيار ڪري ٿي، بيگناهن کان سچي ڪرائڻ جي بهاني هنن سان غير انساني سلوڪ ڪري ٿي ۽ هنن کي خوفناڪ عذاب ڏئي ٿي، ۽ اهو سڀ ڪجهه پئسا حاصل ڪرڻ ۽ 'متان حڪم' مڃڻ لاءِ. جوا جون پاتاريون، نشي جا اڏا ۽ ٻيا سماج دشمن ۽ قانون جي ڀڃڪڙي ڪندڙ مرڪز، پوليس جي

سهائتا ۽ سرپرستيءَ ۾ هلن ٿا. وتشائن جي ڪاروبار ۽ عياشيءَ جي اڏن جي ڪمائيءَ جو وڏو حصو پوليس جي کيسن ۾ پهچي ٿو. سمگلنگ، چوربازاري ۽ ملاوت، ۽ پرڏيهي ناٿي جي مٿا سٿا تہ پوليس جا نقد فصل (Cash crops) آهن. شاهراهن تان لنگهندڙ هر ٽرڪ ۽ هر مسافر لاريءَ کي هر چوڪيءَ تي خرچي ڏيڻي پوي ٿي، پوءِ چاهي هنن جا ڪاغذ پٽ پورا هجن ۽ هنن کاٻہ قانون جي پيڪڙي نہ ڪئي هجي. پر اهو ائڊوانس آهي ڪڏهن بيقانوني يا حادثو ڪرڻ جي حالت ۾ حفاظت لاءِ. شهرن ۾ پيو تہ ٿهيو پر فوٽ پاٿي دڪاندارن، ريڙهي وارن گهوراڙن، تانگي وارن ۽ رڪشا وارن کي بہ منٿليون ڏيڻيون پون ٿيون. اهڙي ريت هر ٿاڻي کي ڏهاڙي اڌ لک جي لڳ ڀڳ آمدني ٿئي ٿي ۽ ان ۾ هيٺان کان مٿي تائين ڏاڍي اصول سان ونڊ ورڇ ٿئي ٿي......

پروفيسر رلٽو ملٽو ماٺهو آهي. ڪنٽين ۾، ڪامن روم ۾، ورانڊن ۾، راند جي ميدان تي، ساهتي ۽ سياسي گڏجاڻين ۾، هاسٽلن ۾، عملي جي ڪالونين ۾ ۽ لئبريريءَ ۾ وڃي شاگردن، استادن، ڪلارڪن، پٽيوالن، چوڪيدارن ۽ بورچين سان ڪچهريون ڪندو آهي .... رات جي مانيءَ ڪانپوءِ ڪجهہ شاگرد، بورچي، پٽيوالا ۽ چوڪيدار، ڊرائنگ هال (ڪاڏي جي صفي) ۾ ويهي ڪچهري ڪري رهيا آهن. اخبارن ۾ هڪ پاڙيسري ملڪ ۾ پوليس جي ظلمن جون خبرون آيون هيون ۽ هي همراهہ ان تي ٽيڪا ٽپڻي ڪري رهيا آهن. هو هڪ وڏي ميز جي چوڌاري ڪرسين ۽ بينچن تي ويٺا آهن. ٻہ ٽي ڄڻا بيٺا آهن. صفي ۾ ٽيوب لائيٽ جي ڪيراٿي روشني آهي ۽ اوبر بچيل ٻوڙ ۽ ڀڳين جي سرهاڻ. پروفيسر اچي نڪري ٿو. سڀ اٿي بيهن ٿا ۽ هن کي وهڻ واسطي هڪڙي ڪرسي ڏين ٿا. هو ڇهري مان چاليهن جو نہ ٿو لڳي. ڏاڍو صحتمند ۽ شاگردن جهڙو سمارٽ آهي. وهڻ سان چيائين تہ جيڪا ڳالهہ هلي پئي، سا جاري رکي وڃي. هن جي چوڻ جو اهو دستوري جملو آهي. موجود ماڻهو هن جي ان عادت کان واقف آهن. هو پنهنجي ڳالهہ ٻولهہ جاري رکن ٿا. ٿورو بحث مباحثو مات ۾ ٻڌڻ ڪانپوءِ پروفيسر پاڻ ڳالهائڻ جو وارو ورتو هو.

هن جو ليڪچر اجا چالو آهي: "توهان گهٽو ڪري ڀهراڙيءَ جا آهيو. اتي پاڻ پوليس جا ڦهر ۽ ڪلوراسرس آهن. اتي ڦرلت ۾ پوليس سان گڏ وڏيرا ۽ ميمبر بہ شامل ٿين ٿا. هو پوليس جا دلال ۽ سهڪاري بنجن ٿا ۽ پوليس هنن سان سازشن ۾ شريڪ ٿي ڳوٺاڻن کي ظلم جي گهاڻي ۾ پيڙي ٿي ..... نرجوان ڌيءَ جي پيءُ کي ڪوڙي پوليس ڪيس ۾ ڦاسائي بند ڪيو وڃي ٿو. هن غريب کي پنهنجا بند خلاص ڪرائڻ جي هڪ ئي واهہ ٻڌائي وڃي ٿي. پوءِ هي بيوس ۽ مجبور پيءُ، پاڻ جيتري بيوس ۽ مجبور ڌيءُ کي سازشين جا پهلو گرم ڪندي، ڏسندو رهجي وڃي

تو.... ڪنهن اچڻ واري وزير يا وڏي آفيسر جي موزون مهماني ڪرڻ جي بهاني سان پوليس ۽ ميمبر تہ مان پڪي، ڪڪڙ، ڇيلا، شراب ۽ ڪاڏي پيتي جو ٻيو سامان ڪنو ڪن ٿا ۽ اوڳو وصول ڪن ٿا ۽ ملاقاتيءَ جي وندر واسطي سهڻيون ڇوڪريون گهرائن ٿا. ڪو اهڙو صاحب اچي يا نہ اچي پر پوليس ۽ ميمبر ان بهاني سان مٿيون ڪارروايون ڪندا رهندا آهن ۽ ڪنهن کي بہ انهن حڪمن جي پيڇڪڙي ڪرڻ جي همت نہ ٿيندي آهي، ڇو تہ هن کي ڪوڙن ڪيسن ۾ ڦاسائي، هن کي صفا تباهہ ڪيو ويندو. دولتمند ۽ مڃي ماني وارن شخصن کي اهڙن ۽ ٻين بهانن سان پئسو پهچائڻو پوي ٿو، ور نہ ٻي صورت ۾ هن تي چوري، اغوا، زوري زنا، ناجائز هٿيار رکڻ، ويندي خون جا هٿراڊو ڪيس ٿي سگهن ٿا. ماڻهوءَ جي نہ زال محفوظ آهي، نہ ملڪيت، نہ حياتي ۽ نہ عزت آبرو. پوليس جي خواهش خلاف ڪو سچي شاهدي بہ ڏئي نہ ٿو سگهي. سڀ ڪجهہ ڄاڻندي بہ ماڻهو ڪورٽ ۾ خدا جو قسم کڻي ڪوڙي شاهدي ڏيڻ تي مجبور ٿين ٿا. پئسي ۽ ميمبر جي پنيرائيءَ ڪانسواءِ ڪو فرياد بہ داخل نہ ٿو ڪيو وڃي. ماڻهن ۾ حد کان وڌيڪ پوليس جي هيبت ۽ هراس ويهي ويو آهي ..... پوليس عوام جي بچاءَ ۽ نگهبانيءَ جو اهڃاڻ آهي. هجڻ تہ ائين کپي تہ پوليس وارو پرسان ڏسي، ماڻهوءَ کي محفوظ هجڻ جو احساس ٿيڻ کپي. پر عملي طرح ائين آهي جو هن ورديءَ واري کي پاڻ ڏي ايندو ڏسي يا پنهنجي در جو ڪڙو ڪڙڪائيندي پسي، ماڻهوءَ جو اڌ ساهہ نڪري ٿو وڃي ۽ دل ئي دل ۾ خدا کان پناهہ گهرڻ ٿو لڳي، پوءِ هنجو ضمير صاف ئي ڇو نہ هجي ۽ هن ڪو ڏوهہ ئي نہ ڪيو هجي. يورپ ۾ ائين نہ آهي. لنڊن ۾ پهرين پهرين مان پوليس واري جي پاڇي کان بہ گهبرائيندو هوس. پر اتي رهڻ سان پتو پيو تہ هو واقعي ئي عوام جا همدرد، سهڪاري ۽ مددگار آهن. هنن جي مزاج ۾ تيزي، تڙاتپ ۽ سختي نہ آهي. رستي يا بزار ۾ توهانجي مسئلي ۾ مرڪندڙ مک سان مدد ڪندا، صفا خادم بنجي. مثال طور توهانکي ڪا ائڊريس پڇڻي آهي تہ هو توهانکي تفصيل سان ٻڌائيندا ۽ ڪن حالتن ۾ تہ پرڏيهي سان ڳهل پنڌ گڏ هلي، گهربل جاءِ ڏيکاريندا. عورت هوندي تہ هنجي سامان جي ٽوڪري يا ننڍڙو ٻار بہ کڻائي هلندس. خير اها تہ هٿي ولايت جي ڳالهہ. پر هتي اهو بہ وسارڻ نہ کپي تہ جي پوليس جي خلاف مٿي شڪايت ڪندا تہ توهانکي پنهنجي وڌيڪ تباهيءَ لاءِ تيار ٿيڻو پوندو. مان سوچيندو آهيان تہ عوام ۾ وڏي سگهہ آهي، پوءِ سڀ ڪجهہ صبر ۾ سهڻ يا انصاف ٿيڻ جي اميد ۾ وهڻ بدران، هو گڏجي اهڙن ظلمن ۽ زيادتين جو مقابلو ڇو نہ ٿا ڪن؟ اصل علاج تہ اهو آهي تہ ذاتي ملڪيت وارو طبقاتي سماج مٽايو وڃي، پر تيستائين؟ بهر حال هيءَ گهٽنا، جنهن تي توهان ڳالهايو پئي، سا ظلمن جي تاريخ ۾ پنهنجو مٽ پاڻ آهي ....."

هيءَ اڇوت ماسترياڻي هن پرڳڻي ۾ پنهنجي جاتيءَ جي پهرين ڇوڪري هئي، جنهن مئٽرڪ پاس ڪئي هئي. هوءَ تازوئي هن ننڍڙي شهر ۾ ماسترياڻي مقرر ٿي آئي هئي. هوءَ اسڪول جي اڱڻ اندر هڪ پٽيوالِيءَ سان گڏ رهندي هئي. هوءَ نوجوان هئي ۽ سندر هئي. هڪ رات ورديءَ ۾ چار پوليس وارا ٽئڪسيءَ ۾ آيا ۽ اچي ان ڪوارٽر جو در کڙڪايائون، جنهن ۾ ماسترياڻي رهندي هئي. جيئن ئي پٽيوالِيءَ طاق کوليو، هي اندر گهڙي پيا ۽ ننڍا ڪڙي نوجوان ماسترياڻيءَ کي ڪنيي ڪنيائون ۽ اچي ٽئڪسيءَ ۾ وڌائون. پوليس وارن جي حڪم تي ٽئڪسي هلڻ لڳي. هوءَ ڦٿڪڻ ۽ رڙيون ڪرڻ لڳي. پوليس وارا هن تي کلڻ ۽ گاريون ڏيڻ لڳا. هنن هن کي سوگهو پڪڙي رکيو. هن جي ڇيڪن کي بند ڪرائڻ لاءِ هنن هنجي وات تي هٿ رکڻ به ضروري نہ سمجهيو. البت هن کي ٻہ چار نقڙوهائي ڪڍيائون. پوءِ هوءَ هٿ ٻڌي، هنن جي پيرن تي ڪري ۽ هنجون هاريندي وينتيون ڪرڻ لڳي: " ڀڳوان جي واسطي، پرپوءِ جي نالي، مونکي ڇڏيو، منهنجي آبرو نہ لٽيو.... رام جي واسطي مان توهان کي مائرن، ڀينرن، ڌيئرن جو واسطو ٿي وجهان...." پر پوليس وارن جا ٽهڪ وڌ سلند ٿي ويا. ڊرائيور کي کهل اچي رهي هئي ۽ هن جو اندر اپامڻ لڳو هو ۽ پنهنجي بيوسي ڏسي فقط ايترو خيال آيس تہ پوري رفتار سان گاڏي ڪنهن وڻ يا پٽ سان ٽڪرايان ۽ پلي هن ظلم سان گڏ مان بہ ختم ٿي وڃان. پر هو فقط ايترو چئي سگهيو: "جمعدار صاحب، هن تي ديا ڪريو!" ان تي اهڙي چڙٻ مليس جو وري ڪجهہ چوڻ جي جرئت نہ ٿيس.

اهڙي جڳهہ تي پهتا، جتي صوبيدار سندن انتظار ڪري رهيو هو. ماسترياڻيءَ کي گهلي لاٿائون ۽ ڊرائيور کي ترسڻ جو حڪم ڪيائون. هڪڙي ڪوٺيءَ ۾ هن کي صوبيدار سان ڇڏيائون ۽ پاڻ چارئي پوليس وارا ٻئي ڪمري ۾ ويهي شراب پيئندا رهيا. پهرين ڪوٺيءَ مان ماسترياڻيءَ جي منٿن ميڙن، پاڏائڻ، ڦٿڪڻ، پلنگ ۽ ڪرسين جي گسڪڻ، گلاس ۽ بوتلن جي ڪرڻ ۽ ڀڃڻ جا آواز اچي رهيا هئا، جڻ ڪا وڏي ڇڪتاڻ جاري هئي. رات جي هن وڳڙي ۾ هڪ ٻن واڻهڙن بہ لنگهندي اهي ڪيهون ٻڌيون ۽ بيٺل ڊرائيور کان پڇيائون تہ ڪهڙي ماجرا آهي؟ پوليس جو نالو ٻڌڻ تي ڪن ٻوساڻيو. هو ٽڪڙا ٽڪڙا پنهنجي واٽ وٺي ويا. صوبيدار ڪامياب نہ ٿي رهيو هو. دروازو کليو ۽ صوبيدار ظاهر ٿيو: صفا اگهاڙو، نشي ۾ ٻڏل، ڳاڙهيون اکيون ۽ وحشي چهرو. هن ٻن پوليس وارن کي اندر سڏيو. هنن جي مدد سان، ماسترياڻيءَ کي زوري ڪندو رهيو.

ٻن ڪلاڪن کانپوءِ پوليس وارن کي چيائين: "وٺي وڃو هن ڪتيءَ کي ۽ وجي ڦتل کوهہ ۾ ڦٽي ڪيوس!"

چارئي پوليس وارا، ماستريائيءَ کي گهليندا، وري اچي ساڳئي ٽئڪسيءَ ۾ ويٺا. ماستريائي جا ڪپڙا چيهون چيهون ٿيل هئا، هنجي ڪنڌي ۽ ڪنواري بدن تي چڪن ۽ رهندن جا نشان هئا، ۽ هيٺيون لباس رت سان داغيل. هوءَ اڃا بيهوشيءَ ۾ وڪلي رهي هئي: "اي ڀڳوان .... اي پرماتما ... منهنجي عزت .... منهنجي آبرو ......"

ڊرائيور کي ان مندر ڏانهن هلڻ لاءِ چيو ويو جو شهر کان ٻاهرپرو هو. اتي پوليس جا ٻه پيالي ياتي ۽ پنچائت جو ميمبر سڀاڻ موجب اول ئي موجود هئا. ڊرائيور کي ڏوڪا ۽ چتاءَ ڏئي ڇڏيو ويو. ڇهه ئي ڄڻا ڇوڪريءَ کي ڇڪيندا، مندر ۾ پهتا. هو پنهنجي شغل ۾ شروع ٿي ويا: شراب، ڪباب ۽ ڇوڪريءَ تي واري وٽيءَ سان حملو. ڇوڪري ڪنجهندي ۽ ڪيهون ڪندي رهي. پاڻي تي گهريائين ته هنجي وات ۾ شراب ٿي وڌو ويو. مندر جي پنڊت، پوليس ۽ اهو شغل ڏسي درياءَ پوتر مندر ۾ آئي، مندر کي اپوتر ڪيو28 "رامدررام، رام...... هڪ شو ويو، ڪلجگ آهي ڪلجگ، ..... رام، رام، رام!" چوندي هو مندر مان نڪري رات جي اونداهيءَ ۾ گم ٿي ويو. اوسي پاسي هارين جا گهر هئا. گوڙ شور تي، انهن مان ڪجهه ماڻهو نڪتا ۽ اچي هي ڏيک ڏٺائون ۽ ڪجهه وقت ڏسندا رهيا، پر پوليس جا ماڻهو ڏسي پوئتي هٽي ويا ۽ ان ڊپ کان وڃي گهرن پيڙا ٿيا ته متان پوليس وارن جي نظرن ۾ نه اچي وڃون. هڪ ٻن ڄڻن کي خيال آيو ۽ ٻين سان صلاح ڪيائون ته اسانکي گڏجي هن مظلوم ڇوڪريءَ جي سهائتا ڪرڻ گهرجي، پر ڪير به هنن جو ساٿ ڏيڻ لاءِ تيار نه ٿيو. گهرن ۾ به ڇوڪريءَ جون ڪيهون هنن جي ڪنن ۾ وڃنديون رهيون، بي آرام ڪنديون رهيون. پوءِ ڪيهون بند ٿي ويون، باقي شرابي ٽهڪن جا پڙلاءَ وڃي رهيا.

صبح ٿيندي ٿيندي ماستريائيءَ جي ڪل ٽڙي چڪي هئي. هنجو دماغي توازن بگڙي ويو هو. هوءَ رڳو اکيون ڦوٽاري، ٻانهون ڊگهيون ڪري، هٿن جا چنبا ڦهلائي، چرين وانگر چيخون ڪري رهي هئي. رات وارين ڪاروائين اول ئي هنجي شڪل صورت ۽ ڪپڙا لٽا، ديوانن جهڙا ڪري ڇڏيا هئا.

ٻئي شهر ۾، جو تعلقي جو هيڊڪوارٽر هو، ان جي سرڪاري اسپتال ۾ به پوليس وارا اهو چئي ماستريائيءَ کي ڇڏي ويا ته هيءَ ڪا رولو ديواني آهي ۽ رستن تي ڌڪا کائي رهي هئي.

اها هئي انهن اخباري اطلاعن جي داستاني تصوير، جنهن تي حاضرين، پروفيسر جي اچڻ کان اڳ، خيالن جي ڏي وٺ ڪري رهيا هئا.

پروفيسر کي محسوس ٿي رهيو آهي ته اڄ ٻڌندڙ هن جي ليڪچر مان بيزار نه ٿي رهيا آهن ۽ ڪنهن به ڪسڪڻ جي ڪوشش نه ڪئي آهي، جيتوڻيڪ ان قسم

جون ... اگ بہ هن ساڳين ماڻهن سامهون ڪري چڪو آهي.
... منهنجي نيت اخبار جي هڪ ٻي خبر جي چند چاڻ ڪرڻ جي هئي، پر اوهان جنهن گهٽنا تي بحث ڇڙي ڪيو، مون بہ پڙ حصو ورتو." پروفيسر چوي ٿو.
"اها ٻي خبر ڪهڙي آهي،سائين؟" بہ ٽي ڄڻا هڪ ئي وقت پڇن ٿا.
"هڪڙي ٿاڻي تي هڪ بيلوهي ڇوڪري تي ڪوڙو الزام مڙهي، هن کي لاڪپ ۾ بند ڪيو ويو ۽ هن کي مارياڻون ۽ ايذاء ڇڙي ڏنائون تہ هن جي ڪيهن تي سوين ماڻهو ڪٺا ٿي ويا ۽ جوش ۾ اچي، ٿاڻي جي پيچ داهہ ڪري، ڇوڪري کي ڇڏاراياڻون ۽ پوليس وارن کي بہ اڌ مئو ڪري وڌائونا" پروفيسر ٻڌائي ٿو.
"سائين ان گهٽنا تي روشني ضرور وجهو!" ڪوڙ آواز چون ٿا.
پروفيسر کي اچرج لڳي ٿو: هي ڪهڙو موضوع آهي جو ماڻهو منهنجي ليڪچر مان ڪونہ ڪسڪيا آهن ۽ اجا بہ وڌيڪ ٻڌڻ چاهين ٿا! ●
(۱ڊسمبر ۱۹۸۳)

ورِي نہ ايندو وڻجارو

حاجي قطب احمد رنگ والا سان منهنجي ڏيٺ ويٺ ۽ واقفيت جون سرحدون منهنجي دڪان جون ديوارون هيون. ها، ڪڏهن ڪڏهن ڪتابن جي دڪانن تي اتفاقي ملڻ ٿيندو هو، يا "لطيف ڏينهن" ۽ اهڙن ٻين تهذيبي ميڙن ۾، يا ڪنهن شاديءَ جي موقعي تہ. اهڙن هنڌن تي جي ڪا وهڻ جو وجهہ ملندو هو تہ ڪچهري بہ ڪري وٺندا هئاسين. اسانجي واقفيت ڪي پندرهن سورهن سال ٿي ويا هئا، پر ڪڏهن بہ هڪ ٻئي ڪي شادي غميءَ جي ڪوٺ ڪانہ ڏنيسين. نہ ڪڏهن ڪا گهمڻ نڪتاسين ۽ نہ ڪڏهن سئنيما يا هوٽل ۾ گڏ وڃي ويٺاسين. مان هنجي دڪان ۾ ويندو هئس، تہ زوريءَ بہ ڪجهہ وقت وهاري ڇڏيندو هو، ۽ چانهہ پاڻي ۽ ميوي مٺائيءَ سان ڀؤ ڪرائڻ ڪانسواءِ اٿڻ نہ ڏيندو هو. مان ڪيترائي ڀيرا هن کي منهنجي گهر يا اسپتال اچڻ جي صلاح ڪئي، پر هو ڪڏهن بہ نہ آيو.

هن واقفيت جي شروعات ان وقت ٿي جڏهن مان پنهنجي گهر جي ججهہ جوڙائي رهيو هوس. هن جو هارڊ ويئر Hard ware جو دڪان هو. هن وٽ ڪوڪا ڪڙا، ڪنڊا، پينٽ، رنگ ۽ ٻيو ججهين ۾ ڪتب ايندڙ سامان هو. انڪري مونکي ڇهہ مهيناڪن، ٻئي ٽئين ڏينهن هن وٽ وڃڻو پوندو هو. مون ڀڃا ڳاڇا مان اهو بہ ڏٺو تہ هو ٻين دڪاندارن جي ڀيٽ ۾ شين جي قيمت مناسب ۽ ڪجهہ نہ ڪجهہ گهٽ وٺي ٿو. پوءِ سمورا ٿيڙ هن کان ڳنهڻ لڳس. هنجي ڳالهائڻ ۾ سادگي، فضيلت ۽ ڪشش هوندي هئي. هنجو لهجو واپارين جهڙو گهٽ ۽ پڙهيلان ڳڙهيلن جهڙو وڌيڪ هوندو هو. هو گهڻو ڪري انگريزي لباس پهريندو هو ۽ ڏاڙهي نہ رکائيندو هو.

هنجي هٽ اندر واپاري وڪر ڪانسواءِ، پٽين تي ڪن شين جا اشتهار ۽ ڪئلينڊر ٽنگيل هئا ۽ آيت واري هڪڙي تختي. ۾ ٽي وٽون وڌيڪ پٽريون هيون. سنڌن جاتيءَ جي پيير جي وڏي ۽ رنگين تصوير، ان جي هيٺان خود حاجيءَ جي مورت، جا اچي ۽ ڪاري هئي ۽ ماپ ۾ مٿين تصوير جي اڌ جيتري، ۽ پاسي ۾ هنجو گهر هٽ جي پنيان ۽ لاڳيتو هو ۽ وچ واري دروازي تي پردو چڙهيل هوندو هو. ڪڏهن ڪڏهن اتان ٻارڙن جي رڻ جو آواز ٻڌبو هو. هن کي ننڍيا ٻار بہ هئا، پر هنجا ۽ وڏا پٽ هن سان گڏ هن دڪان ۾ ڪم ڪندا هئا.

مان جڏهن دڪان ۾ ويندو هوس تہ حاجي، ڪو ڪتاب يا رسالو پڙهندي نظر ايندو هو، يا اهو ڪتاب ميز تي رکيل هوندو هو. هڪ ڀيري منهنجو لکيل ڪهاڻين

جو ڪتاب، هنجي هٿ ۾ ڏٺم. پر مونکي محسوس ٿيو ته هن کي منهنجي ۽ ان ڪتاب جي وچ ۾ ناتي جي ڄاڻ ڪانهي.

هڪ ڏينهن هنجي هٿ ۾ گهڙيس ته هڪدم پڇيائين "ڊاڪٽر سائين، توهين ڪهاڻيڪار نجم عباسي ته نه آهيو؟"

مون هاڪار ڪئي.

هو اٿيو ۽ اچي مونکي خوشيءَ مان ڀاڪر پاتائين.

"مونکي تازوئي اهو شڪ پيو هو. پر پڪ ڪرڻ واسطي توهان سان ڳالهائڻ جو اوسيڙو پئي ڪيم. توهان لکل لعل نڪتا. ڪڏهن اهڙي ڳالهه ئي ڪانه ڪئيو. توهان به سوچيو هوندو ته هڪ بدذوق واپاريءَ کي ادب جي ڪهڙي ساڃهه!" هن چيو.

"نه، اهڙي ڳالهه ناهي. توهان کي جهڙي قسم جا ڪتاب پڙهندي ڏسندو آهيان، اهي توهان جي ادبي ذوق جي بلنديءَ جي ڪافي ثابتي هوندا آهن." مون وراڻيو.

"توهان کي خبر هوندي ته مان توهان جي مداحن مان آهيان ۽ توهانجا هڙئي ڪتاب پڙهندو رهندو آهيان" هن چيو.

جاءِ جي اڏاوت پوري ٿيڻ ڪانپوءِ به، جڏهن به مونکي ڪڙي ڪنديي يا ٻي ڪنهن به اهڙي وٿ جي حاج پوندي هئي، جا هن جي دڪان تان ملي سگهي ٿي ته مان هنجي دڪان ڏانهن منهن ڪندو هوس. ان بهاني ڇهين ٻارهين مهيني هن سان ڳالهائڻ ۽ خيالن جي ڏي وٺ پئي ٿيندي هئي.

هو مون سان هاڻي کلي دل ۽ کلئي ذهن سان ڳالهائڻ لڳو هو. هو چوندو هو: "جنهن جاتيءَ ۾ مان رهان ٿو، ان سان اٺٽو وهٽو پوي ٿو. ان سان رسمن ۾ ساٿ ڏيڻو پوي ٿو. خاص ڪري ان حالت ۾ ماڻهو اڪيلو رهجي ويندو. مان مذهبي رسمون به سماجي ڪارج ۽ پنهنجي تهذيب جو حصو سمجهي، ادا ڪندو آهيان."

هڪ ڏينهن دڪان ۾ ويس ته هو ڪونه هو. هنجي پٽن ٻڌايو ته هو نماز پڙهڻ ويو آهي. ٿوري دير ۾ هو اچي ويو. ڇوڪرا ڏنڌي کي منهن ڏئي رهيا هئا ۽ اسين ٻئي ڪچهري ڪرڻ لڳاسين. ڳالهين ڪندي هن چيو "مان نماز کي سماجي ڪارج ۽ پنهنجي تهذيب جو حصو سمجهي پڙهندو آهيان. جڏهن مان گهر ۾ هوندو آهيان يا اڪيلو هوندو آهيان، ته نماز ڪونه پڙهندو آهيان. جڏهن ٻه ٽي ڄڻا نماز پڙهڻ وارا هوندا آهن ۽ به نماز پڙهڻ لاءِ تيار ٿيندا آهن ته مان به انهن سان گڏ بيهي ويندو آهيان. جمعي جي نماز ۽ عيد جي نماز سيني سان گڏجي ضرور پڙهندو آهيان. پيا روزو رکندا آهن ته مان به روزو رکندو آهيان. پر جي ڪنهن روزي دوران سهڻ کان ٻاهر بک يا اڄ لڳندي اٿم ته لوڪ کان لڪي ڪجهه ڪائي پي وٺندو آهيان. ائين

ڪندي مونکي گناهہ جي ڇهنڊڙي ڪانہ پوندي آهي. اسان شيعا آهيون. محرم ۾ جڏهن اسانجي جاتيءَ جو ننڍيو وڏو ڪارا ڪپڙا پائيندو آهي تہ مان پڻ ڪارا ڪپڙا ڍڪيندو آهيان. مجلسن ۾ بہ ٻين وانگر حاضر رهندو آهيان ۽ پڙ نڪرندو آهي تہ ان ۾ شريڪ ٿيندو آهيان."

هڪ لڳا ٻڌايائين تہ هو حج تي وڃي رهيو آهي:

"اسانجي جاتيءَ ۾ منهنجي حيثيت وارا دولتمند، حج تي ضرور ويندا آهن. مون حج ڪرڻ ۾ دير ڪئي آهي. جاتيءَ وارن ان باري ۾ مونکي اشارا ڏيڻ، سنئون سڌو چوڻ ۽ ٽوڪون هڻڻ شروع ڪيو آهي. سو هن سال وڃان پيو."

موٽي آيو تہ چيائين "مان ڏاڍو بيزار ٿيس. ڏاڍي رش هئي ۽ عرب اسانکي جانورن کان بہ گهٽ ٿا سمجهن. هنن جي اسان سان روش ڏاڍي کهري ۽ اڻنگي آهي. هڪ تہ اتي اسلام جوبنياد هجڻ جي ڦونڊ، ٻيو وري اسان هوندا آهيون سندن ڏرتيءَ تي، سو اصلي ڪتن سان ڳڏ ٿا ڪارائين. هڪڙي ڳالهہ خاص طرح منهنجي ذهن ۾ ويئي: هو نماز جا ڏاڍا پابند آهن. بانگ ٻڌائون تہ هزار ڪم ڇڏي، نماز ۾ جٽي ويندا. مونکي اهو احساس بہ ٿيو تہ هنن جي نماز، عبادت کان وڌيڪ هنن جي تهذيب جو حصو بنجي وئي آهي."

هو ٽئين چوٿين سال يورپ يا آمريڪا جي سير تي ويندو هو ۽ نئين صحت، چهري جي نئين چمڪ، نئين چاڻ ۽ ڪتابن جا انبار آڻيندو هو.

هڪ ڏينهن ٻارن جي تعليم جي ڳالهہ نڪتي تہ چيائين "اسان جي جاتي، ڪاروباري جاتي آهي. پيڙهين کان وڻج ائين رهيا آهيون. ٻارن جي پالنا اهڙي وايو منڊل ۾ ٿئي ٿي جو ننڍي هوندي کان ئي هنن جي رڳ رڳ ۾ ڪاروبار سمائجي وڃي ٿو ۽ اڳتي هلي هو ان ۾ ڪامياب بہ ٿين ٿا. انڪري مائٽ بہ جلد ئي هنن کي پنهنجن ڌنڌن ۾ لڳايو ڇڏين. اسان وٽ ڪي ڳاڻ ڳڻيا اهڙا ڇوڪرا هوندا آهن، جي وڏيون ڊگريون پاس ڪندا آهن. البت مون پنهنجي ٻارن کي اعليٰ تعليم ڏيارڻ جي ڪوشش ڪئي، پر هي ٻئي وڏا ڇوڪرا تہ مئٽرڪ کان مٿي هلي ڪونہ سگهيا. باقي ننڍا ڏسون تہ ڪهڙو ٿا ٻولو ٻارين."

حاجي قطب احمد کي جيون سان پيار هو. هو جيون مان پوري رس حاصل ڪرڻ جي ڪوشش ڪندو هو. هو ڪائڻ پئڻ ۽ ڪپڙي لٽي جو ڏاڍو شوقين هو ۽ سدائين ٽپ ٽاپ رهندو هو. پٽن کي بہ ساڳي ريت سهڻن ويسن ۾ ۽ سمارٽ رهڻ جي عادت وڌي هئائين. موٽر جي ڪا خاص ضرورت ڪانہ هئس. پر ٻارن ٻچن کي گهمائڻ لاءِ اها بہ رکي هئائين. موٽر ۾ اوڙي پاڙي جي مسڪين مريضن کي اسپتال تائين پهچائڻ ۾ وڏي خوشي محسوس ڪندو هو. هو چوندو هو تہ زندگيءَ سان پيار ان ۾ آهي تہ پاڻ زندهہ رهجي ۽ ٻين کي بہ زندهہ رهڻ ڏجي. نہ رڳو زندهہ رهجي،

پر پاڻ به خوشحال زندگي گذارجي، ۽ ٻين کي به خوشحال زندگي گذارڻ ۾ سهائتا ڪجي. خوشحالي گڏيل ۽ سماجي ٿيندي آهي، زندگي پڻ گڏيل ۽ سماجي ٿيندي آهي. اڪيلي انسان جي خوشي، انسانن جي گڏيل خوشيءَ جو مقابلو ڪري نه ٿي سگهي.

هڪڙي گهمري هن چيو "مان پيٽي بورجوا آهيان، هن وقت منهنجي ايتري پهچ آهي، جو وڏو نه، ته به ننڍڙو ڪارخانيدار يا بورجوا بڻجي سگهان ٿو، پر منهنجو ذهن اهو قبول نه ٿو ڪري ته پورهيتن جي پرماريت ڪريان ۽ انهن جو ڪٽيو ڪاوان."

هن جا پٽ مونکي "چاچا" چوڻ لڳا هئا. جڏهن حاجي هٽ تي نه هوندو هو ته هو ويهي مون سان ڳالهيون ٻولهيون ڪندا هئا. اڪثر هو پيءُ جون دانهون ڏيندا هئا ۽ شڪايتون ڪندا هئا.

هڪ پيري چيائون ته بابو غير ضروري سخاوت ڪري ٿو ۽ وڏا وڏا چندا ۽ امدادون ڏئي ٿو، ۽ اهڙي طرح پنهنجو زيان ڪري ٿو.

اهو ڪاٿو مون به ڪيو هو ۽ ڪجهه ڏٺو هو ۽ ڪجهه ٻڌو هو ته هو قومي تحريڪن لاءِ، ٻوليءَ جي هلچل لاءِ، تهذيبي سر گرمين لاءِ، اسپتالن لاءِ اسڪولن لاءِ دل کولي رقمون ڏيندو رهندو آهي. ان حقيقت جي پٺڀرائي، منهنجي ڪن چاڻو سياسي ۽ سماجي ڪارڪنن به ڪئي هئي ته حاجي سَون نه پر هزارن ۾ ڏين جي سهائتا ڪري ٿو ۽ ڪندو رهي ٿو.

پٽن ته هڪ لڳا اها به شڪايت ڪئي ته بابو وقت جو رخ به نه ٿو ڏسي. هن جو چوڻ هو ته ڪڏهن ڪنهن شيءِ جي مارڪيٽ ۾ اٿاڻ ٿي ويندي آهي. اهڙي وقت اها شيءِ لڪائي سگهجي ٿي ۽ ان جي قيمت پنجوڻي ڇهوڻي ملي سگهي ٿي. پر بابو اها شيءِ لڪائڻ به نه ڏئي ۽ وڪڻي به رواجي قيمت ۾.

حاجيءَ جي هڪڙي پلي عادت هئي. هن کي احساس هو ته هن جو فئملي ڊاڪٽر پيو آهي ۽ هو هن جوڻي علاج ڪرائيندو آهي، تنهنڪري پنهنجي ڪنهن به بيماريءَ جي باري ۾ مون کان اڏي پڇا ۽ اجايا سجايا سوال ڪري بور نه ڪندو آهي. هڪڙ گهمري، دڪان ۾ ملياسين ته مونکي هو ڪمزور نظر آيو. منهنجي پڇڻ تي ٻڌايائين ته به مهينا اڳ دل جي بيماريءَ جو دورو پيو هو ۽ مهينو کن اسپتال ۾ داخل ٿي رهڻو پيو. هن پنهنجي بيماريءَ جو حال حوال ائين ڏنو، جيئن غير ڊاڪٽر دوست کي ڏجي.

هڪڙي پيري، ڪو ٿيڙ خريد ڪرڻ لاءِ مونکي حاجيءَ جي هٽ تي وڃڻ جي حاجت پئي. ڇهه اٺ مهينا ٿي ويا هئا ته نه هنجي دڪان تي ويو هوس ۽ نه ڪنهن پئي هنڌ هن سان مڪا ميلو ٿيو هو.

دڪان ۾ حاجي صاحب موجود ڪونہ هو. هنجا پٽ، گراهڪن سان رڌل هئا. واندا ٿيا تہ پڇيو مان:

"حاجي سائين ڪونہ ٿو ڏسجي؟"

هن جون اکيون مون ۾ کپي ويون. انهن ۾ اچرج هو، ميار هئي يا سوال، سو مان سمجهي نہ سگهيس. وڏي پٽ جواب ڏيڻ ۾ وڌيڪ دير نہ ڪئي.

"چاچا، بابو تہ ٽي مهينا ٿيا گذاري ويو!"

"هان!" منهنجي وات مان نڪتو. مونکي ڌڌڪو پهتو.

"توهان ڏاڍي ڏک جي ڳالهہ ٻڌائي، مونکي بيحد افسوس ٿيو."

اها مون رسمي ڳالهہ نہ چئي هئي. مونکي سچ پچ افسوس ٿيو هو. هن سان منهنجو چڱو رستو رهيو هو، هو سٺي ذهن ۽ روشن خيالن وارو ماڻهو هو. پر منهنجو اهو ٻول ٻڌي وڏي پٽ چيو "چاچا، توهانکي افسوس ٿيو!"

هن اهڙي عجيب نموني، ائين چيو جو مان هيسجي ويس. خيال آيو تہ شايد مون هن جي ڳالهہ نہ سمجهي آهي، هن شايد پيءُ جي موت جي خبر نہ ٻڌائي آهي، ٻيو ڪجهہ چيو آهي. يا ٿي سگهي ٿو تہ هن جي جاتيءَ ۾ پيءُ جي لاڏاڻي تي ائين پرچاڻو ڪرڻ جو رواج نہ هجي ۽ مون غلط طريقو اختيار ڪيو آهي. يا ائين بہ ٿي سگهي ٿو تہ پيءُ جي ڪري هن تي جيڪي پابنديون هيون. انهن مان آجا ٿيا آهن ۽ هن لاءِ افسوس جو سوال ئي ڪونهي. يا هنجو موت ڪنهن خطرناڪ ڏوهہ يا گندي گناهہ سان ڳنڍيل هجي. بهرحال هو ۴۵ ورهين جو هو ۽ هنجي جيون، هنجي موت ڪان، هر لحاظ ڪان ڪارائتي هئي. هو جيون سان پيار ڪندڙ ۽ ترقي پسند انسان هو. هنجي ڳالهين ۾ پنهنجي ڌرتيءَ جي سرهاڻ هوندي هئي، پنهنجي ڌرتيءَ جا رنگ هوندا هئا، پنهنجي ڌرتيءَ جي روشني هوندي هئي.

هو منهنجي مونجهاري کي تاڙي ويا.

"چاچا، ڇا توهان کي اڳ ۾ بابي جي موت جي خبر ڪانہ پئي آهي؟" وڏي ڇوڪري پڇيو.

"نہ" ! مون وراڻيو.

"تہ پوءِ توهانکي هنجي موت جي تفصيل جي ڄاڻ بہ ڪانہ هوندي. جي ڄاڻ هجيو ها تہ افسوس نہ ڪيو ها. اهڙو موت تہ خدا هر ڪنهن کي نصيب ڪري."

مان منجهيل نگاهن سان هن ڏي نهاريندو رهيس.

هو چوندو هليو: "هنجو موت ڏهين محرم تي ٿيو. اهو جمعي جو ڏينهن هو ۽ هن مسجد ۾ جمعي جي نماز پڙهندي دم ڏنو. اهڙو برڪت ڀريو موت ڀاڳ وارن کي ئي تہ نصيب ٿيندو آهي."

مان حيرت مان هن کي ڏسندو رهيس. (۲۳ نومبر ۱۹۸۳)●

سنڌ ۾ طوفان

سليم ڏاڍي بيقراريءَ مان، دريءَ مان ٻاهر نهاري رهيو هو. هر لنگهندڙ ڇوڪريءَ کي ڇتائي ٿي ڏٺائين ۽ هر رڪشا جي آواز تي اميد ٿي جاڳيس. هن ۽ انيلا هِن هوٽل ۾ ملڻ جو سٽاءُ سٽيو هو.

سليم جي هيءَ سنگتياڻي، آفيس ۾ ٽيليفون آپريٽر هئي. جتي هو آفيسر هو. اڄ سليم جو گهر صفا خالي هو. هن جا هڙئي مائٽ، ڪجهه ڏينهن لاءِ، هن شهر کان ٻاهر ويل هئا. انيلا انجام ڪيو هوس ته اڄوڪي، يعني آچر رات، آچر جو سڄو ڏينهن ۽ سومر رات، ساڻس گڏ، سندس بنگلي ۾ هلي گذاريندي. سٽاءُ موجب، رات جو اٺين بجي هو هن هوٽل ۾ گڏجڻا هئا، ۽ اتان سليم جي گهر وڃڻو هون.

سليم ته اٺين کان اڳ پهچي ويو هو، پر هينئر ساڍا اٺ ٿيا هئا، انيلا اڃا ظاهر ڪونه ٿي هئي. سليم ان ڪري به بي آرام ٿي رهيو هو، جو آسمان وسڻ جا ويس ڪيو بيٺو هو، ۽ ور ورڪڙ وڄون تڪڙو تڪڙو چمڪاٽ ڪري رهيون هيون. هن چاهيو ٿي ته مينهن شروع ٿيڻ کان اڳ ۾ ئي هو گهر پهچي وڃن. مينهن پوڻ جي حالت ۾، رستي تي ڦاسي پوڻ جو انديشو هو. هيءَ هوٽل تلڪ چاڙهيءَ تي هئي ۽ هن جو بنگلو هتان ٽي ميل پري لطيف آباد ۾ هو. جڏهن زوردار برسات پوندي هئي، تڏهن تلڪ چاڙهيءَ تان، آبشار جي رفتار واري تيزيءَ سان پاڻي هيٺ وهڻ لڳندو هو، ۽ ان کان هيٺيون رستو پاڻيءَ سان ترت ئي تار ٿي ويندو هو، ۽ نئن وارو ڏيک ڏيندو هو. سليم کي خبر هئي ته اهڙي وهڪري ۾ لاهيءَ تان موٽر هلائڻ مشڪل هو. هيٺ اسٽيشن روڊ تي ۽ گاڏي کاتي ۾ مينهن جو پاڻي گڏ ٿيڻ وقت، ٽي فوٽ کن ٿي ويندو هو ۽ اهڙي حالت ۾ پاڻي موٽر جي انجڻ ۾ پهچڻ ڪري گاڏي بند ٿي ويندي ۽ بيهي رهندي.

کنوڻ جي چمڪاٽ ۾ تيزي ايندي ٿي وئي. ڪجهڪوڙ به ٿيڻ لڳي ۽ هوا جي رفتار ۾ واڌارو اچي ويو هو. نيٺ نوين بجي ڌاري، هن انيلا کي رڪشا مان لهندي ڏٺو. هو تڪڙو ٻاهر نڪتو. ان وقت برسات شروع ٿي چڪي هئي.

هن جلدي جلدي وڃي پنهنجي موٽر کولي.

انيلا مرڪن جي بارش وسائيندي چيو:

"تون ته اهڙي تڪڙ ۾ پيو ڏسجين، ڄڻ ته گاڏي گسڻ جو انديشو آهي."

"سکهي ٿي، اندر ويهه ڳالهيون پوءِ ڪجانه."

"الا، ڪهڙي نہ خوشگوار موسم آهي. اڄوڪي رات تہ ڏاڍي رومانٽڪ ٿيندي."

هوءَ ٺهڪ ڏيندي موٽر ۾ ويٺي.

انيلا .... عمر پنجويهہ سال، قد پورو پنو، رنگ پورو، وارن جي ڪٽ مرداني، غرارو ۽ ڪليل ڳچيءَ وارو چولو پهريل، پوتي سنهڙي ۽ شفاف، ڇاتيءَ جا ڪنگرا، قد بت جي لحاظ کان وڌيڪ اپريل، چهري تي تمام گهٽي ميڪ اپ، خوشبوئن سان پريل مسڪراهٽن جو مجسمو، هونءَ اداس اداس نظر ايندڙ، پر سليم سان اڪيلائيءَ وقت ڏاڍي چلولي.

سليم ... ٽيهن سالن جو اڻ پرٽيل ٺاهوڪو جوان، قد ڊگهو، بدن تي ٽيٽران جو فل سوٽ، وڏي ويڪري ٽاءِ، وارن سان ڪيائڙي بہ ڊڪيل، وات وڏو، چپ ٿلهيرا ۽ دائمي مرڪندڙ، سگريٽ ڇڪڻ جو شوقين، اکين ۾ تيزي ۽ شرارت، ڏسندڙ کي ائين محسوس ٿيندو جڻ تہ چٽر پيو ڪري.

"ڏاڍي دير ڪيئي؟" سليم موٽر ۾ وهندي پڇيو.

"وات تي ڪاليج آڏو شاگرد وڏي ميڙ جي صورت ۾ رستو روڪيو بيٺا هئا؛ ۽ جيئي سنڌ، سنڌو ديش ۽ سنڌي ٻولي قومي ٻوليءَ جا نعرا هڻي رهيا هئا. ان ڪري ويهہ پنجويهہ منٽ رڪشا واري کي رڪڻو پيو."

تلڪ چاڙهيءَ کان هيٺ لٿا تہ وسڪاري ۾ ڏاڍي واڄ اچي وئي، ۽آنڌي ۽ مٽيءَ جو طوفان شروع ٿي ويو. شهر ۾ بجلي بند ٿي وئي. طوفان ۾ خطرناڪ تيزي اچي وئي. آوازن ڀيانڪ صورت اختيار ڪئي: گجگوڙ، هوا جا سوساٽ، بارش جو ٺهہ ٺهہ ڪرڻ، نيسارن جو وهڻ، جڳهين جي درن ۽ درين جا ڳڙڪا، رستي تي نالي جي بورڊن، فلمن جي اشتهارن ۽ ٻين چيزن جو ڪرڻ.

فردوس سنيما وٽ پهتو تہ هن ڏٺو تہ ڪي موٽر وارا بتيون روشن ڪري، رستي جي پاسي ۾ موٽرون روڪي، بيهي رهيا هئا. هن بہ موٽر بيهارڻ ۾ سلامتي سمجهي. ۾ اجا بيٺو تہ موٽر جي ڇت مٿان شيشن ڪرڻ جا آواز ٿيا، جي ۾ واري جڳهہ جي درين مان ڪريا هئا، ۽ ڏسندي ڏسندي پاسي وارن وڪيلن جي آفيسن ۽ دڪانن جا بورڊ ۽ تختا اڏامي اچي پرسان ڪريا. اتي ئي شور ۾ هڪڙو وڏو شور اڀريو. زبردست ڌماڪو ٿيو. شايد ڪا اوچي ماڙي ڪري هئي.

هن محسوس ڪيو تہ هتي بہ خطرو آهي. ان ڪري موٽر اڳتي وڌايائين. ٻہ ٽي موٽرون ۽ ٻہ ٽي رڪشائون، وچ رستي تي پاڻيءَ ۾ بيٺل ڏٺائين. اهي شايد انجڻ بند ٿيڻ ڪري بيهي رهيون هيون.

هن هنڌ ڪني پاڻيءَ جي نيڪال واسطي وڏيون پائيپون وجهڻ لاءِ رستي جي وچ ۾ وڏي کڏ کوٽيل هئي، ڇهہ ست فوٽ اونهي ۽ ڇهہ ست فوٽ ويڪري. اها

هاڻي پاڻيءَ سان پرجي وڃڻ ڪري نظر نہ ٿي آئي. هو ان رستي تان ايندڙ ويندڙ هو، انڪري ان جي لاهين چاڙهين کان واقف هو. پر خطرو پنهنجي جڳهہ تي موجود هو. جي موٽر ٿورو بہ هيڏي هوڏي ٿئي تہ نہ موٽر جو خير ۽ نہ اُن ۾ ويٺلن جو.

موٽر پير پير ۾، جونئن واري رفتار هلي رهي هئي. هو پوري ڌيان ۽ خبرداريءَ کان ڪم وٺي رهيو هو.

موٽر قبرستان پرسان، کليل ميدان واري رستي تي پهتي. هتي ڪيترين ئي موٽرون ۽ رڪشائون، قبرستان جي پٽ جي اوٽ ۾ بيهي رهيون هيون. چرندڙ گاڏي کا ايڪڙ ٻيڪڙ ٿي ڏٺي.

هو گاڏي هلائيندو رهيو. هن خيال ڪيو تہ اهڙو تيز ۽ خطرناڪ طوفان آهي، جو هتي بيٺي بہ ڪو حادثو پيش اچي سگهي ٿو، ۽ هو بهرحال هڪ ڊارين چوڪريءَ سان گڏ هو. ان ڪري ڏکيو سڪيو، جو ڪم ڪٿي بہ، هر حالت ۾ پنهنجي گهر پهچڻ ضروري سمجهيائين.

هن اهو بہ سوچيو ٿي تہ بيهي رهڻ جي حالت ۾ پتو ناهي طوفان هڪ ڪلاڪ هلي، ٻہ ڪلاڪ هلي، چار ڪلاڪ هلي. پوءِ بہ رستا، وڻن يا بجليءَ جي ٿنڀن ڪرڻ ۽ پاڻيءَ جي جهجهائيءَ ڪري ايتري حد تائين بند ٿي سگهن ٿا، جو گاڏيءَ جو ڪاهي وڃڻ ناممڪن ٿي سگهي ٿو.

هن سامهون بيحد خطرا ٿي ڏٺا. هو من ئي من ۾ ڊڄي رهيو هو. پر پار پهچڻ جو پڪو پهہ هوس. بجليءَ جون تارون ٽٽي موٽر مٿان ڪري ٿي سگهيون. ان جو مطلب هو موٽر ۾ ويٺلن جو موت. رستي جي پاڻي ۽ گپ ۾ گاڏي گسڪي، قبضي مان نڪري، رستي کان هيٺ ڪري ٿي سگهي. اوندهہ ايڏي هئي، جو آمهون سامهون ايندڙ ويندڙ موٽر سان ٽڪر ٿي ٿي سگهيو. وڻ موٽر مٿان ڪري، پسر ڪري ٿي سگهي.

پر هو ماڳ پهچڻ جي ڌن ۾ موٽر ڪاهيندو هليو.

طوفان جي تيزيءَ ڪري گاڏي لڏي رهي هئي. انديشو پئي ٿيو تہ گاڏيءَ جا ڦيٿا زمين تان اکڙي ويندا، ۽ گاڏي بلاڪيون کائي، ٽين جي خالي دٻي وانگر اڏامندي، الاجي ڪٿي وڃي پهچندي. هو گاڏي پهرين يا ٻئي ڏنڊي (گيئر) ۾ هلائي رهيو هو، جيئن گاڏيءَ جي زمين تي پڪڙ زياده کان زياده سوگهي رهي.

مينهن ايڏو زبردست ۽ ايڏي مقدار ۾ پئجي رهيو هو، ڄڻ تہ آسمان جي درياهہ جو بند ڀڄي پيو هو. پلر جي پالوٽ هئي، اوهيڙا ڪري ٿي ائو.

روشنيءَ جي حالت اها هئي، جو موٽر جي آڏو ٻن گزن تائين بہ مشڪل نظر ٿي پئجي سگهي. بتين جي شيشن تي پاڻي لڳي رهيو هو، وايو منڊل ۾ ڪارو ڪارو نيار لڳو پيو هو. پاسي وارين درين مان ٻاهر ڪجهہ نظر ڪونہ ٿي آيو. فقط

اونده ئي اونده هئي، ٻاٽ اونده، ڀيانڪ اونده. هن موٽر جي اندرين بتي به ٻاري ڇڏي هئي، جيئن اڳيان يا پٺيان ايندڙ ڪي گاڏيءَ جي گهٽي ڪان گهٽي سوچنا ملي سگهي.

رستي جي ڇهي ڇهي سان واقفيت، هيانءَ جي سڃاڻي ۽ وچ جي واهه سان هو اڳتي وڌندو رهيو. پاسي کان به ٽي رڪشائون ۽ رڪشا وارا نظر آيس. هر هڪ رڪشا وارو، رڪشا بيهاري؛ رڪشا کي هٿن وسيلي زور سان زمين طرف پڪڙي وينو هو. شايد هو رڪشائن کي طوفان جي تيزيءَ ۾ اڏامڻ ۽ بلائيون ڪائڻ کان بچائڻ خاطر اهڙي نموني سوگهو جلهي ويٺا هئا.

هڪ هنڌ، هڪ موٽر رستي ڪان هيٺ اونڌي پيل ڏٺائين. شايد ترڪي وڃي اوڌانهن ڪري هئي. يا شايد ٻي ڪنهن گاڏيءَ سان ٽڪرجڻ ڪري اها گت بڻي هئس. انهن ۾ چڙهيلن جو ڪهڙو حشر ٿيو؟ پر اهڙي سمي، ڪنهن کي ايترو حوصلو يا ايتري همدردي هئي جو لهي وڃي جاچ جوچ ڪري ۽ ڪنهن انسان کي بچائڻ جو جتن ڪري.

هو رڙهندو هليو. صفا انڌن وانگر. آسپاس جو ڪو پتو ڪونه ٿي پيو. شور، گجگوڙ، سوسات، ڪڙڪات، ٺڪاءُ، ڌماڪا، موٽر جي ڇت مٿان ڄڻ سوين هزارين ڍرم وڄي رهيا هئا. طوفان جو راڪاس ڦوڪون ڏيئي رهيو هو. وڇون نه هيون، باهه جا نانگ هئا.

هلڻ وقت هن کي اندازو ئي ڪونه هو ته اهڙو خوفناڪ طوفان ايندو.

ريلوي ڦاٽڪ وٽ پهتو. اتي جي خطري واري ٻاڙهي تي ٻري رهي هئي. پر ڦاٽڪ کليل هو. هوڦاٽڪ اڪري، لطيف آباد ۾ گهڙيو ۽ ٻئو رستو ورتائين.

اوچتو هن هڪ هنڌ روڪٽي (بريڪ) لڳائي. موٽر ذري گهٽ رستي جي وچ ۾ ڪريل وڻ مٿان چڙهي وئي هئي. گاڏي پوئتي ڪري، وري پاسي کان اڳتي وڌايائين.

ٿورو اڳيرو سامهون ايندڙ رڪشا ان وقت نظر آيس، جڏهن صفا اچي ٽڪريس. پر بچاءُ ٿي ويو. رڪشا، موٽر جي پاسي کي رهڙيندي هلي وئي. نه رڪشا وارو بيٺو ۽ نه هن موٽر روڪڻ جي ضرورت محسوس ڪئي. رڳو ٻڙ ٻڙ ڪري چيائين: "هي ڪمبخت رڪشا وارا ههڙي سمي به صحيح پاسي نه ٿا هلن." ڇو ته هي 'هڪ طرفو' رستو هو رڪشا وارو غلط اچي رهيو هو.

انيلا چيس: "پرواهه ناهي، خير ٿي ويو."

هي سارو وقت ڇوڪري چپ ۽ گنڀير رهي هئي. فقط ڪڏهن ڪڏهن سليم کي چيائين ٿي: "سنڀالجانءِ، سامهون گاڏي آهي." يا "سنڀالجانءِ، هتي گهڻو پاڻي ٿو ڏسجي."

انيلا ڪابہ گھبراھٽ ڪانہ ٿي ڏيکاري، ۽ نہ ڊپ يا پريشانيءَ وارو آواز ٿي ڪڍيائين.

اھو پر ڪڻ خاطر تہ انيلا ڊنل آھي يا نہ، سليم، موٽر جي اندر واري روشنيءَ ۾ بہ ٿي گھمرا ھن ڏي نھاريو. پر ھن جي چھري تي ڪوبہ خوف ۽ ھراس جو اھڃاڻ نظر ڪونہ آيس. شايد ڇوڪريءَ پنھنجي گھبراھٽ ڏيکاري، اھڙي وقت سليم کي وڌيڪ پريشان ڪرڻ نہ ٿي چاھيو.

ھڪ ھنڌ ڇوڪريءَ کان پڇيائين:

"ڊڄين تہ ڪونہ ٿي؟"

"مان اھڙا ڪيئي طوفان ڏسي چڪي آھيان. مان ڪونہ ٿي گھبرايان."

سليم تہ ڏاڍو گھبرايل ھو، پر ٻاھريون ھنو رکندو ٿي آيو. ھو پنھنجون پوريون قوتون گاڏي سنڀالڻ ۾ خرچ ڪري رھيو ھو. ان ڪري ھن وقت ھن جي دماغ ۾ ٻين خيالن اچڻ لاءِ خال ڪونہ ھو. پر تنھن ھوندي بہ موت جو ويچار آيس ٿي. حالتون اھڙيون ھيون، جو ڪنھن بہ وقت ڪجھہ ٿي ٿي سگھيو. ھيڪر اھوخيال بہ آيس تہ ھن حالت ۾ موت ٿيو ۽ منھنجو لاش ھن ڇوڪريءَ سان گڏ ڏٺو ويو تہ مائٽن جي بہ بدنامي ٿيندي، ۽ منھنجي لاءِ واقفڪارن ۾ ڪو ھمدريءَ جو جذبو پيدا ڪونہ ٿيندو.

رستي وارا بجليءَ جا ھڙئي ٿنيا گھٽو ڪري جھڪي پيا ھئا: ڪي ٿورو، ڪي گھڻو. ڪي تہ زمين جي صفا ويجھو ھئا. سليم انھن کان بہ بچندو آيو.

رستي جي موڙن جي بہ خبر نہ ٿي پئي. جتي ھن کي مڙٽو ھو، اتي اندازي تي بيھي ٿي رھيو ۽ ڪنوڻ جي چمڪي ۾ اتي جا نشان ۽ ٻاريتا چڱيءَ طرح چڪاسي، پوءِ ٿي گاڏي موڙيائين. ھڪ موڙ تي توھہ ونڻ ۽ خاطري ڪرڻ لاءِ ھن کي پورا ڏھہ منٽ، وڄ جي روشنيءَ ۾ آسپاس جي جاچ ڪرڻي پئي.

رواجي طرح ھي ٽي ميل ڏھن منٽن ۾ طئہ ٿيندا آھن، پر طوفان ڪري، چاليھہ منٽ لڳي ويا. ھن سفر جي پوئين ميل ۾ ھن کي ڪابہ ھلندڙ گاڏي ڪانہ گڏي. سڀ آڻ ميڇي بيھي رھيا ھئا.

بنگلي ۾ نوڪر موجود ھو. ھن سليم کي سلامت ڏسي چيو:

"خدا جو شڪر آھي، توھين خير سان پھتا. منھنجو تہ ساھہ سڪي ويو ھو. ھي طوفان تہ ڪو خدائي غضب آھي. منھنجي بہ ھيءَ ڄمار اچي ٿي آھي، پر ھھڙو طوفان نہ ڏٺوسين نہ ٻڌوسين."

گھر ۾ گھڙڻ سان سليم اطمينان جو ساھہ کنيو، ۽ انيلا جي البيلائي موٽي آئي.

"مون کان وڌيڪ تہ تون ڊنل ھنئين. مان ڏسي رھي ھئس تہ تنھنجو منھن

هيڏڙو ٿي ويو هو." انيلا هڪ هٿ جون آڱريون ملائي چيو ۽ ٽهڪ ڏئي کلڻ لڳي "پر مان تنهنجي بلند حوصلي ۽ همت کي مڃان ٿي."

پنهي جا ڪلڪيل ٽهڪ گونجيا.

بجلي بند هئي. نوڪر لالٽين ٻاري ڪمري ۾ رکي ڇڏيا هئا. هو انيلا کي ڇيلهه ۾ هٿ وجهي، پنهنجي ڪمري ۾ پهتو. ڪمري ۾ اچي هن پنهنجي "آواز بند" (ٽيپ رڪارڊ) جو بٽڻ دٻايو. ان تي ان وقت ڪو سنڌي گيت لڳل هو، جو وڄڻ لڳو.

هو ڪپڙا بدلائڻ لڳو. انيلا ٻهرو ميز وٽ بيٺي هئي. ميز تي هڪ سنڌي اخبار ڏٺائين. سنڌي اخبار ڏسي ۽ سنڌي گيت جي گونج ٻڌي، هن کي ڪلاڪ کن اڳ ٻڌل سنڌي شاگردن جا نعرا دل تي تري آيا، ۽ هوءَ ڪن خيالن ۾ گم ٿي وئي.

اوچتو سليم چيو:

"ڏسجي ٿو ته سنڌ ۾ به بنگال وارا طوفان شروع ٿي ويا آهن."

انيلا جيڪا بهارڻ هئي، بنگلاديش جو انقلابي طوفان ڏسي، ان ۾ پٺس جي ڪوڙن ڪليمن ذريعي هٿ ڪيل لکن جي ملڪيت کان آڌو قتل ٿيندي ڏسي، اتي اردوءَ کي دفن ٿيندي ڏسي، بنگلاديش جي خيراتي ڪئمپن ۾ به سال پيڙجي ۽ ڌڪيا ڏينهن ڪاٽي، ڏاڍي مشڪل سان تارو هتي پهتي هئي ...... ۽ جيءَ هتي اچي، هتي جي ڏيهي ماڻهن جون به بنگالين جهڙيون حالتون ڏٺيون ۽ شڪايتون ٻڌيون هيون، ۽ پتيءَ تي "بهاري نه کپن" جا نعرا پڙهيا هئا، جنهن کي پنهنجي سنڌي يار جو طوفان سان مقابلي ۾ ٿورو گهٽ حوصلو ڏيکارڻ به هن گهڙيءَ ککڻ لڳو هو، ۽ جا هينئر ميز تي سنڌي اخبار ڏسي ۽ سنڌي گيت ٻڌي، ڪلاڪ کن اڳ ٻڌل سنڌي شاگردن جا نعرا ياد ڪري خيالن ۾ ٻڌل هئي..... تنهن پنهنجي ذهن جي لڪل پريشانيءَ ۾ سمجهيو ته سليم چوي ٿو ته هتي پڻ بنگال وارو انقلابي طوفان شروع ٿي ويو آهي.

هن خالي خالي، مرجهايل ۽ ڊپ پريل نظرن سان سليم ڏي نهاريو.

انيلا جو چهرو پيلو پئجي ويو هو. پهريون ڀيرو هن جي مرڪندڙ، ٽهڪندڙ چلولي چهري تي چنتا، خوف ۽ هراس جا بادل پرجي آيا.

حيدرآباد: ٢٨- مئي ١٩٧٤ع

سنڌ رنگ: نومبر ١٩٧٤ع ●

ڇوريءَ جا انگل

پڙهڻ جو مطلب اهو ٿورو ئي آهي ته ڇوري شادي کان ئي انڪار ڪري، پيءُ ماءُ جو چيو نه مڃي ۽ اوڙي پاڙي جي نظرن ۾ پنهنجي خاندان کي ذليل ڪري.

ماڻس ته اول ئي پنهنجي دانهون ڪيون ته ڇوريءَ کي اسڪول جو ڏگ نه ڏيکاريو. هنن جي ابن ڏاڏن ۾، پوري شجري جي پورين پيڙهين ۾، ڇوڪري ته ٺهيو، ڪنهن مرد تعليم حاصل نه ڪئي هئي، پيو ته ٺهيو، پر ڪنهن کي قرآن جا ٻه اکر پڙهائڻ واسطي ڪنهن ملان وٽ به نه موڪليو هو. خود هن ڇوريءَ جي ٻاٽرن مان به ڪن قرمي هٽ ۾ نه ڪئي هئي.

مستري مڃي مانيءَ وارو، سڪيو ستابو هو. پنهنجو گئريج هوس. محنتي ماڻهو هو ۽ دل لڳائي پورهيو ڪندو هو. ٽي پٽ هيس، جيئن ئي پٽ سمجهه سان ٿيندو هو ته گئريج ۾ ڪم سان لڳائيندو هوس، ڇا جو اسڪول، ڇا جو پڙهڻ. ڇوري اها هڪس به هڪڙي، پر ان تي الائي ڇو اچي راض ٿيس، جو هن کي ويو پڙهائينده ويو پڙهائيندو.

ٿيو ائين جو هڪڙي ڪهمري ڇوري، پنهنجي پاڙي وارين ڪڪين سان، رڳو اسڪول ڏسڻ خاطر، اسڪول ۾ وئي. موٽي اچي پيءُ سان انگل ڪيائين ته بابا مان به اسڪول ۾ پڙهنديس. ماءُ ته ڪهڙو ئي رڙيون ڪيون ته هن جو نه پيءُ پڙهيو نه ڪو ياءُ پڙهيو، هيءَ ڪٿي وڃي اسڪول ۾ روز ٽاپا ڪائيندي. پر پيءُ مرڪندي چيو ته نياڻي آهي، پلي دل خوش ڪري. ماءُ ٻڙ ٻڙ ڪندي مات ٿي ويئي. پوءِ پيءُ ڇوريءَ جا انگل ڪٽندو ويو. ڇوريءَ کي به پڙهڻ ۾ اچي ويو مزو، سو سنڌيءَ جا پنج درجا پورا ڪيائين، ته انگل ڪيائين ته جيئن ٻيون پاڙي واريون ڇوڪريون هاءِ اسڪول ۾ داخل ٿيو ٿين تيئن مان به اتي پڙهان. وري مئٽرڪ پاس ڪيائين ته چيائين ته جيئن سنڌس ٻيون ساهيڙيون ڪاليج ۾ پڙهڻ ٿيون وڃن ته مان به وڃان. پيءُ مرڪندي ڇوريءَ جو هر انگل ڪٽندو رهيو ۽ ڇوريءَ جا ناز نخرا مڃيندو رهيو ۽ ڇوريءَ تي اهڙو دل کولي خرچ ڪيائين جو جڏهن فئشن ڪري ۽ ٺاهوڪو لباس پهري، ٻاهر نڪرندي هئي ته ڄڻ بنگلي ۾ رهندڙ لڳندي هئي. پٽس وٽ هر وقت ڪا نه ڪا مرمت لاءِ موٽر بيٺل هوندي هئي ۽ روز هن کي موٽر ۾ ڪاليج ڇڏڻ ويندو هو.

ڇوري به پيءُ جي شفقت جو مانُ رکندي آئي. هوشيار ۽ ذهين به نڪري پيئي ۽ پڙهڻ ۾ دل لائي محنت به ڪندي هئي.

ڇوريءَ جي ماءُ کي هر ڳالهه ۾ ۽ هر وک تي خار لڳندي هئي. هوءَ دانهون

ڪندي رهندي هئي تہ پيءُ چوريءَ کي مٿي تي چاڙهي ڇڏيو آهي. اٺين نائين درجي ۾ پهتي تہ چوريءَ جو بدن مکڙيءَ مان ڦٽي گل ٿي پيو. سونهن ۾ سرهاڻ، رنگ ۾ روپ سان مالا مال گل. ماٺس دانهون ڪندي رهي تہ چوري برقعو پاءِ، ۽ رستي تي حياءَ سان هل. مڙس کي دانهن ڏنائين تہ چوري پردو بہ نہ ٿي ڪري ۽ رستي تي ڏڪ اپاري، سينو ٻاهر ڪڍي، پريل پريل پانهون اگهاڙيون ڪري، وردي پاتل سپاهين وانگر ٺڪ ٺڪ ڪندي ٿي هلي ۽ پاڙي جا لوفر ڇوڪرا، هن کي ڏسي سيٽيون ٿا وڄائن، اکيون ٿا پٽين، ميڇون ٿا ڏين، ۽ هيءَ پاڻ کي ڪنهن فلم جي هيروئن سمجهي، ڏند ڪيڙيندي ٿي هلي.

چوريءَ بي-اي بہ پاس ڪري ورتي ۽ امتحان ۾ اهي جوهر ڏيکاريائين جو سونو بلو (گولڊ ميڊل) انعام مليس.

ڪاليج ۾ چوريءَ جي جيون جي وڻ ۾ نيون لامون ڦٽي آيون. هوءَ ساهتي، ثقافتي ۽ سياسي سر گرمين ۾ حصو وٺڻ لڳي. هوءَ ڪاليج جي يونين جي عهديدار چوندجي وئي ۽ شاگردن جي سياسي پارٽيءَ جي سر گرم ڪارڪن بنجي ويئي. بحث مباحثو ۽ تقرير ڪرڻ جو اهڙو ڏانءُ اچي ويس جو ٻڌندڙن کي پنهنجي ويچارن ۾ ٻڌي ڇڏيندي هئي ۽ هو هن کي ٻُڌڻ لاءِ آتا رهندا هئا.

پيءُ چوريءَ جي گريجوئيٽ ٿيڻ تي ايڏا شاد مانا ڪيا ۽ اوڙي پاڙي وارن ۽ چوريءَ جي ساهيڙين کي ايڏيون مانيون، ميوا ۽ مٺايون کارايون جوڄڻ تہ چوريءَ جو وهانءُ پئي ٿيو.

چوري ڪڙي تڙي (Smart) ۽ وڻندڙ روپ واري هئي ۽ ذهين ۽ هوشيار بہ. هن کي نوڪري سنت ئي ملي ويئي. هن سرڪاري نوڪري لاءِ ڪوشش ڪانہ ڪئي، پر هڪ خانگي ڪمپنيءَ ۾ جنرل ڊائريڪٽر جي پرائيويٽ سيڪريٽري ٿي وڃي ٿي. ان آفيس ۾ پيون بہ ڇهہ ڇوڪريون ملازم هيون.

هاڻي هوءَ گنراني طرح خود مختيار ٿي ويئي.

نوڪري ڪرڻ تي چوريءَ جي ماءُ اصلي منهن مٿو پٽڻ لڳي ۽ ايڏو هل هنگامون مچايائين جو پاڙي وارا اچي مڙيا. زور زور سان چوڻ لڳي، تہ چوري ڇتي ٿي آهي، پنهنجي تہ قيامر ڪاري ٿي ڪري پر اسانجي ڪيهن پيڙهين جو پنهي جهانن ۾ ڪارو منهن ڪري ڇڏيائين. اسان کي نہ هتي جو رکيائين نہ هُتي جو. اڙي هن کان پڇو تہ نوڪري ڪرڻ جي هن کي لوڙ ڪهڙي پيئي آهي، ڪو بک ٿي مري جو ڌارين مردن سان ڪلهو ڪلهي ۾ ملائي وڃي ٿي سارو ڏينهن وهي!

پيءُ پڻ هن ڳالهہ تي دلگير نظر آيو. جڻ تہ هو بہ ان مامري ۾ پنهنجي زال سان هم خيال هو. پر جڏهن چوريءَ ڳچيءَ ۾ ٻانهون وجهي چيس: "بابا، مان تنهنجي ذهين ۽ دلير ڌيءُ نہ آهيان؟ توهان کي منهنجي پنهنجي خود اعتماديءَ تي

پروسو ڪونهي!“ تڏهن پيءُ مرڪي ڏنو، ۽ جڻ چوريءَ جي نوڪري ڪرڻ لاءِ رستو صاف (لائين ڪليئر) ٿي ويو، هن جو هي انگل به پورو ٿي ويو.

شاگرديءَ جي زماني ۾ ئي چوريءَ کي سياست جي چوس پنجي وئي هئي. هن خانگي ڪمپنيءَ ۾ به نوڪري ان ڪري ڪئي هئي، جيئن هوءَ سياست ۾ سر گرميءَ سان حصو وٺي سگهي. هوءَ ذهني طرح ۽ نظرياتي طرح انقلابي هئي ۽ اهڙي پارٽيءَ ۾ شامل ٿي وئي، جا هن جي نظرين مطابق ڪم ڪري رهي هئي. هوءَ رڳو نالي ۾ ان پارٽيءَ جي رواجي ميمبرياڻي نه ٿي، پر عملي ڪم ڪرڻ لڳي ۽ سرگرم ڪارڪن بڻجي وئي، هوءَ نه رڳو شهرن ۾ جلسن ۽ جلوسن ۾ ويندي هئي، ۽ تقريرون ڪندي هئي، پر ڳوٺن ۾ پڻ ڦيرا ڏيندي هئي. شهرن توڙي ڳوٺن ۾ هن جي ڪم ۽ پرچار جو دائرو گهڻو ڪري عورتون هونديون هيون. پارٽيءَ وارا ٽوليون ناهي سياسي ۽ سماجي ڪم ڪندا هئا. انهن ٽولين ۾ مرد ۽ عورتون ڪڏهن اڪيلا هوندا هئا ۽ ڪڏهن گڏ. ڪن حالتن ۾ ٻهراڙيءَ ۾ ويندڙ ٽوليءَ ۾ مردن سان گڏ اڪيلي هيءَ چوري هوندي هئي، ۽ ڪڏهن راتين جو به هن چوريءَ کي ڳوٺ ۾ رهڻو پوندو هو.

انهيءَ تي ماڻ ڏاڍي واتويلا مچائي ۽ ذات وارن ۽ واقفڪارن وٽ وڃي دانهون ڪيائين ته چوريءَ اسانجو نڪ وڍي ڇڏيو، اسان کي ڪنڌ کڻڻ جهڙو نه رکيو. هڪ ڏينهن ته اها واتويلا ڪندي، خودڪشيءَ جو نمونو ڏيکارڻ لاءِ پٽ سان اهڙا زور سان ٽڪر هنيائين جو نرڙ مان ليئڙيون ڪري رت وهڻ لڳس ۽ بي سرت ٿي وئي. هيءَ عورت، جنهن مڙس جي باري ۾ ڪڏهن اُف به نه چيو هو، سا مڙس کي سٽ سريون ٻڌائيندي، ماٺهن کي چوڻ لڳي ته ڏسو هي بي غيرت مرد، پنهنجي ڌيءَ جي اُن انگل تي به مرڪي پيو.

ٻاڙي جون اٺهڙهيل ۽ گهرن ۾ واڙيل ڇوڪريون، هن چوريءَ کي حسرت ۽ ريس جي نگاهن سان ڏسنديون هيون. پڙهيل ڇوڪرين مان ڪن کي چوريءَ پنهنجو هم خيال بڻائي ڇڏيو هو. هو هن سان سياسي سر گرمين ۾ ساٿ ڏينديون هيون. هو ٽولي ٺاهي، ٻاڙي ۾ سماجي ڪم به ڪنديون هيون. هومائرن کي همٿائينديون هيون ته ٻارن کي اسڪول ۾ رهارين. ڪن حالتن ۾ ته هو ٻارڙن کي پاڻ اسڪول پهچائي اينديون هيون ۽ اسڪول بند ٿيڻ تي انهن کي واپس گهر ڇڏي اينديون هيون، خاص ڪري بيمار عورتن ۽ ٻارن جي. هو ڪن کي اسپتال يا ڊاڪٽر ڏي وٺي وينديون هيون، مسڪين بيمارن جي دوائن جو بندوبست ڪنديون هيون. وقتي ته ائين به ٿيندو هو جو گهر جي پاڻي لاءِ رڌ پچاءَ جو ڪم به ڪري ڏينديون هيون.

باقي ٻاڙي جون پڪيون پوڙهيون مايون، تن کي جڏهن به موقعو ملندو هو ته چوريءَ جي افعالن جي جهڙي پري گلا ڪنديون هيون، جيترڻيڪ تڪليف ۽ بيماريءَ

وقت ان ڇوريءَ ۽ سندس ٽوليءَ ڏي سهائتا لاءِ هٿ وڌائيندا رهيا ۽ اهي سندن سهائتا ڪنديون به هيون.

هاڻي شاديءَ جو مرحلو آيو. ماءُ جي خيال موجب ته ڇوريءَ کي گهٽ سال اڳ شينهن ڪلهي چڙهڻ کپندو هو. حقيقت ۾ ان سلسلي ۾ هن گهڻي وقت کان ڪوشش به پئي ڪئي هئي. هن پنهنجن مائٽن، ذات وارن ۽ پنهنجي طبقي وارن ۾ ڇوريءَ لاءِ مڙس جي ڳولا پئي ڪئي. ڪيترن کي ڇورايو هئائين. هن جي پيءُ به ان باري ۾ ڊوڙ پئي ڏني هئي. هن جو خيال هو ته هن کي پنهنجي ڌيءُ واسطي ور چونڊڻ جو هر ڪو حق آهي ۽ هن جي ذهن ۾ اهوئي هو ته جيڪو به مڙس هن کي ڏيندا سين، سو سندن راڄ جي دستور موجب، هوءَ قبول ڪندي. ان باري ۾ ڇوڪريءَ جي انڪار جو تصور ته هن وٽ ڪونه هو.

هن کي اهوڏسي ڏاڍو صدمو پهتو ته ڪو به سندن ڇوريءَ سان شادي ڪرڻ لاءِ تيار نه هو. هاڻي ته ماءُ منهن مٿو پٽڻ لڳي. جيتوڻيڪ اهو سڀ ڪجهه هٿ وٺي پنهنجو پاڻ سان پاڻ ڪيو هئائين. پنهنجي پيڙي پاڻ پوڙي هئائين. گهر گهر وڃي جو مائٽن ۽ پاڙي وارن سان پنهنجي ڌيءُ خلاف دانهون ۽ شڪايتون ڪيون هئائين، سو سڀڪو ڇوريءَ کان لهي ويو هو. وري ڇوريءَ جا افعال به هن پئي ڏٺا. هن واسطيدار ماڻهن جي نظر ۾ انهن افعالن ڪري هوءَ رولو ڇوري هئي.

اهين به هو ته هن جي مائٽن يا ذات وارن يا طبقي وارن ۾ ڪو به ڇوڪرو يا مرد ايترو پڙهيل ڪونه هو ۽ جاهل يا گهٽ پڙهيل مردن کي پڙهيل ۽ هوشيار ڇوڪريءَ سان پرڻجڻ ۾ گهٽتائيءَ جو احساس ٿي ٿيو يا ڊپ ۽ هبڪ ٿي ٿي. پيءُ ماءُ نا اميد ٿي چڪا هئا. پر هنن هر حالت ۾ اهو بار لاهڻ ٿي چاهيو. ڇوريءَ کي ته ڄڻ ان پاسي خيال ئي ڪونه هو.

هڪ ڏينهن ماءُ پيءُ لاءِ ڄڻ پاڳ جي پوڏ اچي وئي. ان ضلعي جي هڪ ڳوٺ جي هڪ تمام مشهور ۽ مالدار ڪٽنگ زميندار، پنهنجو قاصد موڪلي، هنن کان سندن ڇوريءَ جو سڱ ڇڪيو. پهرين ته هنن کي اعتبار نه آيو، پر پوءِ پڪ ٿين ته سچ پچ اهو چرچو ڪونهي. اهو وڏيرو پڙهيل ڳڙهيل ۽ امير ماڻهو هو. هن کي هڪڙي زال اول ئي هئي، جنهن مان چار ٻار هئس. هو عمر ۾ سندن ڇوريءَ کان گهڻو وڏو هو. وڏيري جي ڳوٺ ۾ هيءَ ڇوري پنهنجن سياسي ساٿين سا راڄنيتي پرچار ڪرڻ وئي هئي. اتي وڏيري جي نظر هن تي پئجي وئي هئي ۽ هن کي وري وري ڏسڻ تي دل چاهيو هوس. پوءِ هن ڇوريءَ جي باري ۾ پڇا ڳاڇا ڪرائي، ساري ڄاڻ ورتي هئي ۽ هن کي ڦاسائڻ لاءِ داءُ پيچ به هلايا هئائين، پر دال ڪانه ڳري هئس ۽ پيهاڙيءَ ۾ هن سان شاديءَ جو چار پڪيڙڻ جو پهه پڄايو هئائين.

ڇوريءَ جا پيءُ ماءُ ته اهو پيغام ٻڌي، خوشيءَ ۾ نه ٿي ماپيا. هنن ته ان باري

پر، پنهنجي رواج موجب، ڇوريءَ کان پڇڻ به ضروري نه سمجهيو ۽ تت پٽڻ وارا هئا.

ڇوريءَ کي ڪا ان بابت ڪٿڪ پنجي ويئي. سٽو اچي پيءُ ماءُ تي ڪڙڪي، ۽ زوردار آواز ۾ چيائين: "مونکي هي رشتو نه پسند آهي ۽ نه منظور آهي. هڪ ته هينئر مونکي شادي ڪرڻي ناهي، پر جي ڪرڻي به هجي ها ته هھڙين نالائقين واري مڙس کي ڪنهن به صورت ۾ قبول نه ڪريان ها. مان وري به توهانکي ٻڌايان ٿي ته منهنجو شادي ڪرڻ جو هينئر ڪو ارادو ڪونهي. توهانکي منهنجي پرڻي جي ڇنتا ڪرڻ جو ڪو ضرور ڪونهي. مونکي ڪو پسند جو ساٿي مليو ته مان پاڻهي شادي ڪنديس. نه مليو ته مان پنهنجي مقصد سان شادي ڪنديس. ماڻهو قرآن سان به ته ڇوڪرين جي شادي ڪرائيندا آهن، مان پنهجي مقصد سان شادي ڪنديس، مان پنهنجي ڌرتيءَ سان شادي ڪنديس، جي توهان زوريءَ منهنجي شادي ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي ته مان پاڻ کي انهن بزدل ڇوڪرين مان ثابت نه ڪنديس جي اهڙي حالت ۾ پنهنجو پاڻ کي مارينديون آهن، پر مان ان پيءُ ماءُ کي ماريندس جو هي بي جوڙ نڪاح پڙهڻ لاءِ تيار ٿئي ٿو، ۽ ان ٽيڻ واري مڙس کي ماريندس جو منهنجو راضپو ڄاڻڻ کان سواءِ مون سان اهو ناتو ڳنڍڻ جي ڪوشش ڪري ٿو." ●

ڪتي جو موت

ماڻڪ هن ڪي ويچار ۾ وجهي ويو هو. ڳالهيون ۾ هن کي چيو هئائين، "ڪتي جو موت مرڻ کان پلو ائين آهي ته ماڻهو ميدان تي لڙندي، مقابلو ڪندي، مڙساڻو موت مريا"

ڦوٽي ٻين جي واتان به ڪڏهن ڪڏهن اهو جملو ٻڌو هو ۽ شايد پاڻ به استعمال ڪيو هئائين، پر اڄ پهريون ڀيرو هو جو هن کي خيال پيدا ٿيو ته ان جو آخر مطلب ڇا آهي؟ 'ڪتي جو موت' ڇا کي چيو ٿو وڃي ۽ اهو ڇا ۾ خراب آهي؟ ڇا ڪتو نڌڻڪو ٿي مرندو آهي ۽ مرڻ کان پوءِ ان جو لاش گهٽين ۾ رلي ويندو آهي، ڪوبه ان جو والي وارث يا ان تي افسوس ڪرڻ وارو ڪونه هوندو آهي؟ ڇا ان جو موت بي مقصد هوندوآهي؟ ڇا هو پر مار ۽ عياش طبقي جي وندر لاءِ شڪار لڙي ٿو ۽ ڪنهن جهنگلي جانور هٿان مري ٿو، يا وڏيرن ۽ پيرن جي ٻچ تي هو سوئرن سان ويڙهه ۾ پنهجو انت آڻي ٿو؟ ڇا هو بيمار ٿو ٿئي ته بنا علاج جي چُڙي چُڙي مري ٿو وڃي؟ ميونسپالٽيءَ جا ملازم يا ڪو پيو ماڻهو زهر ڏيئي يا بندوق هڻي يا ٻئي نموني ڪتي کي ماري ٿو ته ان تي ڀيا ڪتا احتجاج نٿا ڪن؟ ڇا هو زميندار ۽ سرمائيدار جهڙن ۾ مارن جوچمچو ٿي، هنن جي جان ۽ پورهيت جي ڦبايل ملڪيت جي رکوالي ڪندي، چورن جي هٿان موت جو ڀڪ بنجي ٿو؟

ڦوٽي کي ياد ٿو اچي ته هن هڪ سياسي ڪارڪن کي چوندي ٻڌو هو ته جو سامراج لاءِ وڙهندي مري ٿو سو ڪتي جو موت مري ٿو، جو سامراج جي دلالي ڪندي مري ٿو سو ڪتي جو موت مري ٿو. جو ڌارين ڌرتيءَ تي سامراج جي مفادن ۽ اقتدار قائم رکڻ واسطي لڙندي مري ٿو سو ڪتي جو موت مري ٿو. جو وڏيرن ۽ سرمائيدارن لاءِ يا وڏيرپ ۽ سرمائيداري جو سرشتو قائم رکڻ لاءِ لڙندي مري ٿو سو ڪتي جو موت مري ٿو. جو مظلوم، ظلم ۽ بي انصافي سهندي ۽ ٿا" مقابلو ڪرڻ بنا مري ٿو سو ڪتي جو موت مري ٿو. جيڪو سامراجي ظلم يا طبقاتي سماج لاءِ يعني سماجي انقلاب لاءِ لڙندي مري ٿو سو مڙساڻو موت مري ٿو. جو قومي آجپي ۽ سماج لاءِ جنگ ۽ جاکوڙ ڪندي نٿو مري سو ڪتي جو موت ٿو مري، جو آزاد ۽ غير طبقاتي سماج واري ملڪ ۾ رهي ٿو، پر مرڻ گهڙي تائين قومي آزادي ۽ غير طبقاتي سماج جي اوسر ۽ ترقيءَ لاءِ جتن نه ٿو ڪري سو ڪتي جو موت ٿو مري. بستري تي بيوسي، بيحسي ۽ مظلوميءَ جي حالت ۾ مرڻ ڪتي جو موت آهي........

جمهوريت لاءِ هلچل هلي پئي. ڦوٽي ڏٺو ته ماڻهو ميڙجي پيا هئا ۽ نتيجي

جو سوچڻ کان سواءِ، جنون جي حد تائين ڪاروائين ۾ رڌل هئا. ابوجهه ڳوناٺو نفرت جو ٻهر ٻنجي ويو هو، جنهن مان هينئر نفرت جو رڳو سيمو ٿي رهيو هو.
ڀوپال جي يونين ڪاربائيڊ ڪارخاني مان زهريلي گئس جو اتفاقي طور نيڪال ٿيو هو ۽ هزارين ماڻهو مري ويا هئا. پر جڏهن هي ٻهر ڦاٽندو، تڏهن ڪيڏي نه تباهي آڻيندو!
هي ڳيرا سر ترڪ تي رکي، پنهنجي نفرت کي اوڳارڻ لاءِ ڪارروايون ڪري رهيا هئا. ڪارروايون ڪندڙ ڳوناٺن کي "ڳيرا" ٿي ڪوٺيو ويو. هنن ۾ هيٺري سکهه ڪٿان اچي وئي هئي! هو ڪيڏي نه تيزيءَ سان ڪم ڪري رهيا هئا. جهونا ٿلهن ٿڙن وارا وڻ، جن کي چار همراهه مس ڀاڪر وجهي سگهن ۽ جنهن کي چار چٽا ڪهاڙن سان وڍڻ شروع ڪن ته سڄو ڏينهن لڳي وڃي، اهڙي ٿڙ کي ٻن ڳوناٺن ڪهاڙن سان اچي ٿي ورتو ته اڌ ڪلاڪ ۾ ان کي وڍي، ليٽائي ٿي ورتائون ۽ رستي تي اڏ ڪر رڪاوٽ بڻائي ٿي ڇڏيائون. وري ڏامر ۽ پٿر واري رستي جي آرپار، واٽر ڪورس جيڏي ڪڏ ڪٽي رستي کي بيڪار بڻائي ٿي ڇڏيو. نه وڻن ڪا مشنريءَ جي ڇاڻ ۽ نه اوزار، پر ريل جي رستي کي ٿي ورتائون ته رواتن، ڀانن، ڀيچ ڪشن، متڙڪن ۽ پنهنجن ڀانهن جي ٻل سان ريل جا پٽا اُکيڙي پري ڦٽا ڪرڻ ۾ دير ئي ڪونه ٿي ڪيائون. موٽرن، بسن ۽ ٽرڪن مان پيٽرول ڪڍي سرڪاري عمارتن کي ٿي ساڙيائون. ٿاڻا، ٽيشنون، ٽپال گهر، بئنڪون ۽ آفيسون اهڙي ڀسم ڪري ڇڏيائون جو انهن جو نالو نشان به ڪونه بچيو. ٻنا هٿيار يا ڀراڻن ۽ مڏن هٿيارن سان پوليس ۽ فوج جو مقابلو ٿي ڪيائون. جي ڦٽيا ته پنهنجو ڀاڻ ٿي ملم پٽي ۽ ڀيو علاج ڪيو، يا ڪنهن گهٽگهري ڊاڪٽر وٽ ٿي ويا. نازڪ حالت ۾ به سرڪاري اسپتال جي واٽ نه ٿي ورتائون. ڪو مقابلي ۾ مئو ٿي ته ماڻهن ۽ ڳوناٺن ماٺ ئي ماٺ ۾، رات جي اونداهه ۾، دل جو سور سانديي، هن کي ڌرتيءَ جي سپرد ڪري ٿي ڇڏيو، ۽ وري پنهنجي ڪاروائين ۾ جنبي ٿي ويا. نه رڳو مرد ۽ جوان ۾ ضاعفون، پوڙها ۽ اٺن نون سالن وارا ٻار به پوري جوش سان ڪاروائين ۾ مست هئا. ماڻهو مري رهيا هئا، ماڻهو ڦٽجي رهيا هئا، ماڻهو گرفتار ٿي رهيا، ماڻهو جيلن ۾ واڙجي رهيا هئا، ماڻهو گرفتار ٿي رهيا، پر هلچل هلڪي ٿيندي نظر ڪانه ٿي آئي. ڦوٽو سوچيندو رهيو ته ڳيرن ڪري ڏيکاريو!.... ڳوناٺا وڙهي ڄاڻن!
ڦوٽو هاري هو ۽ هاريءَ جو پٽ. هنن کي چار ايڪڙ پنهنجي زمين هئي، ڏاندن ٻو جوڙو هو ۽ ڏهه ايڪڙ ڳوٺ جي وڏيري جي زمين کيڙيندا هئا. ڦوٽو ايترو پڙهي پيو هو جو خط لکي ويندو هو ۽ اخبارون پڙهي سگهندو هو. هن جون مشغوليون دلچسپ هونديون هيون. پر واري وڏي شهر ۾ ڪو سياسي جلسو ٿيندو هو ته ان ۾ ضرور ويندو هو. جي بس ۾ جڳهه نه ملندي هئس ته ڏهه ميل پنڌ وڃي به اتي

پهچندو هو ۽ اڌ اڌ رات تائين تقريرون ٻڌندو هو. ڳوٺ ۾ هاري ڪاميٽيءَ وارن يا شاگردن جي ڪا ٽولي ايندي هئي، هن سان وڃي ڪچهري ڪندو هو. ڳوٺائن جي ميڙ هن سان خيالن جي ڏي وٺ ڪندو هو. ڳوٺ ۾ ٻه ٽي دڪاندار اخبار گهرائيندا هئا، ڏهاڙي هن وٽ وڃي، اخبار جي هڪ هڪ سٽ پڙهندو هو. ڳوٺ ۾ جيڪي سياسي ڪارڪن هوندا هئا، تن سان سنڌين جي مسئلن تي بحث ڪندو هو. جيڪي شاگرد شهر ۾ پڙهندا هئا ۽ تحريڪن سان ڳنڍيل هوندا هئا، اهي جڏهن ڳوٺ ايندا هئا ته هو انهن سان وڃي قومي ۽ طبقاتي سوالن جي ڇنڊڇاڻ ڪندو هو. هو سگهڙ به هو ۽ ڳجهارتن ۽ لوڪ ادب جو چڱو ڄاڻو هو. انڪري هن کي ڪڏهن ڪڏهن اهڙي قسم جي پروگرامن واسطي ريڊيي ۽ ٽي-ويءَ تي به گهرايو ويندو هو.

ڦوٽو هن هلچل ۾ حصو ڪونه وٺي رهيو هو. هڪ پير ، جو هڪڙي سياسي پارٽيءَ جو مهندار هو، تنهن جي پارٽي هن هلچل ۾ بهرو نه وٺي رهي هئي. اِهو پير ڦوٽي وارن جو مرشد هو. هن جي پيا ذات وارا به هن جا مريد هئا. جيتوڻيڪ ڦوٽي جي نه ان پير يا ڪنهن به پير ۾ عقيدتمندي هئي ۽ نه سياسي يا نظرياتي طرح ان پير جو هم خيال هو، پر پاٹرن سان پاءُ تي رهڻ لاءِ ٻاهريون پنو رکيو هو. اها به حقيقت هئي ۽ ڦوٽي کي پڻ اها ڄاڻ هئي ته سندس ڳوٺ وارا ان پير جا مريد هن هلچل جي ڪارروايين ۾ ظاهر ظهور ۽ ڀرپور حصو وٺي رهيا هئا ۽ قربانيون ڏئي رهيا هئا.

وڏيري کي ضروري ڪم سان ڪنهن ٻئي هنڌ وڃڻو هو، سو جيپ ۾ ڦوٽي سميت ٽي هاري به ڪنياٿين ۽ ڊرائيور به هوس. رستي تي هڪڙي جڳهه تي وڻ ڪيرائي ۽ وڏا وڏا بند رکي، رڪاوٽ وڌي وئي هئي. جيپ کي بيهارڻو پيو. اتي ڇهه ست سپاهي بندوقون تاڻيو بيٺا هئا. وڏيري سميت سڀني کي هيٺ لهڻ لاءِ چيائون ۽ هن کي حڪم ڏنائون ته اهي وڻ ۽ بُند کڻي، رستي تان هٽائين. ٻين ته ڪم شروع ڪري ڏنو، پر وڏيرو بيٺو رهيو. سپاهين پنهنجي ٻوليءَ ۾ هن کي گار ڏئي چيو ته حڪم ڇو نه ٿو مڃين؟ وڏيري گهٽو ٿي چيو ته مان عزت وارو ۽ وڏو زميندار آهيان ۽ فلاڻي پارٽيءَ جو اڳواڻ ۽ ان جي مهندار پير جو خاص ماڻهو آهيان. پر سپاهين گارين جي وسڪاري سان گڏ بندوق جي ڪنداق اُلاري چيس ته ڪٿين ٿو بند ياڪيون توکي شوٽ. وڏيري سان گڏ هتي جي قوم کي به گهٽ وڌ ڳالهايائون، جنهن جي ڪري هو خطري ۾ پيا هئا. وڏيرو ٿلهو متارو ۽ ڦيٿو هو ۽ بند کڻڻ سان گڏ پراڻي جيپ جي انجڻ وانگر سهڪڻ به لڳو.

ان وقت هڪ موٽر اچي بيٺي. ان جي مسافر کي به لاٿو ويو. هن کي ڦوٽي وارن وانگر اجرڪ ۽ پٽڪا پهريل نه هئا. هن ۽ سپاهين جي پنهنجي ٻوليءَ ۾ گفتگو

تي ۽ پوء هو پاڻ ۾ ٺهڪ ڏيندا رهيا. ڦوٽي به ٺهڪ ڏنا، پر دل ئي دل ۾. ۽ ٺهڪ ڏنائين پاڻ تي، وڏيري تي ۽ پير تي.

ساڳئي وقت ڦوٽي اهو سوچيو ته ڪالهه هڪ احتجاج ڪندڙ انبوهه تي فوجين گوليون هلايون. انبوهه جا الائي ڪيترا ماڻهو مئا ۽ ڦٽيا، پر انبوهه جي جوابي حملي ۾ ٽلڙي تي ئي چار سپاهي اڳڻ مري ويا ۽ ڪوڙ زخمي ٿيا. هنن سپاهين کي ان اصليت جي ڄاڻ به نه آهي ته هو هتي ڇو وڙهي رهيا آهن. هنن کي پنهنجي ڌرتيءَ کان پري آمر پنهنجو اقتدار قائم رکڻ لاءِ موڪليون ٿا ۽ هو ان لاءِ وڙهندي ٻي ڌرتيءَ تي موت جو شڪار ٿين ٿا. انگريز سامراج جي سمي کان وٺي هنن کي اهڙي تربيت ڏني وڃي ٿي ۽ اڻين تيار ڪيو ٿو وڃي ته هنن کي فقط حڪم مڃڻو آهي، پنهنجي آقائن جو حڪم. هنن کي ڪو به سوال ناهي پڇڻو، ڪابه آڏي پڇا ناهي ڪرڻي، ڪوبه بحث ناهي ڪرڻو، ڪابه تنقيد ناهي ڪرڻي ۽ نه حڪم جي نافرماني ڪرڻي آهي، جڻ ته هنن کي نه پنهنجو رايو آهي ۽ نه دماغ. ڦوٽو سوچي ٿو ته هن زماني ۾ وڙهڻ واري کي خبر هجڻ کپي ته هو ڇو وڙهي رهيو آهي، ڪهڙي مقصد لاءِ وڙهي رهيو آهي، ۽ جڏهن ذهني ۽ نظرياتي طرح ان مقصد کي سمجهي ۽ ان سان سهمت هجي ته پوءِ وڙهي. حڪم جو بندو ٿيڻ جي سکيا ملڻ جو ئي نتيجو آهي جو مسلمان هوندي به مسلمان ڪعبي تي گوليون هلائيندا آهن، ترڪن خلاف وڙهندا آهن ۽ مسلمانن کي ماريندا آهن، ۽ ڌاري ڌرتيءَ تي پنهنجي حياتيءَ کان هٿ ڌوئيندا آهن. ۽ پوءِ هنن جا سينگاريل ۽ سرهاڻ پريا تابوت، هوائي جهازن ۾ پنهنجي ڳوٺ پهچندا آهن.

هن کي هڪڙي ڪارڪن جي چوڻي ياد اچي ٿي: "سامراجي سپاهي ۽ انقلابي سپاهيءَ ۾ وڏو فرق آهي!"

هن ڪنهن کي اهو سوال اٿاريندي ٻڌو هو ته اها ڳالهه تحقيق طلب آهي ته هتي جي سپاهين ڪنهن ميدان تي سرسي به ڪئي آهي؟

ڦوٽو، درزيءَ جي دڪان ۾ اخبار پڙهي رهيو هو. گفتگو جو مرڪز هلندڙ هلچل هئي.

"اڄوڪي اخبار ۾ به پنجاب ۾ ٻن وڏن حادثن جي خبر آهي. هڪڙي ۾ ريل گاڏي ۽ بس جي ٽڪر ۾ چاليهه ماڻهو مري ويا ۽ ٻئي حادثي ۾ ٻن بسن جي ٽڪرجڻ ڪري ٣٢ مسافر موت جو شڪار ٿيا."

"ڪالهوڪي اخبار ۾ به هو نه، ته پنجاب ۾ بس ۽ ٽرڪ جي حادثي ۾ ٢٥ ماڻهو ختم ٿي ويا."

پنجاب هلچل ۾ بهرو ڪونه ٿو وٺي! سنڌ ۾ هلچل چوٽ تي آهي ۽ ماڻهو مري رهيا آهن، ۽ پنجاب ۾ اهين ئي ماڻهو مري رهيا آهن ۽ حادثي جو موت اچايو

۽ وڏيڪ دردناڪ ٿيندو آهي، ان ڪان تہ چگو ٿئي ها تہ هلچل ۾ زوردار حصو وٺن ها. هلچل ۾ مرڻ وارو موت معنيٰ ڀريو آهي."

"سائين، مان تہ چوندس تہ جي پنجاب وارا هلچل ۾ حصو وٺن ها تہ اهي حادثن وارا موت ٿين ئي ڪونہ ها، ڇو تہ هلچل ڪري رستن تي رڪاوٽون ڪڙيون ڪيون وڃن ها ۽ بسن، ٽرڪن، ويگنن ۽ گاڏين جي هنن ڏينهن ۾ اچ وڃ بند ٿي وڃي ها ۽ حادثن جو سوال ئي ڪونہ ٿئي ها، جيئن سنڌ ۾ ٿيو آهي."

هڪ ڏينهن ڦوٽي ڳوٺ مان جلوس نڪرندي ڏٺو. ان ۾ نہ رڳو جوان ۽ نوجوان هئا پر ٻار ۽ ٻڍا ٻڍ هئا. هو قومي ۽ انقلابي نعرا هڻي رهيا هئا. ڦوٽي دل ۾ چيو تہ هاڻي گمان جي گنجائش نہ رهي آهي تہ ماڻهو ايترو تنگ ٿي چڪا آهن جو هو Action تا چاهين، ڪاروائي ٿا چاهين. جلوس پڪي رستي ڏانهن وڌي رهيو هو. ان جي پٺيان ڪجهہ پوليس وارا بہ هئا، ڦوٽو ان جلوس ۾ شامل ڪونہ ٿيو.

پوءِ ڦوٽي خبرون ٻڌيون تہ پوليس ان جلوس تي گوليون هلايون. جلوس سان گڏ جيڪي پوليس وارا هئا، تن ۾ بہ اُترين علائقي وارا هئا. انهن کي جلوس جا قومي ۽ انقلابي نعرا نہ وڻيا. هنن زور ڀريو تہ گوليون ڇوڙيون وڃن. هتي جي پوليس وارن انڪار ڪيو تہ نہ ان جي ضرورت آهي ۽ نہ اسين ڪنداسين. پر اترين علائقن وارا پوليس وارا نہ مڙيا ۽ هنن اوچتو بنا چتاءُ جلوس تي گوليون ڇوڙڻ شروع ڪيون. شايد هنن پوليس وارن کي اهو ڪاٿو ڪونہ هو تہ ٻهراڙي وارا هاڻي نہ ايترو اٻوجهہ رهيا آهن ۽ نہ وردي‌ءَ جو ايترو ڊپ يا هراس رهيو اٿن. هنن جا ماڻهو اول ئي پر وارن وٽن ۾ بندوقن سان لڪل هئا. جيئن ئي انهن پوليس وارن گوليون ڇوڙيون تہ وٽن ۾ لڪل همراهن بہ نشانو وٺي انهن ٻن ڄڻن کي پورو ڪري ڇڏيو. ان دوران پوليس جي گولين جلوس جو هڪڙو ماڻهو ماري وڌو هو ۽ ڪيترا زخمي ڪري ڇڏيا هئا.

جتي بہ ٻہ چار ماڻهو گڏبا هئا تہ هلچل تي ڳالهيون ٿينديون هيون. خبرن چارن مان ڦوٽي محسوس ڪيو هو تہ اڳين جمهوريت لاءِ هلچل ۽ هاڻوڪي هلچل ۾ هي فرق هئا: اڳين تحريڪ ۾ ماڻهن ميرن، پيرن ۽ وڏيرن جي چوڻ تي يا انهن جي اڳواڻيءَ ۾ حصو ورتو. پر هن ڀيري عوام پاڻمرادو نڪري پيو هو ۽ مير، پيريا وڏيرا ٻاهر ڪونہ نڪتا هئا.

هن ڀيري عورتن ۽ اٺن ڏهن سالن وارن ٻارن ٻڻ ڪارروايون ڪيون. هن ڀيري اٽندي ئي ماڻهن زوردار حملا ڪيا هئا ۽ سرڪار جو وڏو نقصان ڪيو هو. جتي عوام وٽ هٿيار هئا، اتي هنن استعمال ٿي ڪيا، ۽ اهڙي حالت ۾ سپاهين جا ٻرڙ ٻرا ٿي ٿي ويا. ماڻهن ۾ وردي‌ءَ جو خوف ۽ هراس ايترو نہ رهيو هو. ماڻهن ۾ تنظيم، تياري ۽ رٿابندي ۽ سگهہ جو احساس وڌيو آهي. ڪن شرارتين هن تحريڪ

کي زبان جي فساد جو رنگ ڏيڻ جي ڪوشش ڪئي. پر ڪن سمجهدار شخصن انهيءَ ڳالهه کي روڪي ورتو. پر هڪ ٻن شهرن، جتي اهڙي قسم جي جهيڙي جي ڪوشش ڪئي وئي، اتي سنڌين ٻي زبان وارن جي دڪانن جو بهشڪار ڪيو ۽ نتيجو اهو نڪتو آهي جو اهي دڪاندار ڏاڍو پريشان ۽ پشيمان ٿي پيا آهن ۽ ناهه لاءِ پنڌ ڪري رهيا آهن.

شاگرد جي هڪڙي ٽولي آيل هئي. ڪچهريءَ ۾ بحث مباحثي دوران ڪنهن سوال ڪيو ته هڪ ماڻهو آخر پنهنجي ڌرتيءَ لاءِ سر ڇو ڏئي؟ سمجهيو ڪئي ته ان جنگ ۽ جاکوڙ جي نتيجي ۾ قومي آزادي به ملي ۽ طبقاتي سماج جو خاتمو ٿئي، پر اهڙي جنگ دوران جيڪو ماڻهو مري ٿو وڃي، تنهن کي ته اهڙي انقلاب جو لاڀ ڪو نه ملندو..... ان جا جدا جدا جواب ڏنا ويا. پر ڦوٽي کي جيڪو سڀ کان وڌيڪ وزني جواب محسوس ٿيو سو هي هو: جيڪو ماڻهو آدرشي هوندو ۽ هن جو آدرش انقلاب آهي ۽ ذهني طرح ان آدرش کي قبول ڪيو اٿس، اهو بنا وڌيڪ سوچ ويچار جي هر ڪا قرباني ڏيندو. پر جيڪو شخص اها ڳالهه سمجهڻ چاهي ٿو، ان کي سمجهائڻو پوندو. هلچل يا انقلابي جاکوڙ دوران ٿيندڙ موت لاءِ وڌ ۾ وڌ ائين چئي سگهجي ٿو ته اهو موت کان اڳ جو موت يا غير فطري موت آهي. حقيقت ۾ طبقاتي سماج ۾ به وقت کان اڳ غير فطري موت اچي سگهي ٿو. اهڙي سماج ۾ ماڻهو ايتري حد تائين غريب ۽ مجبور هوندو آهي، جو ويلن جا ويلا هن کي کاڌو نصيب نه ٿو ٿئي ۽ هو ڪنهن به وقت بک وگهي مري سگهي ٿو. غربت ۽ اڻ هوند ڪري هن وٽ بيماري کان بچاءُ جا وسيلا ڪونه هوندا آهن ۽ جڏهن بيمار ٿيندو آهي ته علاج خاطر هٿ ۾ پئسو ڪونه هوندو اٿس. ان ڪري هو جلدي، بي وقتو ۽ غير فطري موت مري ويندو آهي.

بعضي هاري جڏهن زميندار جو ڪو حڪم نه مڃيندو آهي يا هن جي نامناسب خواهش پوري نه ڪندو آهي، تڏهن به زميندار هن کي ماراڻي ڇڏيندو آهي. ڪڏهن وڏيرو، هاريءَ کي ڪنهن قتل جي ڪوڙي ڪيس ۾ ڦاسائي، ڦاسيءَ جي تختي تي پهچائي ڇڏيندو آهي. ڪڏهن ڪو سرمائيدار پنهنجي ڪارخاني جي خراب ٿيل مشين جي وقت اندر مرمت نه ڪرائيندو آهي ۽ انهن تي ڪم ڪندي مزور حادثي ڪري يا زهريلين گئسون نڪرڻ ڪري بي موت مري ويندا آهن. اهڙي طرح طبقاتي سماج ۾ هاري، مزور ۽ پورهيت وقت کان اڳي ۽ غير فطري موت مرندا رهن ٿا. ساڳئي نموني سامراج پنهنجي غلام قوم جي جيون تنگ ڪري وجهندو آهي ۽ انهي بهاني ماڻهن کي گوليون، ڦٽڪن ۽ ڦاسين جو نشانو بڻائيندو رهندو آهي. تنهن کان سواءِ سامراج ڪن ملڪن ۾ جنگ جو پيٽ پڙڪائي، انسانن جي عام ڪوس جو ڪارڻ بڻبو آهي...... انڪري مناسب اهو ئي آهي ته ماڻهو

اهڙي سماج ۽ سامراج خلاف جنگ جوٽي. جي ان جنگ ۾ ماڻهو بچي ويو ۽ ڪاميابي ٿي ته هوا سياسي ۽ اقتصادي آزاديءَ جو ميوو ماڻيندو، جي ماڻهو موت جو شڪار ٿي ويو ته به پويان ۽ قوم جا ٻيا ماڻهو ساڳيو ميوو ماڻيندا. آخر ماڻهو سدائين سڀ ڪجهه پاڻ لاءِ ته ڪونه ڪندو آهي. پورهئي جي ڪمائيءَ ۾ به ٻارن ٻچن ۽ ٻين جو حصو ته هوندو آهي. انڪري انقلاب لاءِ لڙندي به ماڻهو ڇو نه سوچي ته انقلاب ٻين کي به فائدو پهچائي ٿو.

جمهوريت لاءِ هلچل جنتا نه ڪئي. جلد ئي ان جا ٽڪر ٽڪر ويڙهڻ جو اعلان ڪيو ويو. شايد ان ۾ حصو وٺندڙ پارٽين جا بورجوا اڳواڻ خود عوام جي ايڏي اُڀار ۽ تحريڪ جي شدت کان گهٻرائجي ويا هئا.

اترين علائقي جا ٻه سپاهي، هن ڳوٺ مان نڪتل جلوس جي موقعي تي ماريا ويا هئا. هڪ ڏينهن پوليس جو اٽالو ڳوٺ کي گهيرو ڪري ويو. پوليس وارا گهرن ۾ گهڙي پيا. ننڍي وڏي مرد ضاعفان کي مارڪٽ ڪئي وئي. جوان توڙي پوڙهن مردن کي گرفتار ڪيو ويو، زالن جي بيحرمتي ڪئي وئي ۽ زيور، روڪڙ ۽ قيمتي سامان تڳايو ويو. هڪ ته ڳوٺ جا ڪجهه جوڌا هلچل دوران ئي پڪڙيا ويا هئا يا روپوش ٿي ويا هئا. ٻيو ته پوليس تمام جهجهي ڳاڻاٽي ۾ هئي ۽ بيحد بارود ۽ هٿيارن سان ڏٽجي آئي هئي ۽ ڀنڀرڪي جو اوچتو چڙهائي ڪئي هئائون. انڪري ڳوٺاڻا مقابلو ڪري ڪونه سگهيا.

ڦوٽي جي گهر جي جهڙتي به ورتي وئي. عورتن سان بدتميزي ڪئي وئي، ٽپڙ ڪنيا ويا ۽ ڦوٽي کي گرفتار ڪيو ويو. اهڙي ريت هن ڳوٺ ۽ آس پاس جي ٻهراڙيءَ مان سوَ کان وڌيڪ ماڻهو ٻڌا ويا.

ڪانوَ کي لُوَ ۾ مزو ايندو آهي ياند، پر ڦوٽي محسوس ڪيو ته پوليس لاءِ لُوَ ۾ مزا ئي مزا آهن. مثال طور شهر ۾ شاگردن جو يا مخالف پارٽين جو ڪو سياسي جلوس نڪرندو آهي ۽ امن سان هلندو رهندو آهي ته اوچتو ئي اوچتو ۽ بنا سبب پوليس ان تي ڳوڙها گئس ڇوڙيندي آهي ۽ لٺيون وسائڻ شروع ڪندي آهي. پوءِ هلندي آهي سوديباري. هر ماڻهوءَ کان ڪجهه هزار وٺي هن کي ڇڏيو ويندو آهي. اهڙي طرح لکين رپيا ملي پوندا اٿن. باقي ڏوهي بنائي چالان انهن کي ڪندا آهن، جي پئسا نه ڏيندا آهن يا نه ڏئي سگهندا آهن.

هن ڀر جي وڏي ٿاڻي جو وڏو صوبيدار اترين علائقي جو هو. هن کي ٻاهيون هيون جو هن جا هم وطن سپاهي ماريا ويا هئا. پڪڙيل تي مارڪٽ، پيڙا، عذاب ۽ ايذاءَ شروع ٿي ويا. پوءِ جنهن پئسا ڏنا، ان کي ڇڏيندو ويو. هڪ هزار کان پنجن هزارن تائين وصول ٿي ڪيا ويا. ٻي لک رپيا اچي ويا. باقي ڇهه ڄڻا بچيا، جن پئسا نه ٿي ڏنا يا ڪونه ٿي ڏئي سگهيا. انهن ۾ ڦوٽو پڻ هو.

ڦوٽي جي پيءُ کي پيو آسرو هو. هن کان پنج هزار گهريا ويا. هن سوچيو ته جي ڏاند يا زمين جو ٽڪرو ٿو وڪڻان ته روزگار جو ذريعو نه رهندو ۽ بک مرڻو پوندو. ڏاندن نه هجڻ ڪري وڏيرو زمين کسي وٺندو، ڦنکي پڪ هئي ته پنهنجي پير وٽ ويندو ته چُوٽ چواڻ ڪري چوڪري کي ڇڏائيندو. پير جا هٿ ڊگها آهن. هو پير وٽ ويو. پير ڪو خاص رخ ڪونه ڏنو ۽ جي ڪنهن کي ڇپايئين به ته ان اثر ڪونه ڏيکاريو.

ان وچ ۾ صوبيدار، ڦوٽي سميت ڇهن ڄڻن کي خون جي الزام هيٺ چالان ڪري وڏي شهر جي سينٽرل جيل ۾ بند ڪرائي ڇڏيو.

ڀهراڙيءَ جي جهانگين ۽ مارون ۾ نفرت جي نئين لهر اُڀري، هنن کي جيئڻ جي وسيلن کان وانجهو ڪيو ويو هو. هڪ ڏينهن رڻابنديءَ سان هنن ٿاڻي تي حملو ڪيو. پج ڊاهه ڪئي وئي ۽ وڏي صوبيدار کي ماريو ويو.

سينٽرل جيل جي هڪ وارڊ ۾، ٻين قيدين کان پاسيرو، ڦوٽو هڪڙي ڪنڊ ۾ اڪيلو ويٺو آهي. ٻيا ڪچهري پيا ڪن پر هي ويڳاڻو ٿو ڏسجي. هن جو چهرو سرءُ جي وڻ وانگر مرجهايل آهي. هن جي ڏاڙهي ڊپ وانگر وڌي وئي آهي. هنجا چپ ڪلراٺي زمين وانگر سڪي ڦوٽ سفيد ٿي ويا آهن. هنجو وات جهرڙو نانگ جو ٻر، جنهن مان ڪڏهن ڪڏهن سڪل ۽ ڪاري زبان، مثل جي نانگ پڇڙيءَ وانگر پسجي ٿي. هن جون ڏرا ڏني ويل اکيون اهڙيون ٿيون ڏسجن چڻ ته پٿرائجي ويون آهن، يا سير وڏل پهروءَ جي اکين وانگر اجهاميل آهن. هو ڏاڍو ڏهرو ٿي ويو آهي. هڪ طرح آرام نه ٿو اچي. گهڙي وهي ٿو، گهڙيءَ تي ليٽي ٿو پوي.

هن کي جيل ۾ ڇهه مهينا ٿي ويا آهن. اڃا ڪورٽ ۾ ڪيس هليو ئي ڪونهي. هو حساس ماڻهو آهي ۽ گهڻو ڪجهه سوچيندو رهندو آهي. هن کي اهو خيال کائيندو رهي ٿو ته جن مونکي ڦاسايو آهي، سي قتل جو ڪوڙو ڪيس مون تي ثابت به ڪري ويندا ۽ بيگناهه ڦاسيءَ تي چاڙهيو ويندس.

هن کي وري وري ماڻهڪ جا هي لفظ ذهن ۾ ڏنگ هڻندا آهن ته "ڦوٽا! ڪتي جو موت مرڻ کان ڀلو آهي ته ماڻهو ميدان تي لڙندي، مقابلو ڪندي، مڙساڻو موت مري!" ●

ڏگهو ڊرامو

صبح جو اسپتال وڃڻ لاءِ پنهنجي سنيپريس ته پنهنجي ڪمري مان، هٿ ۾ اخبار کنيو، ڪکي خوشيءَ پرپون رڙيون ڪندي، چوندي آئي ته "بابا! دنيا جو عجوبو!"

مان منجهي پيس ۽ هن ڏي نهارڻ لڳس.

"ها بابا، دنيا جو اٺون عجوبو يا نائون عجوبو يا ڏهون عجوبو، پر آهي عجوبو!"

"ڪهڙي ڳالهه تي آهي اهڙي عجب جي؟" مون شوق ڏيکاريندي پڇيو.

"بابا، اڄ اخبار ۾ اهڙي ڳالهه آهي، جو توهان کي اعتبار ئي ڪونه ايندو."

"پر ٻه ڪهڙي ڳالهه تي آهي، ٻڌاءِ ته سهي!"

"بابا، مونکي ٻه اعتبار ڪونه ٿي آيو ۽ ڳالهه کي هڪ ڀيرو پڙهيم، ٻيو ڀيرو پڙهيم، ٽيون ڀيرو پڙهيم، ور ور ڪري پڙهيم."

"پر ٻه ٻڌائينءَ ڇو نه ٿي ۽ تون ايترو خوش ڇو ٿي رهي آهين؟" منهنجي هورا ڪورا چوٽ چڙهي ويئي.

"بابا، ڳالهه ئي اهڙي آهي."

"ڪهڙي ڳالهه آهي؟"

"ٻڌايانوا نه نه، هيءَ اخبار وٺو ۽ پاڻ پڙهي ڏسو!"

"هائي وري مونکي عينڪ ڳولهڻي پوندي، تون ئي ڪٿي ٻڌاءِ!"

"ته ٻڌو! اخبار ۾ ٽي-ويءَ جي اڄوڪي پروگرام ۾ ڏنو ويو آهي ته اڄ رات جو پاڪستان ٽي-ويءَ تان ٻن ڪلاڪن جو سنڌيءَ ۾ ڊگهو ڊرامو ايندو."

"نه نه!" مون عجب ۽ بي اعتباريءَ مان چيو.

"مان ٻه ته اهو پنهنجي چوان ته مون کي ٻه پڪ نه ٿي آئي، انهيءَ ڪري ئي ته ان کي ٽي چار ڀيرا پڙهيو اٿم."

"پڪ اٿئي؟ ڀُلي ته ڪان آهين؟"

"پڪ ڪرڻ لاءِ ته مون ان ڊرامي جو نالو غور سان پڙهيو ته اهو نالي مان ٻه سنڌي لڳي ٿو يا نه."

"ڊرامي جو عنوان ڇا ڏنو اٿن؟"

"ڊرامي جو عنوان آهي: 'پيرن ڪان پير' . آهي نه نج سنڌي نالو!"

مون ٻه عينڪ پائي، اخبار ۾ اهو پروگرام پڙهيو. حيرت ۽ بي اعتباري پنهنجي جڳهه قائم رهي. پر خوشيءَ جو احساس ضرور ٿيم. سنڌي پروگرام وقت ۽ اٺين بجي جيڪي اڙدو ڊراما ايندا آهن، مان اسپتال ۾ هوندو آهيان ۽ پروگرام

ڏسي ڪونہ سگھندو آهيان. البت جيڪي نوين ٻجي ڪان پوءِ اڙدو ڊگها ڊراما يا اڙدو فلمون ڏيندا آهن، ۽ مهيني ۾ ٻہ يا ٽي دفعا اهڙا پروگرام ڏيندا آهن، سي، ٻي وندر نہ هجڻ ڪري ڏسڻا پوندا آهن، جيتوڻيڪ گهڻو ڪري انهن ڊرامن ۽ فلمن ۾ پوڙ هاريو ويندو آهي ۽ مان بور ٿيندو آهيان.

پر خبر ناهي اڄ ڪهڙي خوشيءَ ۾ ٻن ڪلاڪن جو سنڌي ۾ ڊگهو ڊرامو ڏيئي رهيا هئا؟ ورهين ڪان وٺي سنڌي رڙيون ڪندا اچن تہ ٽي-ويءَ تي سنڌي پروگرام جو وقت وڌايو وڃي، ۽ ڪڏهن ڪڏهن ڪرسين تي ويٺل آسرو بہ ڏيندا آهن تہ سنڌي پروگرام جو وقت سگهو ئي وڌايو ويندو، پر اڄ ڏينهن تائين ڪجهہ نہ ڪيو ويو آهي. دليل اهو ڏنو ويندو آهي تہ جي سنڌي پروگرام جو وقت وڌايو ويو تہ ٻين علائقائي ٻولين، جن کي بہ سنڌيءَ جيترو وقت ڏنل آهي، تن جو پڻ وقت وڌائڻو پوندو.

سنڌين کي ان تي بہ اعتراض ڪونهي تہ ٻين علائقائي ٻولين يعني بلوچي، پشتو ۽ پنجابڪيءَ کي بہ ٽي-ويءَ تي وڏيڪ وقت ڏنو وڃي. پر سنڌي ٻوليءَ جو ٻين ٻولين ڪان انڪري بہ حق وڏيڪ آهي، جو سنڌي هڪ سترپل ۽ لکيل ٻولي آهي، صدين ڪان وٺي اسڪولن، ڪاليجن ۽ يونيورسٽين ۾ پڙهائي وڃي ٿي ۽ صدين ڪان وٺي آفيسن ۽ ڪورٽن ۾ استعمال ٿئي ٿي. بلوچي، پشتو ۽ پنجابڪي ٻولين جي حالت ۾ اها ڳالهہ نہ آهي، سنڌي تہ اڙدوءَ ڪان بہ وڏيڪ جهوني ۽ شاهوڪار ٻولي آهي.

ماٺهو شايد حاڪم ٽولي کي آفرين ڏين جو هو برابري (parity) جي اصول جي پوئلڳي ڪري رهيا آهن، ۽ ڪي تہ شايد ان ڪارنامي کي اسلام جي مساوات جو نادر نمونو ڪري پيش ڪن. مان سوچيندو آهيان تہ رڳو ٻوليءَ جي مامري ۾ برابري ڇو ٿي ڏيکاري وڃي؟ ٻين مامرن ۾ ڇو نہ ٿو اهو جذبو ڏيکاريو وڃي؟ مثال طور لشڪر جي مامري ۾. هر علائقي جا ڳاڻاٽي ۾ هڪ جيترا فوجي هجن. سنڌ، بلوچستان، سرحد توڙي پنجاب مان هرهڪ پرڳڻي جا فوج ۾ هڪجيترا سپاهي هجن ۽ هڪجيترا جنرل هجن مونکي خيال ايندو آهي تہ ڏيڍ سئو جنرلن مان رڳو ٻہ جنرل سنڌي هجن ها، تہ ڪنهن سنڌي وڏي وزير کي ڦاسي چاڙهڻ واري ويلن ڪان اڳ گهڻو ڪجهہ سوچيو وڃي ها.

برابريءَ جو ٻيو مثال حاڪم ٽولا پارليامينٽ جي سلسلي ۾ ڇو نہ ٿا ڏيکارين، جو سنڌ، بلوچستان، سرحد ۽ پنجاب مان هرهڪ پرڳڻي جا هڪجيترا ميمبر پارليامينٽ ۾ چونڊيا وڃن؟

اهڙي طرح اهو سوال اڀري ٿو تہ آخر فقط ٽي-وي پروگرام ۾ وقت ڏيڻ تي برابريءَ جي اصول تي ٿورو ڇو ٿو ڪيو وڃي؟

اهي منهنجيون ڪي نيون سوچون ڪرڻ هيون.

ڊگهي ڊرامي جو چاٺي، سارو ڏينهن منهنجي دل ۽ دماغ تي خوشيءَ جو احساس ڇانيل رهيو. سنڌي ڊرامي ڪري سنڌي ٻوليءَ جا آواز فضا ۾ بلند ٿيندا رهندا، ڊرامي ۾ ڪنهن حد تائين ماحول سنڌي هوندو، ڪنهن حد تائين ڪردار سنڌي هوندا، ڪهاڻيءَ ۾ سنڌ ۽ سنڌين جي ڪنهن نه ڪنهن مسئلي کي ڇهيو ۽ ڇيڙيو ويندو.

منجهند جو گهر ويس ته ٻار سڪهوڻي سمهي پيا هئا، جيئن گهڻي کان گهڻي ننڊ ڪري وٺن ۽ رات جو مزي سان ڊگهو ڊرامو ڏسي سگهن.

شام جو ٽي-وي شروع ٿيڻ وقت ان ڏينهن جو پروگرام ٻڌائيندا آهن. ٻارن ٽائيم تصديق ڪرڻ خاطر اهو به ٻڌو. رات جو نوَ لڳي چاليهن منٽن تي سنڌي ڊگهو ڊرامو اچڻو هو. اخبار ۾ اهوئي ٽائيم ڏنل هو.

ساڍي نوين وڳي سڀ ٻار ٻچا، ننديا توڙي وڏا، ٽي-ويءَ جي سامهون وڏي شوق سان اچي ويٺا. مان اسپتال مان موٽندي ڪجهه سڪو ميوو وٺيو آيو هوس ته ڊرامو ڏسندي سڀ چٻڪندا رهنداسين. ٻارن چانهه جو سامان به تيار ڪري رکيو هو ته ڊرامو هلندي چانهه جا چُسڪا پيا پربا.

مون اخبار ۾ هڪ پيرو وري ٽي-ويءَ جو پروگرام نظر مان ڪڍيو ۱۰ ـ ڏسي چوڪاري جو ساهه پريم ته ڊرامي کان اڳ ڪو "خصوصي پروگرام" ڪونه آهي. ٻين غير دلچسپ پروگرامن وانگر، جيئن ئي "خصوصي پروگرام" شروع ٿيندو آهي ته ٽي-وي فورن بند ڪئي ويندي آهي. ننديا توڙي وڏا ان پروگرام کي پسند ڪونه ڪندا آهن. اها ڳالهه ٽي-ويءَ وارا به ڄاڻن ٿا. انڪري هو ڊرامي، فلم يا ٻئي ڪنهن دلچسپ پروگرام کان اڳ اهو خصوصي پروگرام هلائيندا آهن ته من ماڻهو پنيان ايندڙ دلچسپ پروگرام جي شوق ۾ ٽي-ويءَ آڏو ويٺا رهن. آسماني پروگرام به نه ٻار ڏسندا آهن نه وڏا، جيئن ئي اهڙو پروگرام شروع ٿيندو آهي ته ٽي-وي بند ڪري ڇڏيندا آهن.

ڳالهه جي ئي ته ڳالهه آهي. اخبار ۾ آيو هو ته ڪراچيءَ جي ڪنهن دولتمند، خاص قسم جي ڏاڍي قيمتي انٽينا (Antenna) هٿائي هئي (۽ ان انٽينا جي تصوير به ڏني هئي) جنهنڪري ٽي-ويءَ تي دنيا جي ٻين ملڪن جو پروگرام به ڏسي سگهيو. اها خبر پڙهي هڪڙي دوست چيو:

"ڇٽي پيو هي همراهه هڪ وڏي عذاب کان!"

ان تي ٻئي دوست چيو: "جهڙي طرح پنهنجي ملڪ جي ريڊين کي ماڻهو نظر انداز ڪندا آهن، اهڙي طرح، جڏهن ٻين ملڪن جي ٽي-ويءَ جا پروگرام رواجي طرح هتي نظر اچڻ لڳندا، ته هو ملڪي ٽي-ويءَ کي ڪونه ڏسندا."

منهنجي ذهن ۾ اهڙي نموني جون سوچون جاري هيون. گهر مسيت ٺهڻ جو محاورو ته پراڻو آهي، خبر ناهي اهو ڪيئن ٺهيو، پر هينئر ٽي-ويءَ ته ٻي وقتيون ٻانگون ڏيئي سچ پچ اسانجا گهر مسيت بڻائي ڇڏيا آهن. ٻانگ ۾ سڏ ڏنو ويندو آهي ته "حي عليٰ لصلوات" يعني نماز پڙهڻ لاءِ اچو. گهر مان اهڙو سڏ ڏيڻ جو ڪو مطلب ڪونه ٿو ٿئي، ڇو ته نماز لاءِ مسيت ۾ وڃبو آهي، ۽ ڏاڙهي ڪي گهر ۾ اچڻ جي ڪوٺ ڪانه ڏبي آهي. پر هتي عوام جي احمقن لاءِ آهي "وهي نه وهي، وٽ رينگٽ ڪي."

وندر جو حس ته دل ۽ دماغ ۾ آهي، پر عام طرح ريڊيئي جي وندر ڪن ذريعي يعني ٻڌڻ سان محسوس ڪري سگهجي ٿي ۽ ٽي-ويءَ جي وندر ڪن ڪانسواءِ زيادهه تر اکين ذريعي يعني ڏسڻ سان ماڻبي آهي. انڪري ضروري آهي ته ٽي-ويءَ تي تصويرن جي تبديلي تڪڙي تڪڙي ٿئي، جيئن سندر سندر چهرا، وڻندڙ ڏيک ۽ نيون نيون شيون پردي تي نظر اينديون وڃن. لاڳيتو ساڳيو نظارو ۽ ساڳيا چهرا رکڻ يا ڊگهيون تقريرون ۽ ڊگها مباحثا هلائڻ ۽ ڏيک نه ڦيرائڻ، ٽي-وي ڏسندڙن واسطي بوريت جو ڪارڻ بڻجن ٿا.

منهنجي سوچن جي سيسر، ٽي-ويءَ جي عام پروگرامن جي سمنڊ ۾ ترندا هليا. ۽ ... دفعا ساڳيون صورتون ڏيکاريون وڃن ٿيون. هر هڪ صوبي مان ٻه شخصيتون ڪنيون وڃن ٿيون ۽ اهڙي طرح مرڪز مان ٻه ٻه يا ٽي. ٽي-ويءَ جي پروگرام ۾ ڏهاڙي اهي سنڌي خبرن ۾ ڏيکارين، انگريزي خبرن ۾ ڏيکارين، اڙدو خبرن ۾ ڏيکارين، تبصري پروگرام ۾ ڏيکارين، پريس ڪانفرنس ۾ ڏيکارين، حالات حاضره پروگرام ۾ ڏيکارين، ۽ شايد ڪن ٻين پروگرامن ۾ پڻ، جي هينئر مون کي ذهن ۾ نه ٿا اچن، رڳو ايترن ماڻهن جا ڏينهن ۾ ڏهه ڀيرا وري وري چهرا ڏسڻ ۽ هنن کي ٻڌڻ، ۽ ڳالهيون به سيني جون هر ڀيري لڳ ڀڳ ساڳيون، نه رڳو هڪ ڏينهن ۾ ايترا ڀيرا پر هفتي جي ستن ئي ڏينهن ۾ ايترا ڀيرا. پر هفتي جي ستن ئي ڏينهن ۾ ايترا ڀيرا، مهيني جي ٽيهن ئي ڏينهن ۾ ايترا ڀيرا ۽ سال جي ٣٥٦ ڏينهن ۾ ايترا ڀيرا ساڳيا چهرا ڏسڻ ۽ ساڳين چهرن جي واتان ساڳيون ڳالهيون به اهڙيون جو ڏسندڙ ۽ ٻڌندڙ شخصي طرح ڄاڻي ۽ پروڙي ٿو ته انهن جو چوڻ ۽ ڪرڻ ۾ فرق آهي ۽ عملي طرح ائين ڪونه آهي يا ائين ڪونه ٿو ڪيو وڃي، ته اها ريت منهنجي هن لکڻ مان ئي پڙهندڙ پڙهڻ سان دماغي توازن قائم رکي نه سگهي، سو تصور ڪريو ته اهو سڀ ٽي-ويءَ تي ڏسڻ وارو، پنهنجي ڪَل ٽڙڻ کان پاڻ کي ڪيئن بچائي سگهندو!

حاڪم، عوام جي پنهنجي اصلي ۽ ٻرندڙ مسئلن ۽ خاص ڪري اقتصادي مسئلن کان منهن پاسي ڪرائڻ خاطر، هٿراڌو مسئلا، غير ضروري مونجهارا ۽ نوان

نوان ناٽڪ پيش ڪندا آهن. اڄڪلهه ماڻهن کي راندين ۾ رنڊپايو ۽ رڇجهايو ويو آهي. ٽي-وي‌ءَ تي گهڻو وقت رانديون پيون ڏيکاريون وڃن ۽ گهٽي گهٽي، رستو رستو ڪرڪيٽ ۽ هاڪيءَ جو ميدان بڻيل آهي. نو لڳي چاليهه منٽن اشتهار هلي رهيا هئا، ۽ اڃا هلندا رهيا. پوءِ هڪڙو اڙدو نغمو ڏيکاريو ويو. وري اشتهار هلندا رهيا ۽ وري هڪ اڙدو قومي نغمو ڏيکاريو ويو. وري اشتهار شروع ٿيا ...... سوائين ڏهين بجي لکيت ۾ ڏيکاريو ويو ته ساڍي ڏهين بجي "خصوصي پروگرام" ڏيکاريو ويندو، جنهن ۾ ملڪ جي محبوب اڳواڻ، جنهن اترين علائقن جو اڄ دورو ڪيو آهي، ۽ جلسي کي خطاب ڪيو آهي، تنهن جي رڪارڊنگ ڏيکاري ويندي. اهو ڏسي، اسين سڀ مايوس ٿي وياسين، اسان جا منهن لهي ويا. جنهن ڳالهه کان پڪاسين ٿي، سائي ڳالهه ٿي رهي هئي. هاڻي اڃا به ڪهڙو ۾ گهٽ منو ڪلاڪ انتظار ۾ بور ٿيڻو پوندو.

ٽي-وي بند ڪئي وئي. ٻار اڱڻ ۾ هيڏانهن هوڏانهن ڦرڻ يا راند ڪرڻ لڳا. مان هڪڙو ڪتاب پڙهڻ لڳس. پوڻين يارهين ڌاري ٽي-وي کولي وئي. ڏٺو ويو ته اڃا اشتهار ۽ اڙدو نغما اچي رهيا هئا. وچ ۾ ڏيکاريو ويو ته محبوب ليڊر جي دوري ۽ تقرير جي رڪارڊنگ اڃا ڪانه پهتي آهي، جيئن ئي پهچندي ته ڏيکاري ويندي. اسان جي دل هارجي وئي. ڊرامي ۾ دير پئجي رهي هئي. ڇا هنن جو ارادو اڄ سڄي رات ٽي-وي‌ءَ تي پروگرام هلائڻ جو آهي! وري ٽي-وي بند ڪئي وئي.

ننڍن ٻارن کي هاڻي اوٻاسيون اچڻ لڳيون هيون.

اتي اوچتو بجلي بند ٿي وئي. اسانکي ننڍي مايوسي وڪوڙي وئي. اسانکي خبر هئي ته بجلي ويندي آهي ته پوءِ پن منٽن ڪانپوءِ به اچي سگهي ٿي ته چار ڪلاڪ به وٺي سگهي ٿي. سڀڪنهن جي دل پئي چاهيو ته شل بجلي جلد اچي وڃي، متان ڊرامي جو ڪو حصو گسي نه وڃي. بجليءَ وارن کي بُرو ڀلو پئي ڳالهايوسين ۽ معاشري تي ملامت پئي ڪئيسين، جنهن ۾ نه لياقت رهي آهي نه ذميواري جو احساس، رڳو رشوت پئي راڄ ڪري. منهنجي هڪڙي ڪڪيءَ ته اهو ويچار به ظاهر ڪيو ته چاڻي واڻي هن سنڌي ڀاڙي جي بجلي بند ڪئي وئي آهي، جيئن اسين سنڌي، هي سنڌي ڊرامو ڏسي نه سگهون.

پندرهن منٽن ڪانپوءِ بجلي اچي وئي ۽ اسانجا نه رڳو چهرا ٻر روح به روشن ٿي ويا.

سوا يارهين بجي ٻارن ٽي-وي کولي ۽ جيئن ئي ڏٺائون ته محبوب ليڊر وڏي ميڙ آڏو تقرير ڪري رهيو آهي ته هن جي شان ۾ ڪجهه گٽا لفظ چئي، هڪدم ٽي-وي بند ڪري ڇڏيائون. پوءِ هر ڏهين منٽين اها حرڪت ورجائيندا رهيا: ٽي-وي

ٽي کوليائون، محبوب اڳواڻ جو آواز ٻڌي يا شڪل ڏسي، ڪجهہ ڳتا لفظ چني، تقرير ڪندڙ جي ڳالهائڻ ۽ هن جي چُرپُر جا ويچارا ٽي ڪڍيائون ۽ اهل ٽي ڪيائون، ۽ ٽي-وي بند ٽي ڪري ڇڏيائون. سڀ سنڌي ڊرامي ڏسڻ خاطر بيتاب، بيقرار ۽ پريشان ٿي رهيا هئا. ٻن ٽنڍين ٻارن کي تہ ننڊ وٺي ويئي. ٻيا جون اکيون بہ ڳوريون ۽ ڳاڙهيون ٿي ويون هيون. نيٺ سوائين ٻارهين جو ٽي-وي کولي ويئي تہ هڪ سهڻي ڇوڪري، مرڪندي، اعلان ڪندي، نظر آئي: "اڄ جو پروگرام پورو ٿيو، هاڻي سڀاڻي جي پروگرامن جو تفصيل ٻڌوا....." •

باهہ جو چنڊ

اسان زال ۽ مڙس جي ڳالهہ ٻولهہ ڏاڍي ڏکي هئي ۽ ان ۾ صفا مگن رهياسين. شايد ٻاهرين گرميءَ کي وسارڻ واسطي اسان پنهنجي گفتگوءَ جي موضوع ۾ گرمي پيدا ڪري ڇڏي. گفتگوءَ جو مرڪزي موضوع هڪ ٿي هو. سنڌ جي ڪن ٻين ضلعن وانگر اسانجي ضلعي ۾ بہ ڌاڙيلن جي ڌاڙن جي ڌم لڳي پيئي هئي، ۽ انهن تي ڪا بہ روڪ ٽوڪ نظر نہ ٿي آئي.

منهنجي زال جو هڪ سوٽ، جو پنهنجي مڇي مانيءَ وارو هو، تنهن جي گهر ۾ ڏينهن ڏٺي جو ڌاڙيلن جو ٽولو گهڙي پيو. ڌاڙيلن وٽ خطرناڪ هٿيار هئا. گهر ۾ زر زيور، پئسا ۽ ٻيو جيڪو بہ چرڻ پرڻ جهڙو ملهائتو سامان هو، سو هنن ٻهاري، پنهنجي آندل سوزوڪي گاڏيءَ ۾ وڌو. گهر ڌڻي ٻيوسيءَ جا ٻت بڻجي، پنهنجو گهر لٽجندو ڏسندا رهيا. پڇاڙيءَ ۾ ڌاڙيلن منهنجي زال جو سوٽ جي پٽ کي پڪڙ طور پاڻ سان وٺي وڃڻ چاهيو ۽ هن کي ڇڏائڻ ڏنائون تہ فلاڻي ڏينهن، فلاڻي وقت، فلاڻي هنڌ بہ لک پهچائجو تہ ڇوڪري کي ڇڏينداسين. ڇوڪرو نوجوان ۽ جوشيلو هو ۽ پاڻ ڇڏائڻ ۽ ڌاڙيلن سان مقابلو ڪرڻ جي ڪوشش ڪيائين. پيءُ بہ پٽ جي بچاءَ خاطر ڌاڙيلن سان اٽڪي پيو. ڌاڙيلن ڌمڪيون ڏنيون، پر پيءُ اُن نہ مڃي. ڌاڙيلن بندوقن سان فائر ڪري، هنن کي مارڻ ۾ دير ئي نہ ڪئي. پوليس کي اطلاع ڏنو ويو، پر اها ٻارهن ڪلاڪن کانپوءِ آئي ڪجهہ ڪونہ ٿيو.

اسان هڪ تازي ٻي گهٽنا تي ٽيڪا ٽپڻي ڪرڻ لڳاسين. ڌاڙيلن اسانجي ئي ترَ ۾ هڪ ڳوٺ ۾ پنج پنجابي ماريا هئا ۽ هنن جو مال ۽ سامان ڦريو هو. پنجابين پنج ئي لاش آڻي، سنڌ جي شاهراهہ تي رکيا هئا. سڄي ملڪ جي پوليس ۽ فوج چرپر ۾ اچي ويئي هئي، ۽ ايڏا هٿيار ۽ ايترا سپاهي اچي پهتا، ڄڻ تہ ڪنهن غير ملڪ تي حملو هو. آسپاس جي سنڌي ڳوٺن کي گولين ۽ بمباريءَ سان تباهہ ڪيو ويو. پڙهندا آهيون تہ هندستان ۾ ڪو انگريز قتل ڪيو ويندو هو تہ انگريزن جي پوري فوج توبن ۽ ٽئنڪن سان پهچي ويندي هئي ۽ قتل جي جاءِ جي آسپاس واري علائقي کي بارود ۽ بمن سان ناس ڪري ڇڏيندي هئي. نہ ڪنهن ٻار کي جيئرو ڇڏيندا هئا ۽ نہ ڪنهن ٻڍي کي، عورت کي نہ مرد کي، نہ نوجوان کي نہ بيمار کي. اها ٻي ڳالهہ آهي تہ ان کانپوءِ انگريز ان علائقي مان پنهنجون سڀ ملڪيتون سستي اگهہ ۾ وڪڻي، اتان پڇي ويندا هئا، ۽ وري پوئتي نهاريندا بہ ڪونہ هئا.

اسان ان تي بہ خيالن جي ڏي وٹ ڪئي تہ ڪنھن بہ نوان پنجابي، نوان پٺاڻ يا نوان بلوچ نہ ٻڌا آھن، پوءِ ڪن ماڻھن کي 'نوان سنڌي' ڇو ٿو ڪوٺيو وڃي. ماڻھو يا سنڌي آھي يا سنڌي نہ آھي. اسان انھيءَ نتيجي تي پھتاسين تہ غير سنڌي ٿيڻ ھن ريت ھجڻ کپي تہ اھو ڌاريو غير سنڌي، سنڌين جي راضپي سان اچي سنڌ ۾ رھيو ھجي ۽ ڪنھن بہ سنڌيءَ کي ھن جي ھتي آباد ٿيڻ ۾ اعتراض نہ ھجي، ھو گھٽ ۾ گھٽ لاڳيتين ٽي پيڙھين سنڌ ۾ گذاري ۽ سنڌي ڳالھائي، سنڌي پڙھي ۽ سنڌي لکي ۽ سنڌي ٻولي دل جان سان ۽ عملي طرح قبول ڪري. انکانپوءِ ھو 'سنڌي' سڏائڻ جو حقدار ٿيندو ۽ ھتي ووٽ ۽ ڊوميسائيل جو حق ملڻ کپيس.

اسان اھوبہ خيال ظاھر ڪيو تہ اھي بزدل ۽ ڀاڄوڪڙ، جي ھندن کان ڊڄي ڀڳا ۽ پناھگير بنجي آيا، سي سرحد ٽپڻ سان پاڪستاني تہ ٿي سگھن ٿا، پر سنڌي ٿيڻ ايترو سولو نہ آھي. ان لاءِ پيڙھين جون پيڙھيون رياض ڪرڻو پوندو، ڪشالا ڪڍڻا پوندا ۽ انتظار ڪرڻو پوندو.

اسان اھو سوال بہ ھڪ ٻئي کان پڇيو تہ ڇا ڪنھن سنڌيءَ کي ھڪ انچ بہ زمين يا ملڪيت جو پنجاب ۾ مليو آھي؟ جي نہ، تہ پوءِ پنجابي سنڌ ۾ ھر قسم جي ملڪيت جا مالڪ ڇو آھن؟

ٻي دلچسپ ڳالھہ اسان ھيءَ سوچي تہ بنگالين 'بنگلاديش' جو نعرو ھنيو، ڪي سنڌ وارا 'سنڌوديش' جو نعرو لڳائيندا رھن ٿا، ڪي بلوچ 'آزاد بلوچستان' جو نعرو ھڻندا رھن ٿا، ڪي پٺاڻ 'پختونستان' جو نعرو آلاپيندا رھن ٿا، پر پنجابين طرفان ڪڏھن بہ اھڙي قسم جو نعرو نہ ٻڌو ويو آھي. ۽ پوءِ ان سوال جي ڇنڊ ڇاڻ ڪرڻ ۾ اسانکي ڪا مشڪل درپيش ڪانہ آئي تہ پاڪستان جو مطلب ڇا آھي؟

اسان ان تي پڻ بحث مباحثو ڪيو تہ ڌاڙيل، ڌاڙيل ڇو ٿا بنجن، ۽ انھيءَ نتيجي تي پھتاسين تہ ڌاڙيل بنجن ٿا، طبقاتي سماج ڪري، يعني وڏيرن جي پرماريت ۽ پوليس جي ڏاڍاين ڪري، ڌاڙيل بنجن ٿا قومي غلاميءَ ڪري يعني بيروزگاري ۽ ڌارين طرفان سنڌين جا حق ڦٻائڻ ڪري.

اسان ان تي پڻ ويچاريو تہ ڌاڙا ڪيئن ختم ٿيندا. ان جو جواب تہ اھوئي ھجڻ گھرجي تہ ان جا بنيادي ڪارڻ يعني طبقاتي سماج ۽ قومي غلامي ختم ٿيندا تہ ڌاڙا پاڻمرادو ختم ٿي ويندا. ۾ حالي .....

"مان ٿو ٻڌايانوَ......"

اسان پنھنجي دليلبازيءَ ۾ اھڙو مگن ٿي ويا ھئاسين جو اسانکي پتو ئي ڪونہ پيو ھو تہ ڪجھ دير کان اسانجو پٽ، جو يونيورسٽيءَ ۾ پڙھندو آھي، سو اچي

پرسان بيٺوهو، هن ني وچ ۾ اهو واڪو ڪيو هو. مان اڳ ۾ پنهنجي جاڻ سڃاڻ به ڪرائي ڇڏيان. مان يونيورسٽيءَ ۾ سماجيات جو پروفيسر آهيان، ۽ منهنجي گهر واري، سنڌي ماستريائي هجڻ سان گڏ انقلابي ليکڪا به آهي.

ان مهل اسان اهو به محسوس ڪيو ته سومهڻي لڙي وئي هئي ۽ تذڪار ٿي چڪي هئي. سوير، جو ٿڌڪي جي هوا به گرم محسوس ٿي رهي هئي، سا هاڻي وٽندڙ ٿي پيئي هئي...... اسان چرڪ پري پٽ ڏانهن نهاريو.

هو چئي رهيو هو: 'اسين ڏاڙيلن تائين پهچڻ جا ڪشالا ڪيندا سين. پرچار ۽ سمجهاڻ سان هنن کي حقيقت پسند بنائيندا سين. هنن جا ذهن بدلائي ڇڏيندا سين، هنن جي سوچ ۾ انقلاب آڻي ڇڏيندا سين. هنن ۾ سنڌيت جو شعور جاڳائيندا سين. هنن ۾ ذهني ۽ نظرياتي ساڄهه پيدا ڪندا سين. نيٺ به ته هو پڻ سنڌين وانگر ستايل، پيڙيل ۽ مظلوم آهن. ان واسطي وڏي جاکوڙ ۽ محنت ڪرڻي پوندي، پر مونکي پڪ آهي ته هو قومي ۽ طبقاتي مسئلن کي سمجهي ويندا، ۽ اسانجا ڪارڪن ٿيڻ لاءِ تيار ٿيندا ۽ سنڌيت جا سپاهي گوريلا ۽ ڪمانڊوز بڻجي، سنڌ جي دشمن جي پاڙ پٽڻ ۾ سهڪاري ٿيندا....'

هن جي چهري تي جوش هو، اتساهه هو ۽ يقين هو. ان ويل رات وڏيڪ وٽندڙ ٿي ويئي، ۽ چنڊ ۾ وڏيڪ چٽائي ۽ چمڪ اچي ويو.

اسانجو پٽ به ته چنڊ جهڙو ٿي لڳو، ٻاهر جو چنڊ! ●

ڊوڪو

ڊاڪٽر چارلس چارمنگ ڏاڍو خوش هو. تازو هو انگلينڊ ۾ جوهري جنگ (- -) خلاف هلچل هلائي حيدآباد سنڌ ۾ پنهنجي هڪڙي پياري ۽ ذهين دوست ۽ شاگرد وٽ آيو هو هن جو خيال هو تہ جوهري جنگ جو جيئن انساني حياتيءَ جي بقا سان واسطو آهي. آهي، ۽ ڊاڪٽر جي ذميواري بہ انساني جانيون بچائڻ آهي.ان ڪري هن ڪي هر حال ۾ اهڙي جنگ ٿيڻ کي روڪڻ ۽ جوهري هٿيار (- -) جي هيل تائين دنيا ۾ ٺاهيا ويا آهن.انهن کي برباد ڪرڻ ۽ انهن جي وڌيڪ ٺاهڻ تي بندش وجهڻ لاءِ پورا اُپاءَ وٺڻ کپن. هن کي خبر هئي تہ جوهري جنگ جو نتيجو ۽ اثر ڏسڻ لاءِ، دنيا ۾ ڪو انسان ئي ڪو نہ بچندو. نہ رڳو انسان پر حيوان ۽ وڻ ٻوٽا بہ تباہ ٿي ويندا. جتي ڪٿي انسان ۽ جناورن جا سڙي ويل هڏاوان پڃرا نظر ايندا. زمين جي مٿاڇري جو پاڻي سڪي ويندو ۽ جو پاڻي بچندو، اهو زهريلوپاڻي پيئڻ لائق نہ هوندو. ايڪڙ ٻيڪڙ ڪو انسان بچيو تہ اهو بہ ڪئنسر ۾ ورتل، لُو لُو لنگڙو ۽ رڳو چرنڊڙ پرنڊڙ لاش ۽ شڪل ۾ پوائتو هوندو. هن جو ماس سڪل سڙيل هوندو، هو نہ ڏسي سگهندو. انسان جي صدين جي دوران حاصل ڪيل تهذيب ۽ ترقي ڪن ۾ تباہ ٿي ويندي. ماحول ۾ گرميءَ جو ٽيمپريچر ايترو تہ وڌي ويندو، جو ڪو بہ ساهوارو جيئرو رهي نہ سگهندو.

اهڙي جوهري جنگ ٿيڻ خلاف سڄي يورپ ۽ آمريڪا ۾ احتجاج ٿيا هئا. ڊاڪٽر چارلس چارمنگ جي تحريڪ برٽش ميڊيڪل ايسوسيئشن اهڙي جنگ کي بنجو ڏيڻ ۽ اهڙن موتمار هٿيارن ٺاهڻ تي بندش وجهڻ لاءِ سرگرم عمل رهي هئي، اتي جي اٽڪل ٻن هزارن ڊاڪٽرن، انگريزي پارليامينٽ آڏو ٦٤ ڪلاڪن جي بک هڙتال ڪئي هئي. ۽ اتي جي جوهري ڪارخاني آڏو مظاهرو ڪيو هو. لنڊن ۾ يورپ ۽ آمريڪا جي ٻين مرڪزي شهرن وانگر، عوام لکن جي ڳاڻاٽي ۾ هڪ زبردست جلوس ڪڍيو هو، ان ۾ ماڻهو اهڙا انقلابي چهرا پائي شامل ٿيا هئا، جهڙا پوائتا چهرا، جوهري جنگ جي نتيجي ۾ ماڻهن جا ٿي ٿي سگهيا، اهي موت جا ڊيڄاريندڙ چهرا هئا. ڊاڪٽر چارلس بہ موت جو ماسڪ پائي ، ان عوامي جلوس ۾ شريڪ ٿيو هو.

اهڙي قسم جي احتجاجن جوئي نتيجو هو جو دنيا جي ٻن وڏين طاقتن، يعني روس ۽ آمريڪا جي ڀڳدارن ان مامري تي ملڻ ۽ ڳالهايون ڪرڻ ۽ جوهري هٿيارن ۽ جوهري جنگ کي روڪڻ لاءِ گڏ جڻ جو ارادو ڪيو هو. اها ڳالهہ هئي ڊاڪٽر

چارلس جي خوشيءَ جو ڪارڻ. هو انسان ۽ انسان ذات ۽ دنيا جي سونهن ۽ سنگهار جو گهڻگهرو هو.

ڊاڪٽر چارلس برٽن ميڊيڪل ايسوسيئيشن جو پريزيڊنٽ هو ۽ انگلينڊ جي هڪڙي وڏي ميڊيڪل ڪاليج جو پرنسيپال پڻ. هن ڪاليج ۾ دنياجا وڏا وڏا ۽ ماهر ڊاڪٽر پڙهي ۽ سکيا وٺي چڪا آهن.اهڙي طرح هن جا شاگرد هر ملڪ ۾ پکڙيل آهن.انهن مان گهڻن سان دوستي ۽ شخصي ناتا هوندا هئا. اهي پيا سندن ملڪ ۾ اچڻ ۽ گهمڻ جون دعوتون ڏيندا هئا. جوهري جنگ جي سلسلي ۾ هلچل جي ڪاميابيءَ ڪانپوءِ هن ڪي دنيا گهمڻ ۽ ڏسڻ جو شوق جاڳيو.

هو دنيا جي ڪن ملڪن جو سير ڪندو هاڻي حيدرآباد سنڌ ۾ ڊاڪٽر لائق تيبي وٽ اچي مهمان ٿيو هو. اچڻ سان ڊاڪٽر تيبي کي چيائين مان جتي به ويو آهيان، اتي مونکي شهرن جون رنگينيون ۽ روشنيون ڏيکاريون ويون آهن. يا وڌ ۾ وڌ سمنڊن ڍنڍن، نديين ۽ باغن جي نظارن ۾ وندر ڪرائي وئي آهي. پر هاڻي مون کي انهن کان صفا الڳ هنڌ گهماءِ پوءِ پلي ته ان ۾ مون کي تڪليفون ڏسڻيون پون ۽ مصيبتون سهڻيون پون- مان دنيا جي ڪنهن نئين تجربي سان واقف ٿيڻ ٿو چاهيان."

ڊاڪٽر لائق نه فقط ماهر ڊاڪٽر هو، پر دانشور ۽ ساهتڪار قسم جو ماڻهون به هو. هو ٿر جو ويٺل هو ،۽ هن ٿر جو سوچيو .

جيپ جڏهن ٿر جي واريا سي ميدان ۾ پهتي ته سج چڱو چڙهي آيو هو. مئي جو مهينو هو ۽ گرمي پنهنجو چيون چوڌاري پکيڙي رهي هئي. هر طرف واريءَ جون پٽون هيون ننڍيون پٽون وڏيون پٽون، نه رستو نه واٽر ڪورس، نه واهه، نه نهرون، نه ڍنڍيون نه تلاءَ، ڪوهن ۾ ايڪڙ ٻيڪڙ ڪو انسان جي قد کان ننڍيو ۽ ڇانون کان وانجهو ٻوٽو. نه بنگلا نه ماڙيون، ڪٿي ڪٿي ٻن چئن چورن وارا ڳوٺ، نه ساوڪ نه سبزي، نه آبادي نه ٻوڪ، چوڌاري اُس جو ڪورو ۽ واريءَ جون چڙنگهون. آسمان ۾ ڪو پکي اڏامندو نظرئي آيو. البت هڪ هنڌ، مٿي آڪاش ۾ ڪيترن پکين جو ميڙ اڏامندي نظر آيو.

"اهي ڪهڙا پکي آهن؟" ڊاڪٽر چارلس پڇيو.

"اهي ڳجهون آهن" ڊاڪٽر لائق جواب ڏنو.

"اهي ڪهڙي قسم جا پکي آهن؟"

" اهي ڪنهن مئل جانور جي مٿان منڊل آهن.ان جي ڍونڍ کي چيريندڙيون ڦاڙيندڙيون آهن. هتي سالن کان مينهن نه ٿيو آهي. جانور ته ڇڏيو انسان به بک ۽ اڃ وگهي مري ويندا آهن." ڊاڪٽر لائق چيو.

ڊاڪٽر چارلس ان ڍونڍ وارو هنڌ ڏسڻ چاهيو. اڏامندڙ ڳجهن جي آڌار تي،

پٽن جي وچ مان جيپ ڪاهيندو، ڊاڪٽر لائق ان جاءِ تي پهچي ويو، جتي ٻيڻ ٻڪن جي ڊونڊي کي ڪجهون چيري ڦاڙي، ماس کائي رهيون هيون، ۽ هڪ ٻئي ۾ وڙهي رهيون هيون، چارلس حيرت ۽ ماٺ ۾ اهو نظارو ڏسندو رهيو.

هن هلندڙ جيپ ۾ ڪيترن ئي هنڌن تي ڪجهن جا ولر اڏامندي ڏٺا.

اڳيرو هليا ته ائين جو هڪڙو قافلو اچي لنگهيو. اٺ ڏبرا ۽ ڏڪاريل هئا. انهن تي چڙهيل ٻار، ضاعفون ۽ مرد، بس انسانن جا پاڇولا هئا؛ سنهڙا سڪل، زندگيءَ جو ڪو اهڃاڻ ڪونه، نه رنگ نه روپ، نه جوڀن نه جواني، نه صحت نه صفائي. چپ سڪل اکيون ڏرا ڏئي ويل. ڪُٻا ۽ اڌ اگهاڙا. ماس ته هون ئي ڪونه. رڳو ڪاراٽيل ۽ گهنجيل چمڙي ۽ هيٺا هڏڙا. چپ ئي ڪونه ٿي چرين، ڄڻ گونگا هئا. اکيون خالي، ڄڻ نظر کان وانجهيون هيون.

رستو ڪٿي هنو ئي ڪونه. ڪٿي ڪٿي گاڏين هلڻ ڪري ڪجهه چيلا ٺهيل هئا، نه ته جيپ گهڻو ڪري پٽن جي وچ مان پنهنجا پيچرا ٺاهيندي هلي رهي هئي. هڪڙي هنڌ هڪڙي ٽرڪ ويندي نظر آين. چارلس ڏٺو ته اها تمام پراڻي هئي ۽ تمام اڙنگا گهوگهٽ ڪندي، وڌ ۾ وڌ ڏهه ميل في ڪلاڪ جي رفتار سان هلي رهي هئي. پٺيان ماٺهوپريل هئا. انهن جي وهڻ واسطي ڪي سيٽون ڪونه هيون، پر سڀ هيٺ تري ۾ ويٺل هئا، اهڙا سوڙها ويٺا هئا جو چرڻ پرڻ جي گنجائش به ڪونه هئي. اهي اپرا ۽ سڪل سڙيل هئا، ۽ هينئر پکهر ۾ شل هجڻ ڪري ۽ مٽان واري ۽ ڌوڙ ۾ لنبجڻ ڪري، هو عجيب قسم جا ڀوت لڳي رهيا هئا. نه رڳو ايترو، پر هنن سان گڏ وچ ۾ ڪجهه ٻڪريون به وهاريون يا بيهاريون ويون هيون ۽ انهن جو مٽ ۽ ڦولهڙيون، هنن جي لٽن ڪپڙن کي ٿلهي ۽ ڏپ ڦهلائي رهيون هونديون. چارلس سنڌي نه هو، نه ته جيڪر ٻڪر پوسات، جي اصطلاح جو جيئرو جاڳندو مثال، هن جي ذهن ۾ اُڀري ها..

هو هڪڙي کوهه وٽ اچي بيٺا. چارلس نوڙي کوهه ۾ نهاريو. ٻه سَوُ فوٽ اونهو هو. هڪڙو اُٺ رسيءَ ۽ گرٽيءَ رستي ان مان پاڻيءَ جون پکالون ٻاهر ڇڪي رهيون هو. پاڻي گندو ۽ ڪاري رنگ جو هو. هن اهو چکڻ چاهيو، پر ان جي صورت ڏسي، اهو خيال لاهي ڇڏيائين. اتي ڪجهه عورتون، مرد ۽ ٻار، دلا، ڏول ۽ گهاگهرون کنيو بيٺا هئا. انهن سڀني جا جسم بيمار ۽ نبل هئا، ۽ ڪپڙا ليڙون ليڙون ٿيل ۽ اٺهورا. هن کي ٻڌايو ويو ته ڏهن کوهن اندر، ماڻهن ۽ حيوانن جي پاڻيءَ جو ذريعو اهو اڪيلو کوهه هو. ماڻهن کي ايتري پنڌ تان پاڻيءَ جي هڪڙي گهاگهر واسطي اچڻو ٿي پيو.

هو اڳتي وڌيا. ڪن هنڌن تي پاڻيءَ جا ننڍا تلاءَ يا ڏُٻا نظر آيا، جي ٿوري گهڻي پيل مينهن جي ڪري بنيا هئا. چارلس ڏٺو ته اهو تلائن جو بيٺل پاڻي ڪنو

تي ويو هو، سائو ۽ گندو هو ۽ پري کان ئي نڪ بند ڪرڻ جيتري ڏپ ٿي آئي. وڏي ڳالهه تہ ان مان جناور، ڍور ڍڳا، ڪتا توڙي انسان پاڻي پي رهيا هئا. انسان پاڻيءَ ۾ پنهنجي ۽ پنهنجي گندگيءَ کان فارغ ٿي رهيا هئا. چارلس کي اهو ڏيک ڏسي، ايتري ڪرپ ۽ ڪراهت آئي جو هن کي ٿيءَ اچي ويئي.

هو هڪڙي ڳوٺ ۾ پهتا. ان ڳوٺ ۾ ڪجهہ ڪچين سرن جي جاين ۽ هڪ ٻن پڪين سرن جي جاين کانسواءِ ٻيا گهر سڀ ڇونرا هئا. ڊاڪٽر لائق، ڊاڪٽر چارلس کي هڪڙي دڪان تي هلي ويهاريو، جو هڪ حڪيم جو دوا خانو هو. مريضن جا ميڙ لڳا پيا هئا. چارلس هن کي ڏسي اندازو ڪيو تہ هن ۾ گهڻا سلهہ جا مريض هئا. ٻيا مليريا، دستن، مدي جي بخار ۽ شايد ڪي ڪئنسر جا بيمار پڻ. هن ڏٺو تہ حڪيم فقط نبض تي هٿ رکي، هر ڪنهن کي ڪڪ، ڪنهن کي چاڻو، ڪنهن کي عرق، ڪنهن کي شربت ۽ ڪنهن کي معجون. اتي نہ جسماني تپاس جا اوزار هئا، نہ رت ۽ پيشاب جون چڪاسون، نہ ايڪسري، ۽نہ چڪاس جا ٻيا سائنسي ذريعا. هن کي خيال آيو تہ هنن بيمارن جون انساني صورتون رهيون ئي ڪونہ آهن. رت جي گهٽتائي، هيڻائي، ڪمائي، بيماريءَ جي پيڙا، اڻ پوري کاڌي، ۽ موسمن ۽ ماحول جي اثر هنن جي چهرن تي نہ زندگيءَ جو اهڃاڻ ڇڏيو آهي ۽ نہ انساني روپ.

هي تي هئا ڪجهہ ڏيک، جي ڊاڪٽر چارلس ٻاهر ڏٺا. پر سائنس ڇا ٿي گذريو؟

اونهاري جي گرمي، سج جو تيڪ ۽ تتل واريءَ مان اٿندڙ لُک، ڊاڪٽر چارلس جي برداشت کان ٻاهر هئي. هن گهٽ ۽ ٻوسٽ محسوس ڪيو، هو سهڪڻ لڳو. هلندڙ جيپ جي هوا هوندي بہ هو پگهر ۾ شل ٿي ويو. پهرين قميص جا بٽڻا کوليائين، پوءِ قميص لاهي ڦٽي ڪيائين. پوءِ سوٽ لاٿائين، بوٽ ۽ جوراب لاٿائين، گنجي بہ لاهي ڇڏيائين، پچاڙيءَ ۾ فقط ڪڇو وڃي رهيس، تڏهن بہ پگهر ريلا ڪري ٿي نڪتس، مٿان وري اڏامندڙ واري، هن جي بدن سان ٽڪجندي ۽ چنبڙندي ويئي. ائين سمجهو تہ پگهر، ڌوڙ ۽ واريءَ جي گاري سان هن جو سڄو جسم لنبجي ويو. واري اکين ۾ ٿي پيس ۽ مهٽڻ ڪري اهي ڳاڙهيون ٿي ويون هئس، جن مان ڇڻ رت ٿي ٽميو. وات ۾ واريءَ جي داڻن پوڻ ڪري ڪِر ڪِر محسوس ڪرڻ لڳو. ان سان گڏ ساري بدن ۾ بيزاري پئي محسوس ڪيائين. هن کي ائين لڳي رهيو هو تہ هو ٻئي قسم جي مخلوق ۽ مٽيل انسان بنجي ويو هو.

البت هنن کاڌي پيتي جو سامان جام سان کنيو هو. ٿڌي پاڻيءَ جو کولر هو، شراب جو بوتلون هيون ۽ کائڻ لاءِ ڪيتريون ئي شيون. چارلس ڪڏهن ٿڌو پاڻي ٿي پيتو ۽ ڪڏهن شراب چڪو. اهڙي نموني ٻاهريون پنو رکڻ ۾ ڪامياب ٿي

تي ويو، باقي اندر جي اندر سان هئس.

هڪ هنڌ، واريءَ جي ڍڙي جو پاسو اُرنديءَ، جيپ جو توازن رکجي نہ سگهيو ۽ جيپ پاسيري ٿي ڪري، پر بلاڪيون ڪائڻ ڪان بچي ويئي. پيئي ڊاڪٽر پري واريءَ تي وڃي ڪريا. گهڻو هاڃو ڪونہ ٿيو. ڪنهن کي زخم ڪونہ رسيا. چارلس واريءَ ۾ پيوت ٿي ويو. جسم پگهر ۾ آلو هجڻ ڪري، واري ۽ ڌوڙ بدن تان پوري طرح ڇنڊجي نہ سگهيون. جيپ کي آسانيءَ سان سڌو ۽ چالو ڪري سگهيا.

هو تعلقي جي هيڊ ڪوارٽر واري شهر ۾ پهتا. هتي ڊاڪٽر چارلس کي هر هنڌ ڪچا رستا، ڪنو پاڻي، گند جا ڍير، ۽ ڊنل پراڻا گهر نظر آيا، ۽ هر جڳهہ بدبوءِ هن جي آجيان ڪرڻ لاءِ موجود هئي. هن ڏٺو بہ ۽ پڇڻ تي بہ معلوم ٿيس تہ هن شهر ۾ بہ بجلي ڪانہ آهي.

ڊاڪٽر لاٿو ٽيبي جي هتي واري هڪڙي دوست وٽ وڃي هئن کي ٽڪڻو هو. هو هن جي گهر ۾ گهڙيا. گهر سهڻو ۽ آرام وارو ٿي ڏٺو.

هڪڙي ڪمري ۾ گهڙنديءَ، اتي رکيل درسنيءَ ۾ جيئن ئي ڊاڪٽر چارلس جي نظر پنهنجي شڪل تي پيئي، تہ هو خوفناڪ دانهن ڪري، بيهوش ٿي ڪري پيو. ٿڪ ۽ گرميءَ کان بيحال تہ اول ئي هو، پر آرسيءَ ۾ پنهنجو پيانڪ چهرو سڃاڻي نہ سگهيو، ۽ صدمي ۽ اڻ ڄاتل خوف کان هوش حواس وڃائي ويٺو هي چهرو ڪنهن انسان جو تہ نہ هو!

هن جي منهن تي ٿڌي پاڻيءَ جا ڇنڊا هنيا ويا، ۽ هن کي مڏ جو چڪو پياريو ويو. ٿوري ويرم کانپوءِ هن جا هوش حواس درست ٿيا. هن ڪجهہ سوالن جا جواب ڏنا. پوءِ اتي هڪ آرام ڪرسيءَ تي ٽيڪ ڏيئي آهلي پيو. هو اکيون بند ڪري، ڪجهہ مهل ماٺ ۾ رهيو. پڌرو هوتہ هو ڪنهن گهري سوچ ۾ آهي.

نيٺ ڊاڪٽر لاٿو هن کان پڇيو، "ڊاڪٽر صاحب! ڇا پيا سوچيو؟"

ڊاڪٽر چارلس چارمنگ اکيون کوليون، جي اڃا بہ رت جهڙيون ڳاڙهيون هيون، ۽ هوريان هوريان چپ کوليائين جي اڃا بہ سڪل هئا، ۽ پهرين ڌيمي آواز ۾ ۽ پوءِ زور سان جوشيلي آواز ۾ جواب ڏنائين، ۽ ائين ڳالهايائين ڄڻ تہ پنهنجو پاڻ سان ڳالهائيندو هجي. هن چيو:

"اسان سان دوکو ڪيو ويو آهي، اسان يورپ ۽ آمريڪا ۾ جوهري جنگ ۽ جوهري هٿيارن خلاف احتجاج ڪندڙن سان دوکو ڪيو ويو آهي. اسان کي چيو ويو هو تہ اڃا هئن ائين نہ ڪيو آهي، پر مون اڄ پاڻ پنهنجي اکين سان ڏٺو آهي تہ سامراجين ٽين دنيا جي هن ٽڪري تي ننڍڙو جوهري بم (Nuclear Bomb) اڇليو آهي." •

منهنجي ڌرتيءَ جي روشني

اڃا ڪلاڪ اڳ ئي آفيس مان موٽيو هو ته آسمان صاف ڏٺو هئائين. هينئر اوچتو گجگوڙ جو آواز ٻڌائين. پهرين ته هن ڌيان ڪونه ڏنو. گجگوڙ وري ٿي ۽ وڌيڪ زور سان ۽ ڪجهه لاڳيتي ٿي. هن ٻاهر نڪري آڪاس ڏي نهاريو. ان جو ڪجھ حصو ڪڪرن سان ڍڪجي ويو هو ۽ اتر پاسي کان ڪارو انتوڪار هو، جو وڌي رهيو هو. گوڙ ۾ واڌارو اچي ويو هو ۽ ڪنوڻ سان گڏ وڏا وڏا ڌڪاءَ نڪري رهيا هئا. هو واپس ڪوٺيءَ ۾ ويو. ويرم ئي ڪا نه گذري ته گهر جا در ۽ دريون زور زور سان ڪڙڪڙ ڪرڻ لڳيون ۽ هوا جي سوسٽ سان گڏ، بارش پوڻ جا آواز اچڻ لڳا هئا، هن وري اچي ٻاهر ڏٺو. وڏڦڙو وسي رهيو هو ۽ تيز طوفان شروع ٿي ويو هو. چوڌاري انتوڪار ٿي ويو هو. نيسارا اهڙي چوهه سان وهڻ لڳا جيئن پهاڙ جي اتاهينءَ تان وهندڙ آبشار. ائين ئي ڳڙا پوڻ شروع ٿيا، ڇتن جيڏا ڳڙا. ڇت تان اهڙا آواز اچڻ لڳا ڄڻ چوڌاري ڪلاشنڪوف رائيفلون چوڙيون پيو وڃن. سڄو ميدان ڳڙن سان ڍڪجي اڇو ٿي ويو ۽ درن جا ڪي شيشا ڀڃي پيا.

پورو ڪلاڪ طوفان ۽ ڳڙا، هاڃا ۽ راڳا ڪندا رهيا. ڪهڙين ۽ بندر روڊ جهڙن رستن تي به ڇيلهه جيڏو پاڻي بيهي ويو هو ۽ اهو پاڻي اهڙو ڪارو ۽ گندو هو جهڙو گٽر جو.

هو ورانڊي جي در وٽ ڪرسي رکي، خالي نظرن سان پولار ۾ گهوريندو رهيو. هن کي پدمنيءَ سان ملهايل پڇاڙڪي ڏياري ياد اچي وئي. گهڻا گهڻا ورهيه ٿيا، جڏهن اڃا هندستان جو ورهاڱو ڪونه ٿيو هو. هي ساڳيو ئي ڪراچيءَ جو شهر هو. ان ڏينهن به ساڳي طرح اوچتو سخت بارش پئي هئي. پارس اول ئي ڪاري در مان آسو حلوائيءَ کان حلوي جو پڙو وٺي پاڻ وٽ رکيو هو. بارش جو زور گهٽيو ۽ هلڪيون هلڪيون بوندون پئجي رهيون هيون ته کهڙي ۾ اهو پڙو ويڙهي، پنهنجي هاسٽل مان نڪتو. پدمڻي پنهنجي پيءُ سان بندر روڊ جي چيڙي تي بنگلي ۾ رهندي هئي، ۽ جو اتان پنجن ميلن تي هو. هن کي ڏين ڀرئي مهل پدمڻيءَ وٽ پهچڻو هو. ان زماني ۾ ڪراچيءَ ۾ گندگي ڪانه هوندي هئي. هي شهر پوري ايشيا ۾، صاف ۾ صاف هوندو هو ۽ سنڌين لاءِ سڄي دنيا ۾ سهڻو شهر.

هلڪي مينهن ۾ پارس اگهاڙا پير ڪري، مزي سان هلندو هليو. پاڻيءَ جي نيڪال جو سٺو بندوبست هو، ان ڪري رستي تي ڪٿي به پاڻي ڪونه بيٺو هو. مينهن پوندي به پير ٻوڙ جيترو وهندڙ پاڻي هو. پارس ان پاڻيءَ مان جهاڳيندي يا

ٻوڙندي مزو محسوس ڪرڻ لڳو. پاڻي، کوهه جي پاڻيءَ جهڙو صاف شفاف هو. گند ۽ ميراڻ جوڏرو به نه هو. ان زماني ۾ رستن تي ايتريون موٽرون ۽ گاڏيون به ڪونه هونديون هيون. ڪيترائي پار، ڇوڪرا ۽ ڇوڪريون رستن تي نڪري آيا هئا، ۽ پاڻي هڪٻئي تي اڇلائي ۽ ٻوڙون پائي، راند روند ۽ تفريح ڪري رهيا هئا.

پدمنيءَ جي پيءُ ماءُ ۽ ٻين پاڙين دستور موجب پارس کي پنهنجائي وارو قرب ڏيکاريو. هن جا ڪپڙا برسات ۾ پسجي ويا هئا، ان ڪري هن کي پائڻ لاءِ پيو وڳو ڏنائون. پوءِ پارس ۽ پدمنيءَ گڏجي نڪر جا سوين ڏيا ٻاري، بنگلي جو ڇوڏاري ڪارنس تي قطارن ۾ ڪري رکيا. پارس ٻين سان گڏ مٺايون کاڌيون. پارس ۽ پدمني پاڻ ۾ دير دير تائين پنهنجي ڳوٺ جون ڳالهيون ڪندا رهيا. رات جو پارس کي اتي ئي ٽڪايو ويو......

پارس ۽ پدمني، سکر ضلعي جي هڪ ئي ڳوٺ ۾ پيدا ٿيا ۽ پليا هئا. هنن جا گهر گڏوگڏ هئا. پدمنيءَ جو پيءُ دولتمند واپاري هو ۽ ڪراچيءَ ۾ ڪاروبار ڪندو هو. هنن جي جاءِ پڪي ڳاڙهي ماڙي هئي ۽ سامان سان ڀريل. پارس جو پيءُ ڪيڙ خان ڍڪ منشي هو. هنن جي جڳهه ڪچين سرن واري هئي ۽ گهر ۾ ضرورت واريون شيون به ساديون سوديون ۽ پڳل ٽٽل هيون. پارس ۽ پدمني هڪجيڏا هئا، ننڍپڻ کان ئي گڏ رانديون ۽ رهاڻيون ڪيون هئائون. هنن ٻنهي گهرن وارا پار ۽ ضاعفون، پنهنجائيءَ سان هڪٻئي جي گهر ايندا ويندا هئا. ڳوٺ وارا عيد، ڏياري ٽوڙي ٻيا ڏڻ گڏجي ملهائيندا هئا. ڏياريءَ تي مسلمان به ڏيا ٻاريندا هئا ۽ مٺايون خريد ڪري پاڻ به کائيندا هئا ۽ هندو پاڙيسرين کي به ڏيندا هئا. هندو، مسلمان پاڙيسرين ڏي مٺاين جا ٿالهن جا ٿالهه موڪليندا هئا. گهر گهر مان، گهٽي گهٽيءَ مان ڦٽاڪن ڇٽڻ جو شور ايندو هو.

ڏياري رات ڪيڙ خان جن به هوند آهر مٺائي خريد ڪندا هئا. پدمنيءَ جو پيءُ ٻولومل جن ڏي ۽ ٻين هندو پاڙيسرين ڏي موڪليندا هئا. پارس ماءُ، پٽ کي به ڏيا ٻاري ڏيندي هئي ته وڃي پاڙي جي مسيت ۾ رکي اچ. پدمني پنهنجي گهران ٻن نڪرن جي ڏين ۾ سرنهه جوتيل ۽ ڪپهه جي وٽ وجهي، وٽ کي تيليءَ سان ٻاري، پارس جي گهر کڻي ايندي هئي ۽ هنن جي ورانڊي جي ٻن جارن ۾ اهي ٻريل ڏيئا رکندي هئي. سڄو ڳوٺ ڏين جي ڪري روشن ٿي ويندو هو. انهن ڏينهن ۾ بجلي ڪانه هوندي هئي ۽ پوري سال ۾ ڏياڻين جي عيد کان سواءِ، اها ئي هڪڙي ڏياريءَ جي رات هوندي هئي جو ڏين جي ڪري سڄو ڳوٺ روشنيءَ جي جهرمر سان ڀهڪڻ لڳندو هو. گهرن، دڪانن، اوطاقن، مسيتن ۽ ٽڪاڻن جي ڇتين، اڱڻن جي ديوارن ۽ درن تي ڏين جون قطارون ٽمڪڻ ۽ ڀهڪڻ لڳنديون هيون. انهن جي جهرمر، آسمان ۾ تارن جي بي ترتيبيءَ کي شرمندو ڪري ڇڏيندي هئي.

پارس ۽ پدمني، توڙي ٻيا ٻار ۽ وڏا ڳوٺ جي گهٽين ۽ بازارين جو روشن ڏيک ڏسڻ ۽ رانديون ڪرڻ لاءِ نڪري پوندا هئا. پارس کي اڄ بہ ياد ايندو آهي تہ پدمني ڏاڍي معصوميت مان چوندي هئي: "توکي خبر آهي تہ ڏياريءَ جي ڏينهن ۾ هتي هوا ڇو ٿي بند ٿي وڃي؟" ۽ وري پاڻ ئي جواب ڏيندي هئي تہ "هوا ان ڪري ٿي بند ٿئي تہ اسان جا ڏيا نہ وسامن ۽ سوجهرو رهي!"

پدمنيءَ ۽ پارس ٻنهي ڳوٺ جي اسڪول ۾ گڏ پڙهندا هئا. اتي فقط چار درجا سنڌي هئا. سيٺ ٻولو مل کي ڏيهہ کي وڌيڪ پڙهائڻ جو شوق هو، پاڻ واپار سانگي ڪراچيءَ ۾ رهندو هو. پدمنيءَ کي بہ اتي وٺي وڃي هاءِ اسڪول ۾ داخل ڪرايائين. ڏيهہ جي ڪري ماءُ کي بہ هاڻي ڪراچيءَ ۾ رهڻو پيو، پرهن جا ٻيا مائٽ ڳوٺ ۾ ئي هئا. پارس کي اسڪالرشپ ملي وئي، ان ڪري هو سکر هاءِ اسڪول ۾ داخلا وٺي سگهيو.

غريبيءَ جي ڪري پارس مئٽرڪ پاس ڪرڻ کانپوءِ ڪاليج ۾ داخلا وٺي نہ ٿي سگهيو ۽ انهن ڏينهن ۾ ڪاليج فقط حيدرآباد يا ڪراچيءَ ۾ هئا. پر سيٺ ٻولومل هن کي مالي مدد ڪري، ڪراچيءَ جي ڪاليج ۾ داخل ڪرايو. هو اتي هاسٽل ۾ رهڻ لڳو. ڪاليج جو ٻيو سال اڃا شروع مس ٿيو تہ ملڪ جو ورهاڱو ٿي ويو ۽ ٻولومل وارن کي سنڌ ڇڏڻي پئي. پارس تعليم جاري رکي نہ سگهيو. هن ڪاليج ڇڏي، ڪراچيءَ ۾ ئي ميونسپل ڪارپوريشن ۾ ڪلارڪيءَ جي نوڪري ورتي، جتي ٣٩ سالن کان پوءِ اڄ هو آفيس سپرنٽينڊنٽ هو ۽ رٽائر ڪرڻ کي ويجهو هو.

منڍ کان ئي ڪجهہ عرصي تائين سيٺ ٻولومل ۽ پارس جي وچ ۾ خط جو سلسلو جاري ٿي ويو. پوءِ پارس ۽ پدمني پڻ هڪٻئي کي باقاعدي حال احوال لکڻ لڳا. هن ۾ هڪ نئين هڪجهڙائي وجود ۾ اچي وئي. پدمني هندستان ۾ سنڌيءَ جي ٻرک ناول نويس بنجي وئي، ۽ پارس سنڌ ۾ سنڌيءَ جو ڄاتل سڃاتل ڪهاڻيڪار ٿي اڀريو.

جيئن تہ پارس ۽ پدمني ٻئي ترقي پسند ۽ انقلابي ساهتڪار هئا، ان ڪري مذهبي حڪومت هن کي پاسپورٽ ۽ ويزا ڏيڻ لاءِ تيار نہ هئي. ان ڪري نہ پارس هندستان وڃي سگهيو ۽ نہ پدمني سنڌ ۾ اچي سگهي هئي.

برسات بند ٿي وئي هئي. آسمان صاف ٿيڻ لڳو هو. هوا هلڪي ٿي وئي هئي. اُس وڌيڪ تيزاڻ سان واپس اچي وئي هئي. پارس، پدمنيءَ جو تازو آيل خط ڪڍي، وري پڙهڻ لڳو:

...... توکي چڱيءَ طرح ڪاتو آهي تہ سنڌ ڏانهن اچڻ تي منهنجي دل ڪيڏو نہ چاهي ٿي، مون کي پنهنجي ڌرتي ڏسڻ جي ڪيتري نہ تڙپ آهي! پر ڏسجي ٿو تہ جيستائين جاگيرداري ۽ سرمائيداري سرشتا موجود آهن، اٿين ٿيڻ

محال آهي. ان لاءِ اسان کي اهڙي سرشتي آڻڻ لاءِ جاکوڙ تيز ڪرڻ کپي، جنهن ۾ طبقاتي سماج ختم ٿي وڃي ۽ سامراجيت جو وجود نه رهي.

توکي وڇڙيلن جي وري ملڻ جو مزيدار واقعو ٿي ٻڌايان: سنڌ مان ٿي مسلمان سنڌي، هندستان گهمڻ آيا. هنن جي مان ۾ هن شهر ۾ راڳ جي محفل مچائي وئي. آشا کيمچنداڻي مشهور ڳائڻي آهي. آل انڊيا ريڊيو جي سنڌي پروگرام ۾ تو هن جا گانا ٻڌا هوندا. ان محفل ۾ هن کي به ڳائڻ لاءِ گهرايو ويو هو. مان به ان ميڙ ۾ شريڪ هئس. سنڌ مان آيل مهمانن مان هڪ سٺ سالن جو موٽيل عمر جو همراهه هو. هن جا وار اڇا هئا، بدن جو سنهڙو ۽ ڪرڙو هو. طبيعت جو شرميلو ۽ ٿورڳالهائو ٿي ڏٺو. محفل ۾ هيڏانهن هوڏانهن ڪونه ٿي نهاريائين ۽ هن جون نظرون ڪنهن سان نه ٿي مليون ۽ زياده تر زمين ۾ کتل ٿي رهيون. توهان کي اهو ٻڌائڻ وسري ويم ته آشا کيمچنداڻيءَ جو اهو نالو فنڪار جي حيثيت ۾ هو. هن جو اصل نالو پيو هو.

مان شرميلي مهمان جي ويجهو ويٺي هئس ۽ الائي ڇو هن کي غور سان جاچي رهي هئس. جيئن ئي صفي ۾ آشا جو آواز گونجيو ته مون ڏٺو ته شرميلي مهمان جون اکيون نئين جوت سان هوشيار ٿي ويون ۽ آشا ۾ کپي ويون. هن جي چهري ۾ چمڪ پيدا ٿي ۽ چهري جو رنگ ڳاڙهو ٿي ويو، شايد هن جي چپن ۾ ٿڙڪڻي پڻ هئي. ائين هو اوچتو اٿي سڌو ٿي ويٺو. اکيون اهي ئي آشا ۾ کتل. هو هڪ ڪن ٻيهي وري ويهي رهيو. ماڻهو راڳ ٻڌڻ ۾ مگن هئا، ان ڪري گهڻن جو هن ڏانهن ڌيان ڪونه ڇڪيو. پوءِ هن، پر ۾ ويٺل پنهنجي هندستان جي سنڌي ميزبان مان ڳالهايو. مان پانيان ٿي ته هو هن کان آشا جي باري ۾ ڪا معلومات حاصل ڪري رهيو هو. اوچتو هو اٿيو ۽ اسٽيج جي پرسان وڃي ويٺو ۽ آشا ڏي نهاري، ٻئي هٿ ٻڌي، نمسڪار ڪرڻ وانگر جهلي ويٺو. هن پي به حرڪت ڪئي جڏهن آشا جون هن تي نظرون پيون ته شرميلي مهمان مرڪي پنهنجو هيٺيون چپ ٿورو ٻاهر ڪڍيو. مون ڏٺو ته حيرت مان آشا جون اکيون ڦاٽي ويون. پوءِ هن به مرڪندي پنهنجو هيٺيون چپ ٿورو ٻاهر ڪڍيو، جيتوڻيڪ پنهنجي ڳائڻ ۾ فرق اچڻ نه ڏنائين. شايد اهو هنن جي ننڍپڻ جوڪو قرب جو اشارو هو. ان تي شرميلي مهمان تي جڻ چرياڻپ جو دورو پئجي ويو. ڀرانڪهون پري هو اسٽيج تي چڙهي ويو، ۽ سارن ۽ گيت جي سُر ۽ لئه تي بي اختيار ٿي نچڻ لڳو. سڄو هال ماڻهن سان ڪڇا ڪڇ ڀريل هو. ۽ سيني خوشيءَ مان وٺي تاڙيون وڄايون هنن سمجهيو ته هي زنده دل ماڻهو آهي. ۽ راڳ ۽ فن جو متوالو آهي، ۽ هي راڳ ٻڌي موج ۾ اچي ويو آهي، وجد ۾ اچي ويو آهي. مستيءَ ۾ اچي ويو آهي.مون کي پوءِ خبر پئي ته هي همراه ايتري قدر ڀڄارو هو جو سڄي عمر ۾ ماڻهن جي سامهون ته ڇا پر پنهنجي منهن اڪيلائيءَ ۾

بہ ڪلاهن ڪونہ نچيو هو. آشا جي ڳائڻ ۾ پڻ نئين جان ۽ نئون مناج پيدا ٿي ويو ڳائيندي ڳائيندي هوءَ بہ اٿي بيٺي ۽ ڳائڻ سان گڏ نچڻ لڳي ۽ شرميلي مهمان سان ڊکون ملائي نچڻ لڳي.

ماڻهون موج ۾ ۽ مستي ۾ اچي ويا ۽ تاڙين سان ڪرسين جون پانهون وڄائي، نچڻ وارن سان لٺ ملائڻ لڳا. خبر ائي حقيقت ڇا هئي؟ حقيقت اها هئي تہ هي پريمي، ورهاڱي کري ٣٩ سالن کان پوءِ اچ مليا هئا.

مون وانگر آشا جو بہ اڌ مٿو اچو ٿي ويو آهي. مون سوچيو تہ جيستائين تون نہ ملندين، مان ڏياري نہ ملهائيندس! پر چار مهينا ڪن ٿيا تہ پنهنجي(تنهنجي ۽ منهنجي) ڳوٺ وارو ڪا ڪو جهامنداس، ايڏانهن سنڌ ۾ ٿي آيو. مون کي هڪڙو خيال اچي ويو، مون هن کي چيو اسان جي ڳوٺ مان مون واسطي ٺڪر جا ڏيئا، سرنهن جو تيل، ڪپهہ ۽ ماچيس آڻجان.

توکي تہ خبر هوندي تہ پنهنجي ڳوٺ وارو چاچو ڏتو ڪنير اجان جيئرو آهي. ڪاڪي وجي هن کي چيو، چاچي ڏتي منهنجي پسند جا هڪ سؤ ڏيئا، جهڙا مونکي پنهنجي ننڍپڻ ۾ ڏاهي ڏيندو هو، تهڙا ڏاهي پڄائي مونکي سوکڙي طور موڪلي ڏنا. ڪاڪي مون لاءِ سرنهن جي تيل جا چار شيشا بہ آندا ۽ ڪپهہ بہ آندائين ۽ ماچيس جو هڪ بنڊل پڻ. هن سال جو ڏياري آئي تہ ٣٩ سالن کان پوءِ مون ڏياري ملهائي. سنڌ جي مٽيءَ مان ٺهيل ڏيئن ۾ سنڌ ڌرتيءَ جو اپايل تيل وڌم. سنڌ جي ڪپهہ مان وٽيون ڏاهي.ڏيئن ۾ وڌم. ۽ سنڌ ۾ ٺهيل تيل سان اهي ڏيا ٻاريم. اهي ڏيا پنهنجي گهر جي ڇت ۽ پٽين تي ائين قطارون ڪري رکيم جيئن پنهنجي ڳوٺ ۾ ڪندا هئا سين.

هتي هاڻي ڏياريءَ تي بجليءَ جا بلب ٻارڻ جو رواج آهي. بريل ڏيئن جون قطارون ٻمبيءَ جهڙي شهر لاءِ نئين ڳالهہ هئي. هزارين ماڻهون ڏسڻ آيا، منهنجي سنڌ جي روشني منهنجي ڌرتيءَ جي روشني! ●

(١٠ مئي ١٩٨٦)

وهبو نہ هاڻي ماٺ ڪري

چتل سوچيو ماٺ ڪري نہ وهبو: ماٺ ڪري وهندڙ پهاڙ کي بہ ماٺهو ڪٽيو ڪاٽيو، ڪٽو ڪوٽا ڪيو، پيچيو پور ڪري ڇڏين.

هو ڏهن سالن کان شهر ۾ گڏه گاڏيءَ تي بار ڍوئڻ جي مزدوري ڪندو ٿي آيو. پڙهيل تہ رڳو چار پنج درجا هو، پرشهر جون سياسي سرگرميون هلچلون، هڙتالون جنسا ۽ جلوس ڏسي هن گهڻو ڪجهہ ڏسي، هن گهڻو ڪجهہ پرايو ۽ پروڙيو هو. اخبارن رسالن ۽ ڪتابن پڙهڻ جي هير بہ حاصل ڪئي هئائين.

پنهنجي ڳوٺ جي پرسان واري ڪنڊ جي ڪارخاني جون اوچيون چمنيون بلند منارا، شاهي اڏاوتون ۽ اجگر دروازا ڏسي هو پاڻ کان پڇندو هو تہ ڇاهي شيون اسان جي دل جلائڻ، اسان تي چٿرون ڪرڻ ۽ اسان کي چڙ ڏيڻ خاطر ڪڙيون ڪيون ويو آهن؟

پنَ سالن کان پٺي پنڌ ڪيائين، پر هن کي ان ڪارخاني ۾ مزدور ڪري نہ ڪنيو ويو. هي ڪارخانو شهر کان پر پرو هو، ڇُوڏاري ڪوڙ ننڍيا وڏا ڳوٺڙا هئا. بہ هزار مزدورن مان رڳو هڪ سوَ ترَ جا هئا، ٻيا هڙني پين پرڳڻن جا هئا. ڪي ڏور بہ ويجها ڪي ويجها بہ ڏور، وار مامرو هو. نہ رڳو مزدور، پر انتظامي عملي وارا پڻ ٻاهريان هئا. ڳوٺاڻن کي اها بہ خبر هئي تہ سرڪار جي فرمان موجب ڪارخاني جي ملازمت ۾ آسپاس جي ماڻهن کي اوليت ڏيڻي هئي.

سنگت ۾، ڪچهرين ۾، هن ڏٺو تہ ڳوٺن توڙي شهر جا ڪيترائي هن جا واقفڪار ۽ دوست اها ساڳي شڪايت ڪن ٿا تہ ان ڪارخاني ۾ ڇاڻي واڻي هن کي نوڪريون نٿيون ڏنيو وڃن هن جي ڪاڻي موجب اهڙا هزارين ماڻهون هئا.

هڪ ڀيري هن کي خيال آيو تہ اهڙي طرح شخصي ڪوشش مان ڪجهہ نٿو وري ان ڪري ڇو نہ انهن مڙني ناڪام اميد وارن جي گڏيل ڪوشش سان محاذ قائم ڪجي.

هو پنهنجن اهڙن سنگتين ساٿين، يار دوستن ۽ ڄاڻن سڃاڻن مان هر هڪ وٽ وڃي ان معاملي تي خيالن جي ڏي وٺ، بحث مباحثو ۽ صلاح مصلحت ڪرڻ لڳو تہ پنهنجو حق حاصل ڪرڻ واسطي ڪهڙو عملي قدم کڻڻ گهرجي.

ڪن ڪورو جواب ڏنو، ڪن دلچسپي ڪانہ ڏيکاري، ڪن قسمت تي راضي رهڻ جو خيال ڏيکاريو، تمام ٿورن اتساه ۽ سرگرمي ڏيکاري. پر هو دل شڪستو نہ ٿيو، هن همت نہ هاري، هو مايوس نہ ٿيو. جن پورو ساٿ ڏيڻ جو اتساهہ ڏيکاريو هو، تن کي هن چيو تہ هو پنهنجي اهڙن واقفڪارن سان لهہ وچڙ ۾ اچن جي ان

ڪارخاني جا ڏڪاريل هئا. اهڙي طرح ڪارڪن جو هڪڙو ٽولو پيدا ٿي پيو. هو پنهنجي سر پنهنجي منهن گهربل نقطي نگاهه کان ڪم ڪرڻ لڳا. پوءِ ميٽنگ جو مرحلو آيو. پنجاهه ڄڻن کي ڪوٺ ڏني وئي. چاليهن جي اچڻ جي اميد هئي، پر آيا فقط ڏهه ڄڻا. هنن حوصلا ڪونه هاريا. هو هڪ وات ٿي قدم ڄمائي چڪا هئا، وک تکي يا ڍلي، قافلو هلائيو رهيو اڳتي وڌيو رهيو.

وٺي وٺيءَ سان ميٽنگون ڪندا رهيا، سوچيندا رهيا، رٿون رٿيندا رهيا. ٻين ستايلن سان ملندا رهيا. ٻين پارٽين سان وات ٽڪاٽي ڪندا رهيا.تَر جي دانائن ۽ قومي ڪارڪنن سان ٻه لهه وچڙ ۾ آيا نيٺ هڪ ننڍڙي تنظيم ٺهي پئي، هڪ ننڍڙي پارٽي وجود ۾ اچي وئي. ٻه سال ٻيا ٻه لڳي ويا. پارٽيءَ وارن جي تعليم، تنظيم تيار ٿيندي رهي.هنن ۾ خود اعتمادي پيدا ٿي چڪي هئي. ان ڪري چتل اڄ پنهنجي تقرير ۾ چيو:

"وقت اچي ويو آهي ته اسين تَر وارا ستايل ۽ پورهيت پنهنجي حقن حاصل ڪرڻ لاءِ عملي قدم کڻون."

"اسين" ڀرڳو پارٽي وارا نه ٿا اچي وڃون پر ان ۾ سڀ شامل آهن.اسان جا مٽ مائٽ ۽ پاڙي اوڙي، سڀي تَر جي ڳوٺن ۽ شهر جا ستايل پورهيت، اهي پورهيت به جي بيروزگار آهن. يا ٻين ڪارخانن جا ڏڪاريل آهن.۽ هتي جا هاري ۽ شاگرد پڻ."

چتل پاڻ تي تنقيد ڪرڻ جي روايت به قائم ڪئي هئي مثال طور هو بار بار پنهنجي تقريرن ۾ چوندو هو:

" چيو وڃي ٿو ته اسين سنڌي محنت نٿا ڪريون ۽ پورهئي کان پري ٿا ڀڄون. اهو ڪهڙي قدر صحيح به آهي.ان لاءِ سبب پڻ آهن. جاگيرداري سرشتي ۾ اسان جي محنت جو سارو ڦل زميندار هڙپ ڪري ويندو هو ڪارخاني ۾ به مزدور جي محنت جو سڄو فائدو سرمائيدار کي ملي ٿو. پر اتفاق سان هي ڪارخانو قومي ملڪيت ۾ ورتل آهي. ان ڪري ملڪ لاءِ پيدا وار وڌائڻ سان گڏ اسان جو خاص مقصد اهو ثابت ڪرڻ هوندو ته اسان ۾ محنت ڪرڻ جو پوريون پوريون صلاحيتون آهن.۽ اسين ٻين کان وڌيڪ محنت ڪري سگهون ٿا."

هڪ هزار پورهتين جي صحيحن سان نوڪريءَ لاءِ تفصيلي درخواست ڪارخاني جي مئنيجر کي موڪلي وئي. ڏهه ڏينهن گذرڻ تي به ڪو جواب نه مليو.

چتل جي اڳواڻيءَ هيٺ پنجن پورهيتن جو وفد وڃي مئنيجر سان روبرو مليو. هن جو ڏيان ڇڪايو ويو ته ڪارخاني ۾، نوڪري ۾، تَر وارن کي اوليت ملڻ کپي ۽ سرڪاري فرمان موجب ستر سيڪڙو نوڪريون هتي وارن کي ملڻ کپن،

قصو ابتڙ آهي. اسان کي ڏنا بهانا ۽ آسرا ڏني. موٽايو ٿو وڃي، مئنيجر پورهيتن جي واتان اهڙيون ڳالهيون ٻڌڻ جو عادي ڪونه هو. هن جو منهن ڳاڙهو ٿي ويو. پڇاڙيءَ ۾ هن کي ٻه ڏينهن ترسي اچڻ جو وقت ڏنائين.

ٻه ڏينهن پوءِ جڏهن چتل پنهنجي وفد سان ڪارخاني جي حدن ۾ داخل ٿيو ته مئنيجر جي ماڻهن اوچتو هن کي جهليو ۽ رسين سان ٻڌي وهاريو. پوليس کي ٽيليفون ڪيو ويو ته وڳوڙي زوريءَ ڪارخاني اندر گهڙي آيا آهن ۽ وڳوڙ ڪرڻ چاهين ٿا. سپاهن جي لاري پرجي آئي. ۽ چتل ۽ سندس ساٿين کي گرفتار ڪري وٺي وئي.

ٻئي ڏينهن ڪارخاني ڪلڻ کان اڳ ئي اٺ هزار ماڻهن جو انبوهه ڪارخاني کي گهيرو ڪري ويو. ان ۾ شامل هئا: ڪوناٽا، شهري پورهيت، هاري شاگرد، مرد، زالون، ٻن مينگهوارن ۽ ڪولهين جي ڪوٺن جو للو به شريڪ هو. انهن جا مرد توڙي عورتون ڪارخاني ۾ مزدوريءَ لاءِ ڪوشش ڪندا رهيا هئا.

پوليس جو اٽالو پهچي ويو. ڌمڪيون ڏنيون ويون، چتاءُ ڏنا ويا پر انبوهه نه چڙيو ۽ نه ڪنهن کي ڪارخاني اندر وڃڻ ڏنو. لٺ باري ڪئي وئي ۽ ڳوڙها آڻيندڙ گيس جا گولا اڇلايا ويا.

ماڻهن ۾ ڦڙلوٽ پئجي وئي. ڀڄ ڀڄان شروع ٿي. ڪن پوليس سان چڪريون ڪاڊيون. پنجاهه ڄڻا گرفتار ٿيا. ٽيهه ڄڻا ڦٽيا هئا، جن مان ڪن جي حالت نازڪ هئي. انهن کي سرڪاري اسپتال ۾ ڪٽي وڃڻ بدران ماڻهن هنن جو پنهنجن همدرد ڊاڪٽرن وٽان خانگي طرح علاج ڪرايو.

ڪارخانو ڏهن ڏينهن لاءِ بند ڪيو ويو.

ماڻهن جون گرفتاريون جاري رهيون. ڳوٺن مان ٻه سؤ ماڻهن کي جهلي جيل ۾ وڌو ويو.

ان ڏينهن ڪارخانو کلڻو هو، ان ڏينهن ان وٽ اڳئين کان به وڏو هجوم ڪٺو ٿي ويو. ٻارنهن تيرهن هزار ماڻهو هجن.

وري پوليس آئي، وري ماڻهن کي پڇاڙڻ لاءِ لٺيون هلايون ويون، ڳوڙها آڻيندڙ گئس جا گولا اڇلايا ويا. پر هن ڀيري ماڻهو ڀڄڻ بدران اونڌا ٿي زمين تي ليٽي پيا. سڄي ميدان ۽ رستن تي انسانن جو گلم وڇائجي ويو. اهڙو ڏيک نظر اچڻ لڳو جهڙو عيد گاهه تي نماز وقت ماڻهن جو سجدي ۾ وڃڻ وقت ڏسبو آهي. ماڻهو ڌرتيءَ جي سيني سان ائين چنبڙي پيا جيئن ٻار ماءُ جي گود ۾ پناهه وٺندو آهي ۽ دنيا جي هر خوف خطري کان بي نياز ٿي ويندو آهي. جيڪي لٺين ۽ گولن لڳڻ ڪري ڦٽيا هئا، سي رت ڳاڙيندا رهيا، پر اُٿيا ڪونه. لائوڊ اسپيڪر تي چتاءَ ڏنا ويا، هوائي فير ڪيا ويا تڏهن به ڪو اثر ڪونه ٿيو. ليٽي ليٽي ماڻهو نعرا بلند

ڪندا رهيا.

اهڙي حالت ۾ ٿي منجهند لڙي وئي. پوءِ اختياري وارا اچي پورهيتن، هارين ۽ شاگردن جي اڳواڻن سان ڳالهيون ڪرڻ لڳا.

فيصلو ٿيو ته ٻاهرين ماڻهن مان جن جي نوڪري ڪچي آهي تن کي ڪڍيو ويندو. جيڪي جڳهيون خالي آهن يا آئينده خالي ٿينديون وينديون يا نيون پيدا ڪيون وينديون تن سڀني تي ترَ جا ماڻهو رکيا ويندا.

ٻه سال گذري ويا آهن. ڪارخاني جي ٻه هزار پورهيتن ۾ تر جي پورهيتن جو تعداد هڪ سؤ مان وڌي چار سؤ کي پهتو آهي. انگ اکر ڏيکارين ٿا ته ترَ جي پورهيتن جي پيداواري قوت ٻين جي ڀيٽ ۾ ڏهه سيڪڙو وڌيڪ آهي. ●

ڪارو صوبيدار

صوبيدار گم ھو؟
ڀڄايو ويو ھو؟
يا روپوش ٿيو ھو؟
روپوش ٿيڻ لاءِ
سبب تہ ڪونہ ھوس.
تڏھن ڇا
ضد ۾ اچي،
بدلي وٺڻ لاءِ،
ھن کي ڪنھن
زوريءَ ڪنيو آھي.
اغوا ڪيو آھي!
پنھي ھن جي ساٿين ۾ ڦاٽڙي.
اڄ جي ڀڄايو ويو
ساٿي اسانجو ھڪڙو
ساڳي ڪار ٿي سگھي ٿي
سياٽي اسان سان پي.
ڪم تہ ساڳيا آھن،
ڪارناما تہ اھي ئي آھن.
تنھن ڪري زمين آسمان ھڪ ڪري،
صوبيدار سندو سراغ لھبو،
ڏوھارين کي پڪڙيو
۽ ڏبا انھن کي اھڙو عذاب،
ست پيڙھيون ڪندن ياد.

ان وقت انگولا جي انقلابي تحريڪن جي پريات ھئي. ماٿھو اجا سجاڳيءَ جا پھرئاٿ ڪ موڙي رھيا ھئا. صوبيدار جي غائب ٿيڻ ڪري سڄو پوليس ڪاتو ٽرٽلي ۾ اچي ويو. نہ رڳو ھن شھر جا پوليس آفيسر، پر پوري ملڪ جي پوليس عملي جي ننڊ حرام ٿي وئي. ائين پئي ڏنو ڄڻ تہ سيڪنھن کي پنھنجي سر جي اچي لڳي آھي. تنھن ڪانسواءِ پورچوگيز سرڪار خاص حڪم جاري ڪيا تہ سڀ حيلا ھلائي

بہ گم ٿيل صوبيدار کي صحيح سلامت هٿ ڪيو وڃي.

پوليس عملدارن جو خاص ميٽنگون ٿيون، گنڀير صلاح مشورا ٿيا، پري پري تائين جاسوس موڪليا ويا، شڪي گهرن ۽ گهاٽن تي ڇاپا هنيا ويا.

هي ڪم هڪ شخص جو آهي يا ڪنهن ٽولي جو؟ هن جي سنگتين ۽ آفيسرن کي خبر هئي تہ هو ظالم، رشوتخور، لالچي ۽ بدڪردار هو.

جن ماڻهن تي شڪ ٿي ٿي سگهيو، تن جي باري ۾ هر آفيسر پنهنجا رايا پيش ڪرڻ لڳو:

"پيسا ڪڍڻ خاطر فلاڻي کي چوريءَ جي الزام ۾ ٿاڻي تي گهرائي، سڄي رات اجيو، بکيو، اگهاڙو ۽ اوجاڳي ۾ رکي، ڦٽڪا هنيائين. ڇهبڪ سان ماريائين، اونڌو ٽنگيائين، مُٽ پياريائين ۽ مرچ وڌائين. پڻي ڏينهن پنج سؤ روپيا وٺي، بيهوش ۽ اڌ مئل حالت ۾ مائٽن جي حوالي ڪيائين."

"فلاڻي جي ڪنواري ڌيءَ کي زوري کڻائي، ڏهہ ڏينهن پاڻ وٽ رهايائين ۽ زبردستيءَ هن جي آبرو لٽيندو رهيو. هو ويچارو ٿاڻن ۽ آفيسرن جي درن تي ڌڪا کائيندو رهيو. ڪنهن فرياد بہ ڪونہ ورتس."

"فلاڻي کي، فلاڻي زميندار کان وڏي رقم وٺي، خون جي ڪوڙي ڪيس ۾ ڦاسايائين، جو نيٺ ڦاسيءَ تي چاڙهيو ويو. حالانڪ هڙني کي خبر هئي تہ اصل قاتل اهو زميندار پاڻ هو."

"فلاڻي جي ڪنواري ڌيءَ کي سندس آڏو اگهاڙو ڪري، نازيبا حرڪتون ڪيائين."

"فلاڻي کي هرويرو ٿاڻي تي گهرائي، ايترو ڪُٽيائين، جو هو مري ويو. پوءِ هن جو لاش ڇت تان ڪيرائي ظاهر ڪيائين تہ هن خودڪشي ڪئي آهي."

"اڙي سائين، هن جا اهڙا ڪارناما بيان ڪندي تہ سڄو ڏينهن گذري ويندو. پر مان سمجهان ٿو تہ انهن ماڻهن ۾ شڪ ڪرڻ اجايو آهي. هن وقت پاڻ ۾ ويٺا آهيون. اسان آسانيءَ سان سمجهي سگهون ٿا تہ اهي سڀ ماڻهو يا انهن جا مائٽ بيڏوهي هئا. انهن ۾ ڪوبہ خوني يا بدمعاش ڪونہ هو. اهي سڀ شريف، مسڪين بي پهچ ۽ ڪمزور ماڻهو هئا، جن کان هن پيسا ڪڍڻ خاطر هنن تي اهڙا ظلم پئي ڪيا آهن. ان ڪري اهو چوڻ تہ هنن ۾ ايتري همت هئي يا اهڙي رٿابندي ڪيائون، جو هڪ پوليس آفيسر کي اغوا ڪري ويا، لڪايو اٿن، سو اجايو آهي. اهو ٿي نہ ٿو سگهي."

"پر جيڪي سچ پچ بدمعاش، ڌوهاري، سمگلر، خوني ڌاڙيل ۽ قاتل آهن، سي تہ هن جا ويري ۽ دشمن ٿي نہ ٿا سگهن. انهن جي تہ هو پشت پناهي ڪندو آهي. هن کي انهن وٽان پنهنجو حصو باقاعدي جو پيو ملندو آهي."

مهيني کان مٿي ٿي ويو هو، پر صوبيدار جو ڪو سراغ ڪونہ مليو هو.

سڄ ڪاپار تي آهي. ڪاڙهو وڏي رهيو آهي. انگولا جي گاديءَ واري شهر لئانڊا جي رستن ۽ بازارين ۾ ماڻهن ۽ گاڏين جي پيهہ لڳي پئي آهي. عمارتن جون ڇتيون، جي گهڻو ڪري ڳاڙهي رنگ جون آهن، سي سڄ جي روشنيءَ ۾ چمڪي رهيون آهن. هڪڙو ڪارو شخص جدا جدا گهٽين مان هلندو، هيڏانهن هوڏانهن نهاريندو، هڪڙي سائيڪلن جي دڪان تان ڀاڙي جي سائيڪل اچي وٺي ٿو. هو قداور ۽ جانٺو جوان آهي. هن کي آفريڪي نموني جو سادو ۽ پراڻو ويس پهريل آهي. هو جڏهن پيدل پئي هليو تڏهن بہ، ۽ هاڻي جڏهن سائيڪل تي پئي ويو تڏهن بہ، هن جي دماغ ۾ خيالن جو طوفان ۽ هن جي دل ۾ جوش جو ٻرندڙ ڪورو آهي.

هن کي جيڏانهن وڃڻو آهي، اوڏانهن وڃڻ واسطي شهر پار ڪرڻ لاءِ سڌو رستو بہ آهي، پر "ڪارن" کي ان رستي تان لنگهڻ جي منع آهي. ان ڪري هن کي وڏو وڪڙ ڪري، شهر جا ڪيترائي رستا ۽ گهٽيون لتاڙي، شهر اڪرڻو پوي ٿو.

هو سوچي ٿو:

"هي ملڪ اسان جو آهي، هيءَ ڌرتي اسان جي آهي، پر اسان جي حيثيت جانورن کان بہ بدتر آهي. هتي جا حاڪم اڇيءَ چمڙي وارا آهن. هن شهر ۾ ئي ڪيتريون اهڙيون هوٽلون، ڪلبون ۽ تفريح گاهہ آهن، جتي فقط گورا وڃي سگهن ٿا. ڪاري چمڙي وارن کي اتي قدم رکڻ جي اجازت ڪانهي. ڪي خاص گورن جي رهڻ جا پاڙا آهن، جتي اسان ڪارن کي وڃڻ جي موڪل ناهي. ڪن رستن تان اسانکي لنگهڻ جي منع آهي. ڪن رستن تان اسانکي لنگهڻ جي ان شرط سان اجازت آهي تہ اسين ڪنڌ جهڪائي لنگهون ۽ ڪنهن بہ گهر، در يا دريءَ ڏانهن نگاهہ نہ ڪڻون."

"شهر جي سُٺن ۽ عاليشان گهرن ۾ غير انگولي رهن ٿا. انگولي سرمائيدار، انگولي زميندار ۽ انگولي ڪامورا، جي ڌارين اڇي چمڙي وارن جا دلال آهن، سي پڻ سٺن گهرن ۾ رهن ٿا. باقي عام پورهيت انگولين کي مٽي ڍڪڻ لاءِ پوري ڇت بہ ڪانهي. غير انگولي فوجين کي بہ پڪيون پڪيون ڪالونيون بنائي ڏنيون ويون آهن. هنن کي اسان جون زمينون بخشيش ۾ ڏنيون ويون آهن."

هو شهر پار ڪري، ٻاهر پهتو. جلد ئي اچي زمبيري نديءَ جي بند تي چڙهيو. چوطرف ساوڪ ئي ساوڪ هئي، مڪائي، وونڻ، ڪوڪو، ڪافي، تماڪ ۽ ٻيا فصل جهومي رهيا هئا. ڪيوڙن، زيتونن، ڪاٺ ڳدرن ۽ اناس جا آباد باغ هئا. پريان ناسي ناسي جبل نظر اچي رهيا هئا، جتي هيرن، جواهرن، سون، پلئٽينم ۽ يورينيم جون کاڻيون هيون. ڀرسان لوهي منارا ٿي ڏٺا، جتي پيٽرول جا کوهہ هئا.

"اسان جو ملڪ شاهوڪار آهي. اسان جي ڌرتي مالامال آهي صديون اڳي گوري چمڙي وارا پورچوگيز يورپ مان آيا ۽ اچي اسانکي غلام بڻايائون. اسان تي ظلم ۽ زبردستي ڪري، اسانکي ٻانها بڻائي، دنيا جي جدا جدا ملڪن ۾ وڪڻي، پاڻ دولت ڪمائيندا رهيا. هاڻي رڳو ڪمائيءَ جو رخ بدلايو اٿن. هاڻي اسانجي ڌرتي جو ڌن وڪڻي، دولت ڪمائن ٿا. هي ڪيت ۽ کاڻيون، هي ڪوهه ۽ باغ غيرن جي قبضي ۾ آهن. انهن تي پورهيو اسان کان وٺن ٿا، پر سارو ڪٽيو پاڻ کائين ٿا. اسان کي ايترو به ڪو نه ٿا ڏين جو آرام سان جيئرا رهي سگهون."

هاڻي هو هيڏانهن هوڏانهن نظرون ڦيرائيندو، بند تان لٿو. سڌ پنڌ پريان پيلو ٿي شروع ٿيو. هي ٻيلو آفريڪي نموني جو نهايت گهاٽو ۽ خوفناڪ هو. ان ۾ زراف، زيبرا، هاٿي، گينڊي، شينهن ۽ چيتي جهڙا خطرناڪ جانور جام هئا، پر ان ٻيلي جي گهٽين ۽ گسن کان واقف هو، ان ڪري سلامتيءَ واري واٽ وٺي ٿي سگهيو. جهنگ ۾ پهچي، هن سائيڪل مقرر محفوظ جڳهه ۾ لڪائي،. ٿورو اندر وڃي، پنهنجو لڪل ڏنڊو ۽ رائيفل ڪڍيائين.

هو ٻه ميل ڪن هلندو هليو. پوءِ اهڙي هنڌ پهتو، جتان جبلن جون قطارون شروع ٿيون. اهي جبل پڻ وڻن ۽ ٻوٽن سان ڍڪيل هئا. هو جبلن تان چڙهندو ۽ لهندو هليو.

هڪڙي جڳهه تي وڃي رڪيو. پهرين چوطرف نهاريائين. پوءِ پٽ تان پٿر کڻي، خاص نموني "ٺڪ، ٺڪ" ڪيائين.

هن جي سامهون، جو ظاهري اهو دروازي جو جهڳٽو هو، تنهن ۾ چرپر ٿي، ۽ پوءِ اهو دروازي وانگر کلي پيو. کوليندڙ هن کي فوجي سلام ڪيو ۽ اندر غار ۾ گهڙي ويو. جڏهن اتان ٻاهر نڪتو، تڏهن هن کي فوجي نموني جي وردي پهريل هئي. ٻوٽن پريل دروازو وري بند ٿي ويو.

هو هڪ ٻئي پهاڙ تي چڙهي ويو. اتي به ساڳئي طريقي دروازو کولرايائين. هي غار ڪافي ڪشادو هو. هتي ڪيترائي ڪاريگر ۽ مستري بندوقون، بارود، بم ۽ ٻيا ڏيهي هٿيار ٺاهي رهيا هئا. هن هر هڪ جي ڪم جي چڪاس ڪئي ۽ هدايتون ڏنيون پوءِ اتان نڪتو. وري ٽئين غار اندر ويو. اهو ولايتي هٿيارن جو اسٽور هو هن ان جي چڪاس ڪئي.

پوءِ هو ٻه ٽي پهاڙيون لنگهي، اهڙي هنڌ پهتو جتي جبلن جي وچ ۾، ڳچ حصي تائين ڪي قدر سنئون سڌو ميدان هو. اتي هڪ پاسي انگولي شاگرد، هاري ۽ مزدور بندوقن سان نشانا چٽڻ جي مشق ڪري رهيا هئا. ٻئي پاسي ڪيترائي جوان پريڊ ڪري گوريلا سکيا وٺي رهيا هئا.

ٿورو پريرو هڪ مٿاهين جڳهه تي، ڳم ٿيل ڪارو صوبيدار هڪ وڻ سان ٻڌل

هو. هن جو وات به ٻڌي بند ڪيو ويو هو. البته اکيون ۽ ڪن کليل هئس.

جڏهن صوبيدار جي هن تي نظر پئي، تڏهن حيرت مان صوبيدار جون اکيون ڦاٽي ويون: ڇا هي ئي ڪجي جو ماڻهو ڪارنيٽو، گوريلن جو ڪمانڊر آهي! اهو ڪارنيٽو جنهن کي هن جي سامهون اچڻ يا ڪنڌ کڻڻ يا ڳالهائڻ جي همت نه ٿيندي هئي. اهو ڪارنيٽو، جنهن کان هو پنهنجي گهوڙي جي لڏ کڻائيندو هو. اهو ڪارنيٽو جنهن مان ڪجهه ڏوڪڙ ڪڍڻ خاطر بنا ڪنهن قصور جي هن کي ٽي ٽي، چار چار ڏينهن لاڪپتو لاڪ اپ ۾ رکي ماريندو ۽ بي عزتو ڪندو هو. سو ڪارنيٽو گوريلن جو ڪمانڊر آهي!

مهينو کن اڳ گوريلن هن صوبيدار کي اغوا ڪري هڪ غار ۾ قيد رکيو هو. اڄ ٽي پهريون ڏينهن هو. جو هن کي ٻاهر ڪڍيو ويو هو. هن کي چاٽي واٽي گوريلن پنهنجيون تياريون ۽ ساز سامان ڏيکاريو هو ۽ پهاڙيءَ ۾ سامهون ٻڌي ڇڏيو هو.

صوبيدار کي اهو ڏسي ٿهرس لڳو ته انهن گوريلن ۾ گهڻا اهڙا هاري، شاگرد ۽ پورهيت هئا، جن کي هو ڪنگهندو به ڪو نه هو: بلڪه هنن سان هرويرو به پيو جٺيون ڪندو هو، هنن کان بيگر ۾ ڪم وٺندو هو، هنن کي زميندارن ۽ سيٺين جي چوڻ تي سزائون ڏيندو هو ۽ جلسن جلوسن ۾ هنن سان تعديون ڪندو ۽ جيلن ۾ واڙيندو هو.

هتي هي ڪاروايون ڏسي، صوبيدار دل ۾ سوچڻ لڳو: مان ڪنهن نموني هتان بچي، پڇي نڪران ته اختياريءَ وارن وٽ وڃي هيءَ ڦاٽ ڦاڙيان ، هن بغاوت ۽ راڄڌوهي جي قلعي کوليان ته مونکي وڏا انعام اڪرام ملندا. مونکي تڪڙي ترقي ملندي ۽ مان فورن ايس-پي ته ضرور بڻايو ويندس. حالانڪ اڄ ڏينهن تائين ڪنهن به ديسيءَ کي صوبيدار کان مٿي عهدو نه ڏنو ويو آهي،پر منهنجو هي ڪارنامو اهڙو ٿيندو جو مون کي ايس-پي ضرور بڻايو ويندو.

صوبيدار نگاه مٿي ڪئي ته ڏٺائين ته ڪارنيٽو سڄي پلٽڻ جي سلامي وٺي رهيو هو.

پوءِ سڄي پلٽڻ صوبيدار جي ويجهوئي پلٿي ماري اچي پٽ تي ويٺي. ڪنهن به صوبيدار سا نه ڪي ڳالهايو نڪي هن ڏي ڌيان ڏنو. پهرين هڪ گوريلي هيءَ گيت ڳايو:

مون کي فخر آهي مان ڪارو آهيان.

مون کي ڏهاڙي ذليل ڪيو ٿو وڃي.

منهنجيءَ قوم سان هر گهڙيءَ جٺيون ڪيو وڃن ٿيون. پر اهو ڏينهن ايندو، جڏهن مان آزاد ٿيندس.

گورن جي غلاميءَ کان،

ڪارا ماڻهو، ڪاري قوم!
اٿو ننڊ مان اٿو!
تيار ٿيو ان جنگ لاءِ،
جا اسين شروع ڪرڻ وارا آهيون.
ڪارنيٽي اٿي بيهي بلند ۽ باوقار آواز ۾ چيو:
"ساٿيو! اڄ هن صوبيدار جو فيصلو ڪرڻو آهي. توهان مان هن بابت جنهن کي جيتري ڄاڻ هجي سان پڌائي ۽ هن جي ڏوهه ۽ سزا جي باري ۾ پنهنجي پنهنجي راءِ پڌري ڪري."
پوءِ جنهن ڳالهائڻ چاهيو، تنهن اٿي بيهي ڳالهيو، ڪيترن ئي هڪ ٻئي پٺيان ڳالهايو:
"هي صوبيدار وڏو ظالم آهي. هن پنهنجي ماڻهن سان غير انساني ڏاڍايون ڪيون آهن. هن بيڏوهين کي ٽيهون ڏياريون آهن ۽ ڦاسين تي چاڙهيو آهي."
"هو مٺتين ظالم طبقي جو چاڙتو آهي. هن سرمائيدارن ۽ جاگيردارن جي چوڻ تي هزارين هارين ۽ پورهيتن جو رت وهايو آهي."
"هو غير ملڪي سامراجين جو دلال آهي. پنهنجي اڇي چمڙيءَ وارن آقائن کي خوش ڪرڻ خاطر، هن پنهنجي قوم جي مذاق اڏائي آهي. اسان جي قوميت جي نظرئي تي چٿرون ڪيون آهن. اسان جي قومي ۽ سياسي تنظيمن کي دٻائڻ لاءِ پنهنجي ديس واسين سان غير انساني سلوڪ ڪيو آهي. پنهنجي غير ملڪي آقائن يعني پورچوگيزن وٽان انعام حاصل ڪرڻ جي لالچ ۾، پنهنجي وطن جي قومي مدبرن، قومي اديبن ۽ قومي شاعرن کي قيد جي ڪوٺڙين ۾ بند ڪيو آهي، ۽ هن کي طرحين طرحين ذهني ۽ جسماني ايذاءَ ڏنا آهن."
"اسان اهو به برداشت پئي ڪيو. اسان کي خبر آهي ته رياست، ڪامورا شاهي ۽ پوليس سامراجيت جو حصو هوندا آهن. طبقاتي ڪشمڪش ۾ اهي ٽيئي مٺتين ظالم ۽ سامراجي طبقي جا هٿيار بنجندا آهن، دلال ٿيندا آهن. هي صوبيدار به انهيءَ نظام جو حصو آهي. اسان جي تنظيم اڃان ان پد تي ڪا نه پهتي آهي جو اهڙن ملڪي ظالم ڪامورن تي سڌيءَ طرح قدم کڻي. پر اسان جو مستقبل ۾ پڪو آهي ته جڏهن اسان سوشلزم ۽ ان کان به اڳتي وڌنداسين ۽ سارو پرماري نظام ختم ٿيندو، ان ۾ رياست، ڪامورا شاهي ۽ پوليس جو وجود ئي ڪو نه هوندو."
"پر هاڻي هي صوبيدار اسان جي تحريڪ ۾ رڪاوٽون وجهڻ لڳو هو. اسان جي ڪارڪنن کي ته وقت بوقت تڪليف ۽ پيڙا پئي ڏني اٿائين. مثالطور، اسان جي ٻن ڪارڪنن کي ڀتين تي پوسٽر لڳائيندي پڪڙيائين. انهن وٽ ڪو اعتراض جوڳو

مواد به ڪو نه هو، پر هن صوبيدار انهن ٻن ڄڻن کي ايترو ماريو، جو ٻنهي جي ڄنگهن جا هڏا ڀڄي پيا ۽ هڪڙي جي هڪڙي ٽنگ ته ايتري ڇتجي وئي جو ڊاڪٽرن کي اها ڪاٽڻي پئي. نتيجي ۾ اسان جا اهي ٻئي نوجوان ڪارڪن عمر ڀر لاءِ لنگڙا ۽ اپاهج بڻجي ويا.“

”اسان هن جو اهڙيون ڳالهيون به نظر انداز ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي.“

”هن اسان جي ڪمانڊر ڪارنيٽو کي ستائڻ شروع ڪيو. هو هڪ ايماندار ۽ محنتي ماڻهو آهي، ۽ درزڪو ڌنڌو ڪري، پنهنجو گذر سفر ڪندو آهي. پر هيءُ صوبيدار پئسا ڪڍڻ لاءِ هن جي پٺيان هٿ ڌوئي لڳو. ڪو نه ڪو الزام لڳائي، هن کي ٿاڻي تي گهرائيندو هو، ٻي ٽي ڏينهن ، چار چار ڏينهن، ڪڏهن ڪڏهن ته ڏهه ڏهه ڏينهن لاڪپ ۾ رکي ماريندو ۽ بدسلوڪي ڪندو هو ۽ ڇڏيندو تڏهن هو، جڏهن هن جا مسڪين مٽ مائٽ پٽ سٽ ڪري، اُڌار سُڌار وٺي، صوبيدار جي کيسي ۾ ڪجهه رقم وجهندا هئا. ان جي به پرواهه نه هئي ته اسان جي ڪمانڊر کي ٻي ڏوهي هوندي به جسماني تڪليفون، ذهني پيڙا ۽ مالي پريشانيون ڏسڻيون ٿي پيون، پر وڏو نقصان اسان جي تحريڪ کي ٿي پهتو. ڪمانڊر جي نه هجڻ ڪري، اسان جي پلٽڻ جا ڪيترا پروگرام درهم برهم ٿي ٿي ويا، ۽ ڪارنيٽو کي اطمينان سان قومي ڪم ڪرڻ ۾ خلل ٿي پيو. اسان جي تحريڪ کي اهو نقصان اسان جي قوم ۽ ملڪ جو نقصان هو. اسان ٻيو سڀ ڪجهه سهي ٿي سگهياسين، پر پنهنجي قومي هلچل ۾ رڪاوٽون ڪڙيون ڪنڊڙ کي سهي نه ٿي سگهياسين، چاهي پنهنجو انگولي ٿي ڇو نه هجي. اهو ملڪ ۽ قوم سان ڊوهه آهي.“

”اسان چڱين رستي صوبيدار کي عرض ڪيو ته ڪارنيٽو غريب، شريف ۽ ايماندار شهري آهي. هن کي بار بار ڪوڙن الزامن هيٺ تنگ نه ڪيو وڃي. پر هن انهن خطن جو ڪو اثر ڪو نه ورتو. پاڻ هن تي وڌيڪ سختي ڪيائين ۽ سمجهائين ته هن جي پٺيان ڪا سٺي آسامي آهي. ان ڪري لالچ وڌيس.“

”پنهنجن کي شڪار بڻائڻ اسان جي اصولن مان نه آهي. پر ڪني آڱر وڍڻي پوندي آهي. بدن ۾ زهر پئدا ٿي پوي ته اهو ڪيڻو پوندو آهي.“

”پوءِ مجبور ٿي، صلاح مشوري سان اسان فيصلو ڪيو ته رستي جو هيءُ پٿر هٽايو وڃي. اسان هن جي تاڙ ۾ رهياسين. نيٺ اسان جا به بهادر نوجوان هن کي پڪڙي هن اڏي تي آڻڻ ۾ سوڀارا ٿيا. هاڻي جيڪو فيصلو ڪيو.“

”ڪني آڱر وڍي وڃي!“ ڪيترن ئي يڪ آواز ٿي چيو.

سيني ڪمانڊر ڪارنيٽو ڏي نهاريو. هن ڪنڌ لوڏي اجازت ڏني. ٽي گوريلا رائيفلون سڌيون ڪري، صوبيدار ڪان ڪجهه مفاصلي تي ٿي بيٺا. ڪمانڊر اشارو ڏنو. هڪ ٻئي پٺيان ٽي ٺڪاءَ گونجيا. صوبيدار جي سيني لڙڪي پئي. •

سرٽيفڪيٽ

"جيئي سنڌ" پهرين اينڊڙ ڇوڪري، ڊاڪٽر سان هٿ ملائيندي چيو.

"سدان جيئي، سدا جيئي." ڊاڪٽر ٻهڪندي جواب ڏنو.

ٻئي ڇوڪري به ڊاڪٽر سان هٿ ملايو.

"ويهو ادل ويهو."

"سائين مهرباني."

"خوش ڇڱا ڀلا، جوڙا متارا."

"سائين خير هوندو."

"ڪيئن اچڻ ٿيو آ؟"

"سائين گهڻي وقت کان توهان سان ملڻ جو شوق هو، پر ڊپ ٿيندو هو ته توهين وڏا ماڻهو، ناراض نه ٿيو ته هرويرو ملڻ جو آيا آهن." پهرئين ڇوڪري چيو.

سارو وقت پهريون ئي ڳالهائيندو رهيو، ٻيو ماٺ رهيو.

"نه بابا، مان ان ڪري ناراض ڇو ٿيندس."

ڊاڪٽر وراڻيو.

"گهڻي عرصي کان توهان جون ڪهاڻيون، اخبارن ۽ رسالن ۾ پڙهندا رهيا آهيون. ڏاڍو وڻنديون آهن، ڏاڍو متاثر ٿيندا آهيون."

"اڇا."

"توهان جا شايع ٿيل ڪتاب پڻ پڙهيا اٿئون. خوشامد ڪانهي، توهين سنڌ جا بهترين اديب آهيو."

"مهرباني."

"توهان جهڙن سنڌ دوست ماڻهن ۾ ئي سنڌين جون اميدون آهن. اسان کي توهان تي ناز آهي."

ڊاڪٽر پنهنجي مُرڪ لڪائي نه سگهيو.

"پر ادل، توهان پنهنجي واقفيت ته ڪرائي ڪا نه؟"

"سائين، اسين گورنمينٽ ڪاليج جا شاگرد آهيون."

"ڪهڙي ڪلاس ۾؟"

"سائين، بي - اي ۾."

"اڙي ... ڏسو مان سنڌي ٻولي وساري ويٺس. مهمانن کي چانهه جي صلاح به ڪو نه ڪيم."

"نه سائين، حقيقت ۾ اسان چانهه پيتي آهي."

"پلا لکڻ پڙهڻ سان به شوق اٿو، منهنجو مطلب آهي ڪورس کان سواءِ؟"
"سائين پڙهڻ سان ته آهي. باقي لکڻ ڪو نه اچيم. البت قومي هلچل سان چڱو واسطو رهيو آهي."
"ڇا؟"
"ها سائين، مان پنهنجي ڪاليج ۾ جيئي سنڌ شاگرد جماعت جو مکيه ڪارڪن پڻ رهيو آهيان. ڪاليج يونين جي چونڊن ۾ منهنجو وڏو هٿ هوندو آهي ۽ جيئي سنڌ وارن کي کٽرائڻ جي پوري ڪوشش ڪندو آهيان."
"ڏاڍو سٺو."
"ها سائين، اهو ته اسان جو فرض آهي. اسين سنڌي به سنڌ لاءِ نه ڪنداسون ته ٻيو ڪير ڪندو؟ مان ته ٽوڊي ڇوڪرن کي چوندو آهيان ته حڪومت جا پٺو نه بڻجو، پر عوام جا پٺو بڻجو. اسان کي هتي جي عوام کي پنهنجي حقن جو احساس ڏيارڻ، حقن لاءِ لڙڻ ۽ حقن حاصل ڪرڻ لاءِ تيار ڪرڻو آهي."
"توهان شاگردن کي ٻهراڙيءَ ۾ وڃي ڪم ڪرڻ گهرجي. ٻهراڙي ئي سنڌ جي اصل طاقت آهي."
"ها سائين، مان پاڻ جماعت ۾ رٿ پيش ڪرڻ وارو آهيان ته اسين جتا ناهي، ڳوٺ ڳوٺ ۾ وڃي ماڻهن ۾ شعور جاڳايون."
"واهه واهه." ڊاڪٽر جي چهري تي خوشيءَ جا اهڃاڻ نظر آيا. هُو ڇوڪري کي متاثر ٿي رهيو هو.
"سائين، اهي سڀ سڀ توهان جون دعائون توهان جهڙن جي رهنمائي آهي."

"بابا، مون کي ايڏو نه پڙهايو. مان ته رواجي ماڻهو آهيان."
"پر، مان پنهنجا حقيقي جذبا بيان ڪري رهيو آهيان."
"ها پلا ڪاليج جو ماحول ڪيئن آهي، پڙهائيءَ جو ڪهڙو حال آهي؟"
"سائين پناهگير تعصب لڳايو ويٺا آهن. سڀ فري شپون ۽ اسڪالرشپون پنهنجن کي ڏياريو ڇڏين. باقي غريب ۽ حقدار سنڌي شاگرد ٻاٽون ڪائيندا وتن."
"پوءِ توهان ان بابت ڪجهه ڪيو ڪو نه ٿا؟"
"ها سائين، گهڻو ڪجهه ڪري رهيا آهيون. جماعت طرفان ان ڳالهه کي ڪنيو اٿئون. سائين، ان کان سواءِ ٻيون پڻ ڪيتريون اسان سان ڏاڍايون آهن. امتحان ۾ به اسان کي نقصان رسائڻ جي پوري ڪوشش ڪئي وڃي ٿي. اجهو منهنجو پنهنجو ئي مثال آهي. پرنسپال کي خبر آهي ته مان جيئي سنڌ شاگرد جماعت جو مکيه ماڻهو آهيان. ڪجهه جماعت جي جلسن، جلوسن جي سلسلي ۾، ۽ ڪجهه بيمار پوڻ ڪري، منهنجي حاضريءَ مان ڪجهه ڏينهن ڪٽي پيا آهن. بس هاڻي انهيءَ ڳالهه

ڪي بهانو بنائي، پرنسپال منهنجي امتحان جو فارم نٿو ڀري ۽ منهنجو سال ٿو وڃائڻ چاهي."

"هونءَ!" ڊاڪٽر چيو، "ته پوءِ جيترا ڏينهن تنهنجا ڪٽيل ٿا، اوترن ڏينهن جو مان تو کي بيماريءَ جو سرٽيفڪيٽ ٿو ڏيان. پوءِ تنهنجي پرنسپال کي تنهنجو فارم رد ڪرڻ جو نه عذر رهندو ۽ نه اختيار."

"نه سائين مان توهان کي اهڙي تڪليف ڏيڻ مناسب نٿو سمجهان."

"نه بابا، تڪليف ڪهڙي آهي. اهڙي وقت به مان تو جهڙي مجاهد کي ڪم نه آيس ته پيو ڪڏهن ايندس."

"سائين... "

"بس، تون ٻڌاءِ ڪيترا ڏينهن ڪٽيل ٿا؟"

"سائين ... ٽيهه ڏينهن."

ڊاڪٽر رجسٽر ۾ داخلا ڪئي. سرٽيفڪيٽ لکيو ۽ هن کي ڏنو.

"سائين، هيءَ ته توهان مهرباني ڪري ڇڏي. سائين، في گهڻي ڏيان؟"

"تو کان في نه وٺبي. تو جهڙن نوجوانن جي في قوم جي ڪنڌي آهي."

"سائين، توهان جا لک لک احسان، چڱو سائين، جيئي سنڌ"

"سدا جيئي!"

ٻئي ڇوڪرا اسپتال کان ٻاهر آيا.

ٻئي ڇوڪري، پهرين ڇوڪري کي چيو: "اڙي ڀٽيا، تون نه ڪڏهين ڪو رسالو پڙهين نه ڪتاب، نه ادب سان واسطو، پوءِ تو ڊاڪٽر صاحب کي ڪيئن چيو ته: بهترين اديب آهيو ۽ بهترين قومي ڪهاڻيون لکندا آهيو. تنهن کان سواءِ ان ڪوڙ هڻڻ جو به ڪهڙو ضرور هو، ته تون جيئي سنڌ جو ڪارڪن آهين، حالانڪ تو نه ڪڏهن ان تحريڪ ۾ حصو ورتو، نه تو وٽ قومي جذبو آهي."

"مون هين کان ٻڌو آهي ته ڊاڪٽر صاحب ڪهاڻيڪار آهي ۽ قومي خيالن جو آهي."

"پر به هيترو ڪوڙ ۽ لباڙ ڇا لاءِ؟"

"سرٽيفڪيٽ حاصل ڪرڻ لاءِ." •

ساٿيھہ مٿائن سون تي

ھن عرب اڳواڻ جو ھي بيان پڙھي مان حيران ٿيس، خوش ٿيس ۽ پڻ ڪي اھو ٻڌائڻ ۽ ڏيکارڻ لاءِ بيتاب ٿيس. بيان پڙھڻ سان ھڪدم محسوس ٿيم تہ انھيءَ بيان ۾ آيل ويچار اول ئي منھنجي دل ۾ موجود ھو. پر ٻاھر ڪو نہ ٿي ڪڍيم، يا ٻاھر ڪڍڻ چاھيم ٿي، پر ھمت نہ ٿي ٿي. يا ھمت ٿي ٿي تہ لفظ نہ ٿي لڌا، يا جي لفظ لڌا ٿي تہ موقعي جي تاڙ ۾ ھوس. مون کي خبر ھئي تہ اھو ويچار، دنيا جي سچن ۾ ھڪ وڏو سچ آھي.

مون ۾ ھڪ انوکي بي آرامي پيدا ٿيڻ لڳي. مون چاھيون تہ اھو بيان گھٽي کان گھٽا ماڻھو پڙھن. اھو ويچار پنھنجي ديس ۾ عام توڙي خاص تائين پھچائجي منھنجي دل چاھيو تہ پمفليٽ ڇپرائجن. پوسٽر پٽين تي چنبڙائجن، برش سان ديوارن تي لکرائجي. مان گھر ۾ ويھي نہ سگھيس ۽ پنھنجي انھن خيالن کي عملي صورت ڏيڻ لاءِ سوچيندو ٻاھر نڪتس.

پيرھين پنڌ ھلڻ لڳس، جيئن پٽين تي لڳل اشتھار ۽ پوسٽر ۽ لکيل نعرا ڏسندو ۽ پڙھندو وڃان، جيئن ان بيان جو بلو ڪرڻ لاءِ ذھن ۾ ڪو خاڪو تيار ٿئي.

پٽين تي لڳل پوسٽر ۽ لکيل اشتھار گھڻو ڪري ھڙئي پرديسيءَ ٻوليءَ ۾ ھئا. مون کي ان ڳالھہ تي بہ خار وٺندي آھي تہ اشتھار لکندڙ کھڙا نہ بدذوق آھن: ڪيئن نہ رستن، بنگلن، باغيچن، جاين ۽ شھر جي خوبصورتيءَ جي ستياناس ڪن ٿا. اڄان بہ اھي ڪنھن اھڙي ٻوليءَ ۾ ھجن ھا، جا عربي لپيءَ ۾ لکي وڃي ٿي ۽ ڪنھن ماھر لکندڙ يا پينٽر جا لکيل ھجن ھا، تہ وري بہ نظر کي چڱا لڳن ھا. انھن مان گھڻا اشتھار اناڙين ۽ بد ذوقن جا لکيل ٿي ڏٺا. حڪومت جي پابندين ڪري، ڪيترا اشتھار سيڙھي يا ڪارڻ سان ڊاھيا ويا ھئا. پر ڪي اشتھار خاص ڪري مرداني طاقت، بواسير، سبڻ جي مشينن، ڪي سياسي قيدين کي آزاد ڪرڻ، ھوٽلن، شفا گھرن ۽ ھيلٿ سينٽرن جا اڃان صحيح سلامت ٿي ڏٺا. ڪي اشتھار ڪبڏي ۽ فوٽ بال ٽيمن جي سلسلي ۾ ھئا، ڪن سياسي پارٽين ۽ پورھيت جي يونين جي جلسن ۽ جلوسن جي باري ۾، ڪي پوسٽر اڌوگابرا، اڌ ڦاٽل يا سڄا موجود ھئا.

شھرن جي پٽين تي سياسي نعرا ۽ پوسٽر بہ اٿين ۽ ايترو جلدي جلدي بدلبا رھبا آھن، جيئن فلمن جا اشتھار، سياست جي پردي تي جو ڪيل چڙھندو آھي، ان جي باري ۾ بنا دير پٽين تي وڏن وڏن اکرن ۾ نعرا لکجي ويندا آھن ۽ پوسٽر پٽرا

ٿيندا آهن.

پتين کي اٿين گهوري پٺي نهاريم جن تہ پهريون پيرو ڪي قديم آثار نظر آيا اٿم، ۽ ديوارن تي پوسٽرن ۽ لکيتن کي اهڙي تہ غور ۽ شوق سان ٿي پڙهيم، جيئن اخبار ۾ ڪنهن تازي ڇپيل ڪتاب جو اشتهار پڙهندو آهيان.

اڄڪلهہ عربن ۽ يهودين جي جنگ ڇڙيل آهي. ڇهي ڇهي تي، پٿن جي پردي تي، پرديسيءَ ٻوليءَ ۾ وڏن وڏن اکرن ۾ هن قسم جا نعرا لکيل ڏسجن ٿا:

يهودي مرده باد -- يهودين کي ناس ڪريو -- يهودين خلاف جهاد ڪنداسين -- اسلام دشمن يهودين جو دنيا جي تختي تان نالو نيشان مٽائي ڇڏينداسون-- اسرائيلي جارحيت مرده باد---

مون دل ۾ چيو تہ هنن جا اهڙي قسم جا نعرا ڪيترو نہ مٿاڇرا ۽ کوکلا، پاڻيءَ جا ڦوٽا، خلوص کان خالي، ۽ مڪاري ۽ منافقت جا پاڇولا آهن. انهن خيالن کي ٿي دل مان ٿي ۾ ثابت ڪرڻ لڳس:

اسرائيل جي حڪومت، رياست ۽ قوميت جو بڻ بنياد مذهب آهي. جيتوڻيڪ دنيا جي تاريخ، دنيا جا ڪيترا دانشور، مدبر ۽ سياستدان، گڏيل قومن جو ادارو، عقل ۽ رواجي سمجهہ سڀ يڪ خيال آهن تہ قوم "زمين، زبان، سڀيتا، تاريخ ۽ تاريخي روايتن" جي هڪجهڙائيءَ ڪري ٺهندي آهي.

هن ملڪ ۾ هي اسرائيل خلاف نعرا هڻڻ وارا اهو وساري ٿا وهن، يا ڄاڻي ٻاڻي اڻڄاڻ ٿا بڻجن تہ پنهنجي ملڪن جي وجود ۾ اچڻ کان پوءِ ماڻهن جي وڏي پيماني تي لڏ پلاڻ ڪرائي وئي. ٻين پرڳڻين ۽ پرڏيهن جا رهاڪو، ڌاري ڌرتيءَ تي اچي قبضو ڪري ويٺا.

پنهنجي ملڪن ۾ اتي جي اصلي رهندڙن جي پرماريت ڪئي وئي. ۽ هنن جا حق هڙپ ڪيا ويا. يا هنن کي پنهنجي ديس جون ديوارون ڇڏڻ لاءِ لاچار ڪيو ويو. اسرائيل (فلسطين) جي اصلي باشندن فلسطينن کان هنن جو ملڪيتون، اباڻا چنا، روزگار، نوڪريون ۽ ٻيا انساني حق کسي ۽ سازشون سٽي، ايترو تنگ ڪيو ويو جو هو يا تہ پنهنجي ئي ديس ۾ غلام ۽ پرديسي بنجي ويا يا پنهنجو ديس ڇڏي، ٻين ملڪن ۾ پناهگير بنجي ويا. ٻئي طرف دنيا جي ٻين ديسن جي يهودين کي آڻي، عربن جي سرزمين تي آباد ڪيو ويو. اسرائيل، عرب زمين جو زهري ناسور بنجي ويو آهي.

اسرائيل ۾ يهودين کي گهڻائيءَ ۾ ڪرڻ خاطر ٻين ملڪن جا يهودي اتي آندا ويا آهن. صفا اٿين جيئن هن ملڪ ۾ غير ملڪين کي گهڻائيءَ ۾ ڪرڻ واسطي ٻاهران آڻي مڙهيو پيو وڃي.

هنن ۽ يهودين جي وچ ۾ ٻي بہ هڪڙي هڪجهڙي خاصيت آهي. ڪن

مجبورين ڪري پنهنجي ڌرتي ۽ پنهنجي وطن مان لڏيائون يا لڏايا ويا، ته حالتون سازگار ٿيڻ تي، هنن کي واپس پنهنجي وطن ورڻ جي جاکوڙ ڪرڻ گهرجي ها. جيئن مجيب، جار ۾ ڦاسي، پاڻيءَ کان ٻاهر اچڻ تي، ڦاٿل هوندي به تڙپندي آهي ۽ وري واپس پاڻيءَ ۾ پهچڻ لاءِ سرجو جوڙ سڪون ڏيندي آهي. پر واپسيءَ جي نه هنن ڪوشش ڪئي آهي ۽ نه اسرائيل ۾ آيل يهودين. حالانڪ هن جي اصلي وطن ۾ اڃان ٽائين ڪروڙين مسلمان رهن ٿا: ۽ آمريڪا، يورپ ۽ رشيا، جتان ڪيترا يهودي لڏي اچي اسرائيل ۾ رهيا آهن، انهن ملڪن ۾ اڄ به لکين يهودي سکيا ستابا ۽ آسودا ويٺا آهن. هوڏانهن فلسطيني عرب پناهگير، جن کي پنهنجي ديس مان نيڪالي ڏني ويئي آهي.، سي سر جو سانگو لاهي، پنهنجي جان مال قربان ڪري، وري پنهنجي وطن واپس وڃي گهر وسائڻ جو ڏينهن رات اُدم ڪري رهيا آهن.

فوجي ڪارروائيءَ دوران بنگالي پنهنجو ملڪ ڇڏي، هندستان وڃي پناهگير ٿيڻ تي مجبور ٿيا، پر حالتون بحال ٿيڻ تي سڀ موٽي پنهنجي وطن جي وٿاڻ تي آيا.

گڏيل قومن جو ادارو پڻ پناهگيرن جو پنهنجي اصلي وطن ۾ وڃي آباد ٿيڻ جو حق تسليم ڪري ٿو، ۽ مدد ڏئي ٿو.

منهنجي ذهن ۾ متين ويچارن جو وهڪرو هو ۽ نگاهون پيتين تي ڦرنديون ٿي رهيون.

جمعي جي منجهند جو وقت هو. آڪٽوبر جو سج متان هو. اس ۾ اهڙي تکاڻ ڪو نه هئي. رستي تي ڪل گهوڙيون، ڦٽ ڦٽيون، رڪشائون، موٽرون، بسون ۽ بکيون شرط پڄاڻ واري رفتار سان ڊوڙي رهيون هيون. ماڻهن ڪمن ڪارين تان گهر موٽي رهيا هئا يا اڇا اجرا ڪپڙا پهري جمعي نماز لاءِ مسجدن ڏي وڃي رهيا هئا. پيادلن کي پهريل ڪپڙن مان ڏسڻ ۾ ٿي آيو ته انهن هن جو رخ مسجد طرف آهي.

ڪن موٽرن جو شيشن تي ۽ ڪن رڪشائن تي لڳايل ڳاڙهي ڪپڙي تي يهودي خلاف، پرديسي ٻوليءَ ۾، نعرا چنبڙيل ۽ لکيل نظر اچن ٿا. مان سوچيان ٿو: هي هاسيڪار ان ڳالهه جو ڏيکاءُ ڪن ٿا. اهو هنن جي مجرم ضمير لاءِ آٿت آهي ۽ پنهنجو جرم لاهڻ لاءِ حيلو.

هڪڙي مسجد جي لائوڊ اسپيڪر مان آسمان ڦاڙ آواز نڪري رهيو هو. مولوي، پرديسيءَ ٻوليءَ ۾ چئي رهي هو:

"...... يهودي ڪافر آهي، خدا جا منڪر آهن، مسلمانن جا دشمن آهن، هو بيت المقدس تي قبضو ڪيو ويٺا آهن...."

مان دل ۾ ان مولويءَ کي گار ڏيئي سوچيم ٿو ته اٿين چو نه ٿو چوي ته "....
يهودي سرمائيدار، سامراجي ۽ سامراجيت جا دلال آهن، هو انسانيت جا منڪر آهن ۽ انسانن تي ظلم جي بازار گرم ڪيو ويٺا آهن، هو غاصب آهن ۽ فلسطينن جا حق، ملڪيتون، روزگار ۽ جائدادون هڙپ ڪري، انهن تي قبضو ڪيو ويٺا آهن....".

ڇوڪرن جو هڪ ٽولو لنگهي ٿو. هي شايد ڪنهن جلوس ۾ شامل ٿيا هئا ۽ ان جي ختم ٿيڻ تي موٽي رهيا هئا. هنن جي هٿن ۾ ڳاڙهي ۽ ڪاري ڪپڙي جا پلي ڪارڊ هئا ۽ يهودين کي گارين ڀريا نعرا هڻي رهيا هئا. پلي ڪارڊن تي پرديسي ٻوليءَ ۾ اسرائيل ۽ يهودين جي مذمت ٿيل هئي.

هاڻي ديوار تي هڪ ڏاڍو خوبصورت پوسٽر نظر آيم. پرديسي ٻوليءَ ۾ هو. ٽي فوٽ ڪن ڊگهو، ڏيڍ فوٽ ڪن ويڪرو، چوڏاري گلڪاريءَ جو دلڪش بارڊر، بهترين آفسيٽ جي ڇپائي. مٿان هڪ شڪل نڪتل هئي، جنهن ۾ هڪ يهودي سولجر ڏيکاريو ويو هو. جنهن کي عرب سپاهيءَ ڇاتيءَ ۾ بندوق جي سنگين ٽنبي ڇڏي هئي. هيٺان يهودين جي مخالفت ۽ عربن جي حمايت ۾ نعرا ۽ نياپا لکيل هئا.

پڪرو هو ته ههڙا پوسٽر پوري ملڪ ۾ پتين تي ٽنگيا ويا هوندا ۽ منهنجي ڪاٿي موجب ان تي هزارين روپيا خرچ ٿيا هوندا. مان سمجهي نه سگهيس ته هي ڪهڙا واندا ماڻهو آهن، جي ههڙي ڏکر جي زماني ۾ هنن معاملن تي ايترو خرچ ۽ ايتري محنت ڪن ٿا.

مان اڃان پوسٽر پڙهي رهيو هوس ته هڪڙو هن ديس جو اصلوڪو رهاڪو، پنهنجي گڏهه گاڏي پاسي تي بيهاري، ويجهو اچي هن پوسٽر کي غور سان ڏسڻ لڳو. هن کي اجرڪ جو پٽڪو هو، لٽا ميرا ۽ ڦاٽل، پير اگهاڙا، بدن مٽي ۽ پگهر سان ڪلرائيل. مون کي ڏيهي ٽوپي ۽ ڏيهي ڪپڙا پهريل ڏسي، ڏيهي ٻوليءَ ۾ پڇيائين:

"سائين، هن پت واري ڪاڳر ۾ ڇا آهي. هي ڪير پيو ڪنهن همراهه کي ماري؟"

"هي عرب سپاهي پيو يهودي سپاهيءَ کي ماري."

"سائين، يهودين وري ڪو نئون بکيڙو شروع ڪيو آهي ڇا؟"

"يهودين، عربن جو هڪڙو ملڪ اچي والاريو آهي ۽ ان تي قبضو ڪري، اتي جي اصلي رهاڪن فلسطينن کي تڙي ٻاهر ڪيئي ڇڏيو آهي."

"سائين، اهي ته وڏا ظالم ڇنبا."

"انهن اتي جي اصلي رهاڪن جون زمينون، جايون ۽ دڪان ڦٻايا آهن، ۽

عربن جو اتي رهڻ زهر بڻايو آهي. اهي عرب دربدر ۽ ڪيپي لڪر لاءِ پريشان آهن."

"سائين، اهي تي وڏا ظالم چئبا."

"عرب پنهنجا گهر گهاٽ ڇڏڻ تي مجبور ٿيا آهن. يهودين هنن کي نوڪرين ۽ روزگار کان محروم ڪري ڇڏيو آهي."

"سائين اهي تہ وڏا ظالم چئبا."

"ديسي پنهنجي ديس ۾ پرديسي بڻجي ويا آهن ۽ ڌاريا پيا اتي حڪومت ڪن."

"سائين اهي تہ وڏا ظالم چئبا."

پوءِ مون ڏنو تہ هو ٽيپيءَ ۾ پنجي ويو. نيٺ مون ڏي نهاري چيائين:

"سائين هتي اسان وٽ يهوڊي ڪو نہ آهن، سڀ ملسمين پائر آهيون، پر مان ڪاڪي ليکو مل وٽ نوڪر هوس. هو ويو تہ هڪ ننيڙي جائڙي ۽ هڪ دڪانڙو مون کي ڏئي ويو. دڪان مان منهنجو چڱو گذرسفر پئي ٿيو. پر هنن نون مائهن اچي مون کي تنگ ڪيو ۽ ڪيس ڪري ڪورٽن ۾ رلائي رلائي، خرچ ڪرائي مون کي سڃو بہ ڪري ڇڏيائون ۽ گهر ۽ دڪان ٻنهي جو قبضو بہ ڦري ورتائون. مان دربدر آهيان. هاڻي شهر جي پسگردائيءَ ۾ جهوپڙيءَ ۾ پيو رهان ۽ هي گڏهہ گاڏي پيو هلايان. گذر سمر ڏاڍو ڏکيو آهي. هتي جون سڀ سٺيون سٺيون زمينون، جايون، گهر، دڪان، بزاريون انهن کي مليون ، جي هتي جا اصل رهاڪو نہ آهن. ائين ڇو ٿيو آهي."

"ظالم هر جڳهہ موجود آهي. سڀ ڪو پنهنجي مڙسي ڪري پنهنجا حق حاصل ڪري." مون کي ان وقت، ان کان بهتر ڪو ٻيو جواب ڪو نہ سمجهيو.

"ها سائين، اسان ۾ ٻڌي ڪانهي، ان ڪري پيا لوڙهيون."

هو پنهنجي گاڏيءَ ڏي ويو.

مون سوچيو تہ هتي جي اصل ديس واسين جي اسرائيل کان نفرت حقيقي آهي. هو يهودين کان سندن سامراجي هلت، غلط نظرين جو سهارو وٺڻ ۽ اتي جي اصلي باشندن جي پرماريت ڪرڻ ڪري دلي نفرت ڪن ٿا... ۽ نوان آيل جيڪي پتين تي، جلوسن ۾، مورتن تي ۽ لائوڊ اسپيڪرن تي اسرائيل خلاف ايڏي نفرت جي نمائش ڪن ٿا، تن جي اها نفرت رڳو ڀڄاڀڄائي ۽ ڏيکاءُ آهي، يا وڌ ۾ وڌ غلط جذبن جو مظاهرو. هي ڪيئن ٿا يهودين کي نندي سگهن، جڏهن سندن ڪردار بہ ساڳيو آهي.

وري يهودين جي پرچار: يهودين جو خاص ڪردار آهي سرمائيداري ۽ سامراجيت. هن ملڪ ۾ نوان آيل هتي جي زمين، ملڪيت، جائدادن، نوڪرين، ٻين جي ذريعن، واپار ۽ ڪارخانن تي قبضو ڪري، سرمائيدار بڻجي ويا آهن. ان

ڪان پوءِ هن ديس کي ڪالوني سمجهي، هتي جي اصلوڪن ديسن واسين کي محڪوم جو درجو ڏني، اقتصادي طرح هنن کي غلام بنايو ويو وڃي، هنن کي بنيادي ۽ انساني حقن کان محروم ڪيو ويو وڃي. هو پنهنجي ٻولي ۽ تهذيب، اصلي ديس واسين مٿان مڙهيندا رهيا آهن. اهو آهي نون آيلن جو سامراجي ڪردار.

سامراجي سدائين پنهنجا دلال پيدا ڪندا آهن. ڪي هن ديس جا اصلي ديس واسي زميندار ۽ ڪامورا، ڌارين سامراجين جا دلال بنجي، هتي جي پورهيتن ۽ هارين(جي هن ڌرتيءَ جا اصل وارث آهن) کي پيڙي رهيا آهن.

ويٽنام ۾ سامراجي هئا، فرينچ ۽ آمريڪي، ۽ سندس چاڙتا هئا، اتي جا ويٽنامي زميندار. اهڙيءَ ريت چين ۾ سامراجي هئا. جهاني، ۽ سندن دلال هئا ديسي جاگيردار. انهن ٻنهي ملڪن ۾ جڏهن انقلاب آيو، تڏهن انهن ٻنهي طبقن جو تلو پٽايو ويو.

هتي پڻ انقلاب آڻڻ لاءِ پورهيتن ۽ هارين کي سامراجين توڙي سندن چاڙتن جي پاڙ پٽڻي پوندي.

يهودين خلاف مٿي بيان ڪيل پوسٽر تارو لڳايو ويو هو، ان ڪري توري توري پنڌ تي پٽين مٿان نظر اچي رهيو هو. ان کي ڏسندو ويس ۽ مون کي پڪ ٿيندي ويئي ته پٽين تي لڳائڻ، پوسٽر يا پمفليٽ ڇپرائڻ منهنجي وس کان ٻاهر آهي. اسان وٽ ننڍڙي تنظيم ٻه ڪانهي جو اهڙا هلڪا هلڪا ڪم ڪري. تنظيم کان سواءِ ڪير ڇپائيءَ جو ڪم ڪرائي. ڪير ديوارين تي لڳي، ڪير شهر شهر، ڳوٺ ڳوٺ ۾ وڃي ورڇ ڪري.

مان گورڪيءَ وانگر ساڳئي وقت اديب، انقلابي ۽ سياسي ڪارڪن ڪو نه آهيان. هو نه رڳو لکندو هو. ۾ پمفليٽون ۽ ڪتابڙا ملڪ جي ڪنڊ ڪنڊ ۾ وڃي ورهائيندو هو. تقريرون ڪري پرچار پڻ ڪندو هو ۽ سياست ۾ ڀرپور وٺندو هو.

مان رڳو اديب آهيان، قلم کان ڪم وٺي ڄاڻان، ان ڪري جيڪي چوڻ ٿي چاهيم، سو ڪهاڻيءَ جي لباس ۾ لکندس.

هاڻي، ان مسلمان اڳواڻ جو اهو بيان لکان ٿو، جنهن تائين پهچندي پهچندي، مون کي هيتري ڪٿا لکڻي پئي. هن جو بيان هتي جي سامراجيت ۽ سندس دلالن جي منهن تي ٿڦڙ آهي.

هن اڳواڻ، فرينچ اخبار، "لي ماندي" جي عيوضيءَ کي انٽرويو ڏيندي چيو:

"مان فقط ان حالت ۾ جنگ ۾ حصو وٺندس، جڏهن ان جو مقصد هوندو غاصب کي پوري سيڪٽ ڏيڻ. مان انهن مڙني يورپي يهودين کي هتان تڙي ڪڍڻ ٿو چاهيان، جي ١٩٤٨ع کان پوءِ عرب علائقن ۾ آباد پئي ٿيندا رهيا آهن. جيستائين

عرب [illegible] جو لاڳاپو آهي، اهي اسان جا پاتر آهن. هو اسان جي وچ ۾ اهڙي ئي امن [illegible] تيءَ سان رهندا، جيئن صديون کان هن زمين تي رهندا آيا آهن."

هي آهي لبيا جي صدر ڪرنل قضافيءَ جو بيان.

صدر قضافي اهو شخص آهي، جو ڪٽر مسلمان سمجهيو وڃي ٿو. اسلامي روايتن کي نئين سر جيارڻ جي جاکوڙ ڪري پيو ۽ پنهنجي ملڪ اندر نج اسلامي قانون جاري ڪري رهيو آهي. •

مڙسي

بيمار جي کٽ جي چوڌاري ڊاڪٽر ۽ مائٽ بيٺل آهن. مائٽن جا منهن مرجهايل، منجهيل ۽ پريشان آهن. کٽ تي ليٽيل مائي بيهوش آهي. هن جي عمر ۳۵ سال کن ٿيندي؛ هڏ ڪاٺ جي مضبوط ۽ بدن جي ڀريل. هن جو چهرو پيلو پنجي ويو آهي. ڪپڙن تي رت جا ڪيترائي داغ اٿس، هن جي مٿي ۾ ڦاڙ آهي، جو سرمي سان ڀري ان تي ميرو ڪپڙو ٻڌو ويو آهي. اهو ڪپڙو به رت هاڻو ٿي ويو آهي. هن جي ڄنگهه تي پڻ زخم آهي. اهو به ساڳئي نموني بند ڪيو ويو آهي. بدن جي ٻين حصن تي به سوڄ، ڌڪ ۽ رهڙون آهن، هن جي کاٻي ڄنگهه تي ڪاٺ جي ڦٽي رکي ان تي ٻوچڻ ويڙهيو ويو آهي.

ڊاڪٽر هن جي چڪاس ڪري چڪو آهي ۽ هاڻي مريض جي مائٽن ۽ ڊاڪٽر جي وچ ۾ بحث مباحثو ٿي رهيو آهي. "توهان ڀلا بيمار کي سول اسپتال کڻي وڃڻ کان ڇو ٿا ڪيٻايو؟ هن جي حالت اهڙي آهي جو هن کي ترت اتي پهچايو وڃي." ڊاڪٽر چوي ٿو.

"سائين سول اسپتال ڪيڏانهن کڻائي وڃون، جو ڪجهه ڪرڻو آهي توهان ئي هتي ڪريو." هڪڙو مائٽ چوي ٿو.

"سائين، اتي ته ايترو خيال به ڪو نه ٿا ڪن جيترو جانورن جو ڪبو آهي." ٻيو مائٽ چوي ٿو.

"سائين، اتي به پيسي وارن تي ڌيان ڏين ٿا. اسان غريبن کي ته ڪير پڇندو به ڪو نه. اوڏانهن اسين ڪو نه ويندا سين. اتي جو وڃي لاش رلي تنهن کان بهتر آهي ته هتي ئي مري." ٽيون مائٽ چوي ٿو.

"سول اسپتال ۾ به هر شيءِ جا پئسا ڏيڻا پون ٿا ۽ دوائون به پاڻ خريد ڪري آڻيون پون ٿيون. اسين غريب آهيون پر توهان جي ڀوري ۾ ڀرينداسين. بسم الله ڪري علاج شروع ڪريو." چوٿون مائٽ چوي ٿو.

"توهان ڳالهه سمجهو ڇو نٿا. مائيءَ جي ٽنگ جو هڏو ڀڳل آهي. ان جو ائڪسري ٿيندو ۽ مون وٽ ائڪسري جو انتظام ڪونهي. ڀڳل هڏي جو علاج به اتي هڏن وارو ڊاڪٽر ڪندو. تنهن کان سواءِ مائيءَ جا زخم گهرا آهن جن کي ٽانڪا لڳندا ۽ اهو ڪم به سول اسپتال ۾ سولائيءَ سان ٿي سگهندو. مائيءَ جو رت به ضايع ٿيو آهي ۽ شايد رت جي بوتل چڙهيس، ان لاءِ به اتي سهوليت آهي. اتي هروڀرو ايترو انڌير ڪونهي جيترو توهين سمجهو ٿا." ڊاڪٽر چوي ٿو.

"سائين، توهان ائڪسري ۽ هڏي جي علاج کان ڇڏنا آهيو. اسين پاڻهي وڃي

ڪنهن ڪان ڪرائيندا سين. باقي هن کي هوش ۾ آڻيو ۽ هن جي زخمن کي ٽانڪا لڳايو ته رت بيهي. اهو ڪم توهان هتي ڪري سگهو ٿا." ڪو مائٽ چوي ٿو.

"مريض جي حياتي خطري ۾ آهي، مون کي ته سمجهه ۾ نٿو اچي ته توهين ايترو ضد ڇو ٿا ڪريو. مون کي ته اهو به شڪ ٿو پوي ته توهان هن مائيءَ جي زخمن جي باري ۾ مون کان اصل ڳالهه پيا لڪايو. توهان ٿا چئو ته مائي ڏاڍو ڪائي ڪري آهي. ائين ڪرڻ ڪري ته هيترا ۽ اهڙا زخم ٿي نٿا سگهن." ڊاڪٽر چوي ٿو.

مائٽ ماٺ ٿي وڃن ٿا ۽ هڪ ٻئي ڏي نهارين ٿا. پوءِ هڪ پوڙهي مائي، جا زخمي عورت جي ماءُ هئي، سا سرڪي ڊاڪٽر جي ويجهو اچي ٿي ۽ هٿ ٻڌي چوي ٿي:

"ڊاڪٽر سائين! ڊاڪٽر ابو امان ٿيندو آهي. توهان کان ڇا لڪائيندا سين ۽ نه لڪائي سگهندا سين. پر ڇا ڪريون هڪ ڀيرو اول سول اسپتال جون اکيون ڏسي چڪا آهيون."

"ڇا ٿيو آهي؟" ڊاڪٽر پڇي ٿو.

"اڳي به ڇوڪريءَ کي هڪ ڪمري ڏاڍا ڏڪ لڳا هئا. توهان وانگر هڪ ڀيرو خانگي ڊاڪٽر هو، ان کي و ٺي آيا سين. هن چيو ته سول اسپتال ڪٺائي وڃوس، اوڏانهن ڪٺائي ته وياسونس پر اتي اسان سان جيڪي جنيون ٿيون سي اڄ تائين وساري نه سگهيا آهيون."

"ڪهڙيون جنيون؟" ڊاڪٽر دريافت ڪري ٿو.

"اتي واري ڊاڪٽر پڇيو ته مائيءَ کي زخم ڪيئن ٿيا آهن ۽ ڏڪ ڪيئن لڳا آهن. اسان به ڊاڪٽر کي ابو امان سمجهي هن کي سچي ڳالهه ٻڌائي ته سندس مڙس ڪُٽيو ۽ ماريو اٿس. پوءِ ته مارئي ڊاڪٽر اکيون ڪڍي ڦوڪاريون ۽ چيائين ته پوليس کي فون ڪرڻو پوندو ۽ اها اچي بيان وٺي تنهن کان پوءِ علاج ٿيندو. اسان کي ڪٺي وهاريائين ۽ پوليس کي فون ڪيائين. جهٽ ۾ پوليس وارا اچي پهتا ۽ اسان مان ٻن ماين ۽ ٽن مردن کي ڪنيي ٿاڻي تي وٺي ويا. ڇوڪريءَ جو مڙس اسان سان گڏ ڪو نه هو، جيڻن هينئر به الائي ڪيڏانهن هليو ويو آهي، سو تنهن کي به ڳولي ڦولي ڪٿان پڪڙي آيا. سيني کي سڄي رات اچيو بکيو ٿاڻي تي وهاريائون. صبح جو ٻين کي ته ڇڏين پر مڙس کي روڪي رکين ۽ چين ته چئن ڪلاڪن اندر جي پنج سؤ روپيا نه ڏيندا ته ڪيس ڪورٽ ۾ چالان ڪنداسين. بس ڏاڍا بڇڙا ٿياسين ۽ پٽ سٽ ڪري پوليس کي سؤ ڏئي جند ڇڏائيسين. هاڻي تون ابو آهين جيئن وڻئي تيئن ڪر پر ڇوڪريءَ جو ڀلو ڪر. مون سان ته ٻنهي پاسي ڏچو آهي." پوڙهي ڳالهائيندي هنجون هاريندي رهي ٿي.

ڊاڪٽر سڻي تيار ڪرڻ لڳي ٿو.

پوءِ بہ سال ۾ هڪ بہ پيرو ميندي‌ءَ کي سندس مڙس ميهر اهڙي سخت مار ڪيندو هو جو ڳڌ ڳڌ پڇي پوندا هئس ۽ ڊاڪٽر کي گهر تي گهرايو ويندو هو. سنهي تلهي ٺڪا ٺوڪي تہ ڏهاڙي ٿيندي هئي: ڪڏهن ٻارن جي غلطي‌ءَ يا ڪو ٿڦڙ پڇي وجهڻ ڪري، ڪڏهن ماني‌ءَ ۾ دير ٿيڻ ڪري، ڪڏهن ٻوڙ خراب رڌڻ ڪري، ڪڏهن هنڌ وقت تي نہ وڇائڻ ڪري، ڪڏهن ڏاڍيان ڳالهائڻ ڪري، ڪڏهن ڪپڙا ٽانڪڻ وسارڻ ڪري، مڙس اچي زال کي مڪن ۽ لتن سان وٺندو. ڪڏهن تہ ڪو بہ ظاهري سبب ڪو نہ هوندو. ڪڏهن ٻاهران اچي جيئن ئي گهر ۾ گهڙندو تہ لڪڻ کڻي اچي زال کي ڪٽڻ شروع ڪندو. جسم اهڙو سڄائي ڇڏيندس جڻ هزارين ڏيڀين ڏنگيو اٿس. ڪڏهن مار ملڻ وقت ميندي اهڙيون دل ڏاڙيندڙ ۽ قياس جوڳيون رڙيون ڪندي هئي جو پاڙي وارا مجبور ٿي اچي وچ ۾ پوندا هئا ۽ هن کي ڇڏائيندا هئا.

بعضي ميندي‌ءَ کي دوري پوڻ ڪري ڊاڪٽر کي گهرايو ويندو هو. اهو دورو مار جي ڪري نہ پوندو هو پر مار جي ڊپ ڪري پوندو هو. اهو هن طرح تہ ميندي‌ءَ کان گهر ۾ ڪا قيمتي شي‌ءِ ٽٽي پوندي هئي، يا ميهر ڪو ڪم چئي ويندو هوس ۽ هن کان اهو ڪم ڪرڻ وسري ويندو هو ۽ ميهر جي اچڻ جو وقت ٿي ويندو هو، انهن حالتن ۾ ميندي‌ءَ جي ڪل اوڙڻ يقيني هو ۽ ان ڊپ ۾ هن کي اهو هسٽريا جو بيهوشي‌ءَ جو دورو پئجي ويندو هو ۽ هوءَ ان ڪري موچڙن کان بچي ويندي هئي.

هاڻي ڊاڪٽر ميندي ۽ هن جي ماڻٽن جو باقاعدي فئملي ڊاڪٽر بنجي ويو هو. ميندي پنهنجي يا پنهنجي ٻارن کي دوا درمل وٺڻ لاءِ هن جي اسپتال ۾ پئي ايندي ويندي هئي. موقعو ملڻ تي ڊاڪٽر هن سان ڪچهري ڪندو ۽ هن کان گهر ٻار جون خبرون پڇندو هو. ڊاڪٽر کي مڙس جي مار ڏيڻ جو سبب ڄاڻڻ جي جستجو رهندي هئي. ميندي‌ءَ جي هلت چلت اهڙي بہ نہ هئي جو هن ۾ آوارگي‌ءَ جو شڪ ٿي سگهي.

هڪ پيري ميندي‌ءَ کان پڇائين: "توهان کي گهر ۾ پيسي جي تنگي تہ نٿي رهي؟"

"نہ ادا، اسين تہ گهڻن کان سکيا آهيون. آهيون تہ ٻئي زال مڙس اٺڙهيل: پر مڙس آفيس ۾ پٽيوالي ڪندو آهي ۽ آفيس مان اچي ٿورو آرام ڪري وري وڃي رڪشا هلائيندو آهي. ان مان بہ ڏهاڙي چڱي ڪمائي ٿيندي اٿس. ڏاڍو محنتي آهي."

ٻئي پيري پڇائينس: "تو کي مڙس آخر ماري ڇو ٿو؟"

"بس ڊاڪٽر سائين، ڇتو ٿيو آهي، خدا ڪلَ ٿيڙي اٿس. جڏهن شادي ٿي

هني تہ چوندو هو تہ منهنجا فلاڻا فلاڻا سنگتي زالن کي ائين ڪٽيندا آهن جيئن اٽ پٽڻ تي ڪنجي، پر تون مون کي اهڙي سهڻي ٿي لڳين، مون کي تو سان اهڙو پيار آهي جو ڪڏهن بہ تو تي هٿ کڻي نٿو سگهان، پر ٿوري وقت کان پوءِ شايد سنگتين جو اثر ٿيس ۽ انهن وٽ پنهنجي مڙسيءَ جي هام هڻڻ لاءِ مون کي هروڀرو مارڻ لڳو. اسان زالون بہ ڍڳن ڍورن وانگر آهيون، مردن جي ملڪيت. جيئن ڍڳن ڍورن کي مالڪ ماريندو آهي، اسين بہ پيون مارجون. مان تہ وري ننڍڙکي آهيان جو پيءُ يا وڏو ڀاءُ ڪونهيم. توهان وٽ بہ پيو ايندو آهي، توهان سمجهايوس نہ."

"مان سمجهائڻ تي ڀروسو نہ رکندو آهيان. چڙي نصيحت يا هدايت ڪنهن کي بدلي نٿي سگهي."

"سائين چئو سچ ٿا، مني مارئي کي پيءُ ماءُ سمجهايو، مٽن مائٽن سمجهايو، پاڙي وارن ڦٽ لعنت ڪئي، تڏهن بہ ڪو نہ مڙيو، پيو ٺهيو پر هيترو بچڙو ٿيو تڏهن بہ ڪو نہ سڌريو. جڏهن ڏاڍي مار ڪيندو آهي تہ امان مون کي پنهنجي گهر وٺي رهائيندي آهي. ڏهن ٻارهن ڏينهن پر اهڙو ڏکيو ۽ پشيمان ٿيندو آهي، جو پرچائڻ ۽ وٺڻ ايندو اٿم. خدا ۽ رسول جا هزار قسم کڻي انجام ڪندو آهي تہ اڳتي ڪڏهن بہ توتي هٿ نہ کڻندس، پر هو ان انجام تي قائم رهي ڪو نہ سگهندو آهي. ڪجهہ ڏينهن ڏاڍو قرب ڏيکاريندو آهي، فلم تي بہ وٺي ويندو آهي، پر جلدئي پنهنجي پراڻي پير تي اچي ويندو آهي."

"ڀلا ميهر ڪو نشو پتو تہ ڪو نہ ٿو ڪري؟"

"نہ ادا ڊاڪٽر، اهڙي ڳالهہ نہ چئو، هو نيڪ نمازي آهي. جمعي جي نماز تہ ضرور پڙهندو آهي."

هڪ ڏينهن ميندي مار جي ڪري سجيل ساڄي اک جي دوا وٺڻ آئي تہ ڊاڪٽر مذاق مان ڪلندي چيس: "تون مڙس کان تہ ٿلهي متاري آهيون، پنهنجيءَ تي اچڻ تہ هن کي ڏينهن جا تارا ڏيکاري سگهين ٿي."

"ادا، قسمت پر جو لکيو آهي، سو پئي ڀوڳيان، خدا ڏينهن ڏيئس، منهنجو ڍڪ آهي، منهنجي چانوَ آهي، منهنجي ٻچن جو پرجهلو آهي."

ڊاڪٽر دل پر چيو: جو مقابلو نہ ڪندو سو مارجندو ئي رهندو....

ان دوران هڪ ڏينهن ڊاڪٽر پنهنجي محبوبہ کي اهڙو زور سان ٿلڙ وهائي ڪڍيو، جو هن جي ڪاڇي ڳٽي تي پنجن ئي آگرين جا نشان چٽا ٿي بيٺا. محبوبہ جا وهندڙ ڳوڙها بند ٿي ويا. هن پنهنجو ڪاٻو هٿ پنهنجي ڪاڇي ڳٽي تي ڪري رکيو ۽ حيرت، بي اعتباري ۽ صدمي کان خالي خالي نظرن سان ڪاوڙيل ڊاڪٽر ڏانهن نهاريندي رهي... هوءَ، اڳواٽ پروگرام ڏيڻ بنا، اوچتو اچي وئي هئي. هن جي چهري مان چٽو هو تہ تار پيالو ڇلڪڻ وارو آهي. پريل ڪڪر وسڻ وارو آهي. پر

ڊاڪٽر جو ان طرف ڌيان ئي ڪو نہ ڇڪيو هو. هو تہ پنهنجي مستيءَ ۾ اچي ويو هو. جيئن ئي هن کي پاڪر ۾ ورتائين تہ پيالو ڇلڪي پيو ۽ ڪڪر وسڻ لڳو. هوءَ هن جي ڇاتيءَ ۾ پنهنجو منهن ڇپائي ڦٽي هيانءَ روئڻ لڳي. ڊاڪٽر ڄڻ نشي مان سجاڳ ٿيو... ڪهڙي ڳالهہ آهي؟ ڇا ٿيو آهي؟ مڙس سان جهڳڙو ٿيو آهي؟....

جيئن ٿي هن سوال پڇيا، تيئن سڏڪن ۾ واڌارو ٿي آيو ۽ روئڻ ۾ تيزي پئي آئي. هن جي نيڻ جي نير سان ڊاڪٽر جي قميص آلي ٿيندي ٿي وئي، هن جو مٿو مٿي ڪري اکيون اکين سان ملائڻ جي ڪوشش ٿي ڪئي، پر هن پوري زور سان پنهنجو منهن واپس هن جي ڇاتيءَ سان ٿي لڳائي ڇڏيو، پوءِ هو هن جا ڳوڙها اگهندو، اکين کي چمندو ۽ ماٺ پُر بدن تي پيار سان هٿ ڦيري هن کي ناپر ۾ آڻڻ جي ڪوشش ڪرڻ لڳو. جڏهن هوءَ ڳالهائڻ جهڙي ٿي، تڏهن سڏڪن وچ ۾ چيائين: "مڙس مون کي ماريو آهي...."

"هان....." ڊاڪٽر جي وات مان نڪتو.

"ها، مون کي ماريو اٿئين ۽ ڏاڍو ماريو اٿئين. نہ رڳو لتن ۽ مڪن سان، هڪڙي ڪاٺ جي پٽي پئي هئي، ان سان ڦٽڪا هنيا اٿئين ۽ لڳاتار پندرنهن ويهہ منٽ ڪُٽيو اٿئين....."

پهرين تہ ڊاڪٽر کي مڙس جي خلاف نفرت جو جذبو جاڳيو پوءِ هڪدم پڇيائين: "اهو سارو وقت تو ڪجهہ نہ ڪيو، سڀ ڪجهہ ماٺ ميٺ ۾ برداشت ڪيئہ".

"مان ڇا ٿي ڪري سگهيس... " هن جا سڏڪا جاري هئا.

ڊاڪٽر جو پارو چڙهي ويو. هن کي پاڻ کان الڳ ڪري، پر ڪري ٽلڙ وهائي ڪڍيائينس.

هوءَ، جا ڊاڪٽر کي پيار ڪندڙ ۽ پنهنجو سمجهي حال اورڻ ۽ همدردي ۽ پيار حاصل ڪرڻ ۽ پنهنجو بار هلڪو ڪرڻ لاءِ هن وٽ آئي هئي، تنهنجون ڊاڪٽر جي روش وايون بتال ڪري ڇڏيون. هن تہ ڊاڪٽر کي اڃان اهو بہ ڪو نہ ٻڌايو هو تہ هن کي هن جي پيار جو ڏڌ ۽ پنهنجائيءَ جي ڇڪ هيڏي نہ آئي ها تہ هوءَ درياهہ ۾ وڃي ٽپو ڏئي ٻڏي مري ها. هن تہ ڊاڪٽر کي اڃان پنهنجي مڙس خلاف شڪايتن جي اها لسٽ بہ نہ ڳڻائي هئي جا هوءَ دل ئي دل ۾ وات تي ورجائيندي آئي هئي. هن تہ اڃان ڊاڪٽر کي پنهنجي جسم تي مڙس جي مار جا نشان، رهندون ۽ ڏنا ڪو نہ ڏيکاريا هئا.

ڊاڪٽر چوندو رهيو: "مان تو کان اهو نہ پڇندس تہ تنهنجي مڙس تو کي ڇو ماريو. مان فقط اهو ٿو ڄاڻان تہ تون اٺهڙهيل ۽ ڳوناڻي ڪا نہ آهين، پاڻ نوڪريءَ ۾ آهين پاڻ آفيس ۾ ملازمت سان گڏ گهر جو ڪم ڪار بہ ڪرين ٿي. پنهي خيال

کان تو پڻ پاڻ پڏائيندي آهين تہ تنهنجي مڙس جا ڪن عورتن سان ناتا آهن. بلڪ ٻہ ايترو ڪمزور ڪو نہ آهين جو ٽورو مقابلو بہ ڪري نہ سگهين. جي ڏهہ ڏک هن هنيا تہ چار ڏک تون هٽي ٿي سگهين‎ٿ. ۽ پڪي آهين روئي مون کي ٻڌائڻ. منهنجو ذهن اهو قبول ئي نٿو ڪري تہ تنهنجو مڙس تو کي ماري بہ سگهي ٿو... بزدل! مان تو کي پوڪن پر چوندو آهيان تہ مان بيمارن مان اهڙو تنگ آهيان جو مون کي بيمار محبوبہ نہ کپي، هاڻي تو کي پوري گنپيرائيءَ سان چوان ٿو تہ مون کي بزدل محبوبہ نہ کپي...."

هڪڙي ڀيري، وري جڏهن ڊاڪٽر کي ميندڻيءَ جي گهر گهرايو ويو تہ هن اتي ڦرڪو ڦريل ڏٺو. هن موقعي کان پوءِ ميندي علاج لاءِ تہ ڊاڪٽر وٽ ايندي رهي، پر هن کي ڪڏهن بہ مار ۽ ڏکن جي دوا درمل لاءِ اچڻ جي ضرورت نہ پئي.

ان ڏينهن ميندڻيءَ جي گهر پهچي، ميندڻيءَ بدران سندس سنهڙي ۽ ڊگهڙي مڙس ميهر کي کٽ تي بيهوش ليٽيل ڏسي، ڊاڪٽر وائڙو ٿي ويو. کٽ وٽ ٽي ٻار بيٺل هئا، جن مان وڏي جي عمر ڏهہ سال هئي. پڇڻ تي ان ٻڌايس تہ ڪلاڪ کن کان بابو بيهوش پيو آهي ۽ ڳالهائي ئي ڪو نہ ٿو. هن چڪاس ڪئي. هٿن جي ترين ۽ ٻانهن تي لڪڻ جي ڏکن هلڪا نشان هئا ۽ ساڳئي قسم جا بہ نشان ڇاتيءَ جي پاسن پر هئا، پر ڏک اهڙا نہ هئا جن ڪري ماڻهو بيهوش ٿي وڃي. وڏيڪ تپاس مان ڪاڻو ڪيائين تہ بيهوشي ذهني صدمي ڪري ٿي آهي. هن ٽورو پر پرو پٽ تي لڪڻ پيل ڏٺو. هو دل ئي دل پر مرڪيو .

بيمار ورانڊ پر ليٽيل هو. ٻنهي ڪوٺين جا در ڀيڪڙيل هئا، هن ٻارن کان زور سان پڇيو تہ هي ڪيئن بيهوش ٿيو. ٻار منجهي بيهي رهيا. ايتري پر ڪوٺيءَ اندران ميندڻيءَ جي سس ٻاهر نڪتي ۽ سڏڪا ڀريندي ڊاڪٽر کي چيائين:

"ڊاڪٽر ابو امان ٿيندو آهي، ترمان کان کهڙو لڪاءَ، اهو هن جي ڪار منهين ڏاڻ زال ميندڻيءَ جو ڪرٽو آهي!" •

تاڄ جويي ڏانهن خط!

سائي تاج جويا　　　　　　　　　　　سکر سنڌ ٩١-٩- ٩

هي خط، ٩ سيپٽمبر جي "جاڳو" جي هڪ خبر جي حوالي سان لکي رهيو آهيان. ان موجب سنڌي بيمار اديبن لاءِ فنڊ ڪٺو ڪرڻ لاءِ، هڪ ڪاميٽي قائم ڪرڻ جو سنڌ سنگت طرفان اعلان ڪيو ويو آهي. ان ڪاميٽيءَ جي ميمبرن مان مون کي فقط طارق اشرف جي ڪردار بابت چٽاڻ ڏيڻو آهي. هن اٺ نو سال اڳ مون کان هڪ هزار روپيا اڌارا ورتا هئا، ۽ مهيني کان پوءِ موٽائي ڏيڻ جو واعدو ڪيو هئائين. پر ياد ڏيارڻ جي باوجود، اڄ ڏينهن تائين نه موٽايا اٿائين. ان کان سواءِ ١٩٨٩ع ۾ مون کي منهنجي ڪهاڻي ڪتاب "دوکو" ڇپرائڻ لاءِ هڪ هزار رايلٽي ڏيڻ جو انجام ڪيو هئائين اهو ڪتاب ڇپرائي شايد وڪرو به ڪري ڇڏيو اٿائين. پر مون کي اجورو ڪو نه ڏنو اٿائين. اهڙيءَ طرح هو منهنجا ٻه هزار هڙپ ڪيو ويٺو آهي. ان بي ايمانيءَ ڪري، منهنجي بيماريءَ دوران، مون کي ڇپڻ به ڪو نه آيو ۽ نه وري پنهنجي رسالي "سهڻي" ۾ ان بابت ۽ مون کي منهنجي گهر مان پناهگيرن جو ڪيڻ ۽ ان تي قبضو ڪرڻ بابت به سٽون لکائين. تفصيل ته ڪڏهن روبرو ٻڌائيندس.

ٻيو هن نذير ناز سان سندس (طارق اشرف) جي ڪتاب جي سلسلي ۾ جي دوکا ڪيا، سي ته نذير ناز پاڻ هڪ ادبي ميڙ ۾ ٻڌايا هئا. هن کي اهو به مرم ڪو نه ٻيو ته هوءَ هڪ سنڌي عورت آهي، ۽ عورت ٿي ڪري پنهنجي جذبي شوق هيٺ ناري پبليڪيشن ذريعي سنڌي ٻوليءَ جي خدمت ڪري رهي آهي. مان نذير ناز جي پچار ان ڪري ڪئي آهي، جو هوءَ به منهنجي ڳوٺ خانواهڻ جي آهي.

طارق اشرف جو، اسان جي ڳوٺ جو شڪار، پارس حميد آهي. جڏهن بشير مورياڻي، هن جي ڪاتي جو سربراهه هو، تڏهن هن حميد سميت، پنهنجي ڪاتي جي ٽيهن چاليهن ماتحت ملازمن کي چيو ته هو سهڻي رسالي جا ساليانه خريدار ٿين ۽ هڪ سال جو چندو ڏين. هو ٿيا، جن ۾ حميد به شامل هو. پوءِ انهن خريدارن کي فقط هڪ هڪ پرچو موڪليو ويو. ٻيا ته شايد ادب پڙهڻ جا شوقين نه هئا، پر حميد پارس انتظار ڪندو رهيو. ٽي چار پرچا سهڻيءَ جا بزار ۾ آيا ته حميد کي ٽپال رستي جي ڪو نه مليا ته هو حيدرآباد ويو ۽ طارق اشرف کان گهريائين. تڏهن هن کي مليا. هي حقيقت پارس حميد مون کي پاڻ ٻڌائي آهي.

اهڙيءَ طرح طارق اشرف جا ڪارناما به پيا ٻڌبا آهن، مون دل ۾ چيو: "جو ڍيري گڏهه رک پال". پاڻ پراڻا سائي آهيون. تو ان محنتي سياسي ڪارڪن ۽ ترقي پسند ساهتڪار آهيو، هڪ ٻئي تي تنقيد ڪرڻ جا حامي آهيون، دوستن کي به ڏوراپو ڏبو، پندرنهن ويهه سال اڳ سنڌي ادبي سنگت خانواهڻ وارن هڪڙو

ڪتاب "ناچڻي جو جنم" ڇپرايو هو، ان جون توهان هڪ سو ڪاپيون ورتيون هيون، ڪميشن ڪاٽڻ کان پوءِ توهان ڏي چار سو روپيا ٽيڻ ٽا. اهي توهان اڄ تائين ادا نہ ڪيا آهن. جيتوڻيڪ توهان ڏي ڪيترا پنڌ ڪيا ويا ۽ ياد ڏياريو ويو آهي، ۽ هاڻي نيٺ همراهہ ماٺ ٿي يا آهن.

ڪتاب جي خرچ ۾ منهنجو بہ حصو آهي، ان ڪري حساب ڪتاب کان مونکي باخبر رکيو ويندو هو. غلام نبي ناشاد تازو بہ اها شڪايت ڪئي ۽ توهان پاڻ سڃاڻ ماٺهو آيو، اهي ڳالهيون هلنديون وتن ٿيون ۽ هڪ ترقي پسند اديب يا سياسي ڪارڪن کي پنهنجي ڪردار جو تمام گهڻو خيال رکڻو آهي.

مان ڪن اديبن کي بہ خط جون ڪاپيون موڪلي رهيو آهيان، تہ جيئن ڳالهيون رڪارڊ تي رهن.

جيئي سنڌ

نجم عباسي

ڊاڪٽر نجم الدين عباسي
ايم. بي.، بي. ايس
ڪاڏي ڪاتو، حيدرآباد سنڌ
پريان ڳالهائڻ انگ: ٢٤٥٦٠

تاريخ 30.11.91

اطلاع

مون نازِ سنائي، سنڌ ۾ ساهت گهر جي مالڪ سان منهنجن ڪتابن "نجم عباسي جون مڪمل لکڻيون" بابت لکت ۾ جيڪو معاهدو ڪيو هو، اهو غلط ۽ اڻ مڪمل هو. ٻي ڳالهه نه ته ان ۾ هوندي به ڇپائي، مارڪيٽ ۾ آڻي ڪونه سگهيو آهي. اهو معاهدو هڪ طرفو هو، مون پنهنجي پاران ڪي شرط شروط ڪونه ڪيا هئا. ان معاهدي کي هاڻي رد سمجهيو وڃي. پاڻ فقط ٻيهر پنهنجي جلد ڇپائي سگهي ٿو، جنهن لاءِ هو جوڳو آهي ته انهي ڇپائيءَ جو ڪم هٿ ۾ ڪين اٿائين. هاڻي جيڪڏهن هو مون سان نئون معاهدو ڪرڻ چاهي ٿو ته 30 نومبر 1991ع کان 15 ڊسمبر 1991 جي وچ ۾ مون وٽ سکر ۾ اچي ۽ نئين سر معاهدو ڪري جو قانوني طرح لکيو ويندو؛ جو ٻنهي ڌرين وارن دستاويز تي لکيو ويندو، ان ۾ ٻنهي پارٽين جا پنهنجا پنهنجا شرط ۽ مطالبا هوندا، شاهدن جون صحيحون هونديون ۽ مئجسٽريٽ يا اوٿ ڪمشنر Attest ڪندو.

نجم عباسي
21/III، بئراج ڪالوني
سکر سنڌ.

ساهتي سوشل ويلفيئر ائسوسيئيشن خانواهڻ پاران
جلد شايع ٿيندڙ ڪتاب

شال مرڪندو رهين

(ڪهاڻيون)

غلام نبي ناشاد

نجم عباسيءَ جا جلد شايع ٿيندڙ ٻه بهترن ڪتاب

(١) پاڻ ۾ ويٺا آهيون

(ڪهاڻيون ۽ مڪالمہ)

(٢) نجم عباسيءَ جا خط

(نجم عباسيءَ جا يوسف سنڌيءَ ڏي لکيل ادبي خط)

ڊاڪٽر نجم الدين عباسي
ايم. بي.، بي. ايس
گاڏي کاتو، حيدرآباد سنڌ
پريان ڳالهائڻ انگ:- ٢٣٥٦٠

تاريخ ١٩٨٢-٨-١١

پياري فرزانا،

ڇنڇر ڏينهن منجهند جو ڏاڍو مينهن پيو ۽ تيز واچ
لڳي. ماڻهن جا چار ڏهيل ڇهندا، پُسي پيا، ڇهڪي
ويا ۽ ڪري پيا. ڪي ڦاٿي پيا، ڪن جو رنگ ڦٿي ويو.
مان مينهن کي ڀاڳو بڻائي، پوڙهي ڪان هنهن موٽري
گهر ۾ ويٺي نه رهيس. هون ۽ به ٽي-وي تي
گهڻو دلچسپ پروگرام هوندو آهي جو ماڻهو وقت
گهر ۾ گهاري ۽ ان ڏينهن ته خاص ڪري پورو پروگرام هو.
شهر ۾ هون ۽ به گندگي هوندي، بارش جي ڪري اها
سڀ وڌي وئي. مينهن جي موسم ۾ ماڻهو سير سفر ڪرڻ
چاهيندو آهي گهڻا ڪيترا چاهيندو آهي موج مستي ڪرڻ
چاهيندو آهي، پر هتي مرڳو زندگي بدبودار
طبيعت خراب ۽ دل ڪيڏي ٽيڙهي لڳي. غزاله ۽ ڪونج
اول ٽي اڪيلون، مينهن جي ڪري وڌيڪ پورو ٿي پيون
۽ ٻاهري وارن بار کي زيتون ٻڪڙ جي ڪلي موڪل
ڏنا ڪن ۽ مون ڏنو ته ڇهه ست بار اسانجي گهر جي زيتون
جي وڻ تي ٻور پيئڙن وانگر چڙهي ويا هئا ۽ مکڙن
وانگر فصل چٽ ڪري ڇڏيائون. ان ڏينهن مکڙ
ڏاڍو خوش هئا.

نديم جي شادي ٨- آڪٽوبر، جمعي ڏينهن رکي
وئي آهي.

خط ۾ تنهنجي لکيل شعر پسند آيم.
بابا، اما، فاروق ۽ فهد کي جيئي سنڌ.

تنهنجي ماما.

پڙهندڙ نَسُل . پَ نَ

The Reading Generation

1960 جي ڏهاڪي ۾ عبدالله حسين ” اُداس نسلين“ نالي ڪتاب لکيو. 70 واري ڏهاڪي ۾ وري ماڻِڪَ ”لُڙهندَڙ نَسُل“ نالي ڪتاب لکي پنهنجي دورَ جي عڪاسي ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي. امداد حُسينيءَ وري 70 واري ڏهاڪي ۾ ئي لکيو:

انڌي ماءُ ڄڻيندي آهي اونڌا سونڌا ٻارَ
ايندڙ نسل سَمورو هوندو گونگا ٻوڙا ٻارَ

هر دور جي نوجوانن کي اُداس، لُڙهندَڙ، ڪَڙهندڙ، ڪُڙهندڙ، ٻَرندڙ، ڦُرندڙ، ڪِرَندڙ، اوسيئڙو ڪَندَڙُ، ياڙي، ڪاٺُو، ياڄوڪَڙُ، ڪاوڙيل ۽ وِڙهندڙ نسلن سان منسوب ڪري سَگهجي ٿو، پَر اسان اِنهن سيني وِچان ”پڙهندڙ“ نسل جا ڳولائو آهيون. ڪتابن کي ڪاڳر تان ڪٽي ڪمپيوٽر جي دنيا ۾ آڻڻ، ٻين لفظن ۾ برقي ڪتاب يعنيٰ e-books ناهي ورهائڻ جي وسيلي پڙهندڙ نسل کي وَڌڻ، ويجهَڻ ۽ هِڪ ٻِئي کي ڳولي سَهڪاري تحريڪ جي رستي تي آڻِڻَ جي آسَ رکون ٿا.

پڙهندڙ نَسل (پَنَ) ڪا بہ تنظيمَ ناهي. اُنَ جو ڪو بہ صدر، عُهديدار يا پايو وِجهندڙ نہ آهي. جيڪڏهن ڪو بہ شخص اهڙي دعويٰ ڪري ٿو تہ پَڪَ ڄاڻو تہ اُهو ڪُوڙو آهي. نہ ئي وري پَنَ جي نالي ڪي پئسا گڏ ڪيا ويندا. جيڪڏهن ڪو اهڙي ڪوشش ڪري ٿو تہ پَڪَ ڄاڻو تہ اُهو بِہ ڪُوڙو آهي.

جَهڙيءَ طَرَح وڻن جا پَنَ ساوا، ڳاڙها، نيرا، پيلا يا ناسي هوندا آهن اَهڙيءَ طرح پڙهندڙ نَسُل وارا پَنَ بہ مختَلِف آهن ۽ هوندا. اُهي ساڳئي ئي وقت اُداس ۽ پڙهندڙ، بَرندڙ ۽ پڙهندڙ، سُست ۽ پڙهندڙ يا وِڙهندڙ ۽ پڙهندڙ بہ ٿي سگهن ٿا. ٻين لفظن ۾ پَنَ ڪا خُصوصي ۽ ٽالي لڳل ڪِلَب Exclusive Club نہ آهي.

ڪوشش اها هوندي تہ پَنَ جا سڀ ڪَم ڪار سَهڪاري ۽ رَضاڪار بنيادن تي ٿين، پر ممڪن آهي تہ ڪي ڪم اُجرتي بنيادن تي بہ ٿِين. اهڙي حالت ۾ پَنَ پاڻ هِڪَڙِئي جي مدد ڪَرڻ جي اُصولَ هيٺ ڏي وَٺُ ڪندا ۽ غيرتجارتي non-commercial رهندا. پَنَن پاران ڪتابن ڪي ڊِجيٽائِيز digitize ڪرڻ جي عَملَ مان ڪو بہ مالي فائدو يا نفعو حاصل ڪرڻ جي ڪوشش نہ ڪئي ويندي.

ڪتابن کي ڊِجيٽائِيز ڪرڻ کان پو ٻيو اهم مرحلو وِرهائڻ distribution جو ٿيندو. اِهو ڪم ڪرڻ وارن مان جيڪڏهن ڪو پيسا ڪمائي سگهي ٿو تہ ڀلي ڪمائي، رُڳو پَنَن سان اُن جو ڪو بہ لاڳاپو نہ هوندو.

پَنَن کي کُليل اڪرن ۾ صلاح ڏجي ٿي تہ هو وَسَ پٽاندڙ وڌِ کان وَڌِ ڪتاب خريد ڪَري ڪتابن جي ليکڪَن، ڇپائيندڙن ۽ ڇاپيندڙن کي هِمٿائِن. پر ساڳئي وقت عِلم حاصل ڪرڻ ۽ ڄاڻ کي ڦهلائڻ جي ڪوشش دوران ڪَنهن بہ رُڪاوٽَ کي نہ مڃن.

شيخ اَيازَ علمَ، ڄاڻ، سمجهہَ ۽ ڏاهپَ کي گيتَ، بيتَ، سِٽ، پُڪارَ سان تَشبيهہ ڏيندي انهن سيني کي بَمن، گولين ۽ بارودَ جي مدِ مقابل بيهاريو آهي. اياز چوي ٿو تہ:

گيتَ بہِ ڄڻ گوريلا آهن، جي ويريءَ تي وار ڪَرن ٿا.

... ...

جئن جئن جاڙ وڌي ٿي جَڳَ ۾، هو ٻوليءَ جي آڙ ڇُپن ٿا؛
ريتيءَ تي راتاها ڪن ٿا، موتي مَنجهہِ پهاڙ ڇُپن ٿا؛

... ...

ڪالههَ هُيا جي سُرخ گُلن جيئن، اڄڪلهہ نيلا پيلا آهن؛
گيتَ بہِ ڄڻ گوريلا آهن........

... ...

هي بيتُ اَٿي، هي بَم- گولو،
جيڪي بہ ڪٽين، جيڪي بہ ڪٽين!
مون لاءِ ٻنهي ۾ فَرَقُ نہ آ، هي بيتُ بہ بَمَ جو ساٿي آ،
جنهن رِڻ ۾ رات ڪَيا راڙا، تنهن هَڏَ ۽ چَمَ جو ساٿي آ ـ

اِن حسابَ سان اڻڄاڻائي کي پاڻَ تي اِهو سوچي مَڙهڻ تہ ”هاٿي ويڙهہ ۽ عمل جو دور آهي، اُن ڪري پڙهڻ تي وقت نہ وڃايو“ ناданيءَ جي نشاني آهي.

پَنَن جو پڙهڻ عام ڪِتابي ڪيڙن وانگر رُڳو نِصابي ڪتابن تائين محدود نہ هوندو. رڳو نصابي ڪتابن ۾ پاڻ کي قيد ڪري ڇڏڻ سان سماج ۽ سماجي حالتن تان نظر ڪڃي ويندي ۽ نتيجي طور سماجي ۽ حڪومتي پاليسيون policies اڻڄاڻن ۽ نادانن جي هٿن ۾ رهنديون. پَنَ نِصابي ڪتابن سان گڏوگڏ ادبي، تاريخي، سياسي، سماجي، اقتصادي، سائنسي ۽ بين

ڪتابن کي پڙهي سماجي حالتن کي بهتر بنائڻ جي ڪوشش ڪندا.

پَڙهندڙ نَسُل جا پَنَ سيني کي **چوءِ چالاءِ ۽ ڪينئن** جهڙن سوالن کي هر بَيانَ تي لاڳو ڪرڻ جي ڪوشَ ڏين ٿا ۽ انهن تي ويچار ڪرڻ سان گڏ جوابَ ڳولڻ کي نہ رڳو پنهنجو حق، پر فرض ۽ اٽتر گهرج unavoidable necessity سمجهندي ڪتابن کي پاڻ پڙهڻ ۽ وڌ کان وڌ ماڻهن تائين پهچائڻ جي ڪوشش جديد ترين طريقن وسيلي ڪرڻ جو ويچار رکن ٿا.

توهان بہ پڙهڻ، پڙهائڻ ۽ ڦهلائڻ جي اِن سهڪاري تحريڪ ۾ شامل ٿي سگهو ٿا. بَس پنهنجي اوسي پاسي ۾ ڏِسو، هر قسم جا ڳاڙها توڙي نيرا، ساوا توڙي پيلا پن ضرور نظر اچي ويندا.

وڻ وڻ کي مون ڀاڪي پائي چيو تہ ”منهنجا ياءُ
پهتو منهنجي من ۾ تنهنجي پَنَ پَنَ جو پڙلاءُ“.
- اياز (ڪلهي پاتم ڪينرو)